

# KORTÁRS

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

2026 <sup>év</sup> 04 <sup>szám</sup>

LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ verse

SARUSI MIHÁLY, TIM MARIANN prózái

MAROS MÁRK, SZÉKELY FERENC, SZÁVA CSANÁD versei

BOGA BÁLINT esszéje

STURM LÁSZLÓ, SZEMES PÉTER, TÓTH MIKLÓS BÁLINT kritikái

LÁSZLÓ DÁNIEL munkáival

KORTÁRS 2026 04



Ára: 1071 Ft  
Előfizetőknek: 12 840 Ft/év  
[www.kortarsfolyoirat.hu](http://www.kortarsfolyoirat.hu)

MMA  
MAGYAR MŰVÉSZETI  
AKADÉMIA

MAGYAR KULTÚRÁÉRT  
ALAPÍTVÁNY  
PETŐFI  
KULTURÁLIS  
ÜGYNÖKSÉG



Nemzeti  
Kulturális  
Alap



LÁSZLÓ DÁNIEL, Börtönajtó ecsettel, 2015. olaj, vászon, 40x60 cm

## TARTALOM

- 3** LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ: Szervraktár *(vers)*
- 5** SARUSI MIHÁLY: Hepe, hupa – Dél-Biharban *(próza)*
- 17** MAROS MÁRK: Prométheusz Dupont öngyújtóból *(vers)*
- 19** SZÉKELY FERENC: A nagy költők...; Azon gondolkodom... *(versek)*
- 22** TIM MARIANN: Knödelknopf *(próza)*
- 26** SZÁVA CSANÁD: (rengeteg); (transzfer); (villanella) *(versek)*
- 29** BOGA BÁLINT: Az én évszázadom, 2. rész *(esszé)*
- 37** FAZAKAS RÉKA: Az alsó világ reménye – László Dániel művészetéről legújabb kiállítása kapcsán *(képzőművészet)*
- 57** MÁRKUS BÉLA: „csak azért sem szárnyaszegettek” – Jankovics Marcell kiadatlan emlékirata (1938–1945), 2. rész
- 65** STURM LÁSZLÓ: „minden hiába, kedves barátom” (Krasznahorkai László: A magyar nemzet biztonsága)
- 71** TÓTH MIKLÓS BÁLINT: „tövit töröm s a gallya jut”
- 73** SZEMES PÉTER: Tari István / A téboly sorozatvetőinél
- 75** VÁNYAI FEHÉR JÓZSEF: Sarusi Mihály / Házról házra a Corvinka
- 76** ARTZT TÍMEA: Tóth Krisztina / Szeleknek fordít

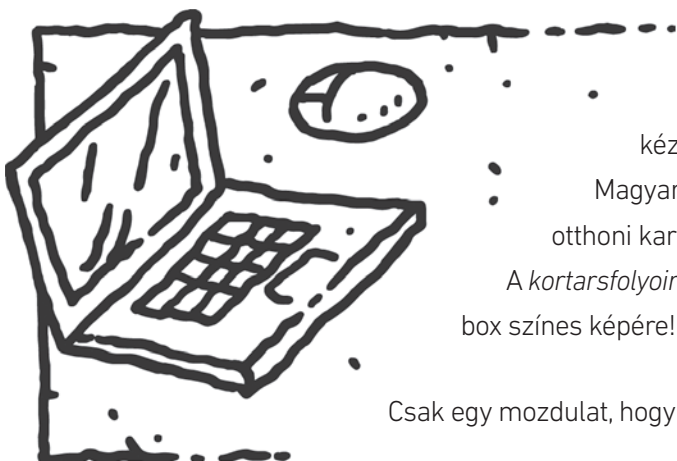
E számunkat LÁSZLÓ DÁNIEL munkáival illusztráltuk.

A borítón: Csap, 2015, olaj, vászon, 40x60 cm (részlet);

Eszközök, 2015, olaj, vászon, 60x40 cm (részlet).

A reprodukciók a művész archívumából származnak.

## Kedves Olvasóink!



A *Kortárs* folyóirat közelebb áll Önhöz, mint gondolná, csak egy karnyújtásnyira vagy inkább kézmozdulatnyira. Egy kattintással előfizetheti a Magyar Posta elektronikus standján, s egész évben az otthoni karosszékében élvezheti.

A *kortarsfolyoirat.hu* oldal jobb szélén kattintson az „Előfizetés” box színes képére!

Csak egy mozdulat, hogy Ön is kortárs legyen!



## KORTÁRS

Támogatók: KORTÁRS ALAPÍTVÁNY, NEMZETI KULTURÁLIS ALAP, MAGYAR KULTÚRÁÉRT ALAPÍTVÁNY, PETŐFI KULTURÁLIS ÜGYNÖKSÉG, MAGYAR MŰVÉSZETI AKADEÉMIA, PRIME RATE ZRT.

## Szerkesztőség:

Főszerkesztő: THIMÁR ATTILA (thimar.kortars@gmail.com)

## Szerkesztőbizottság:

HLAVACSKA ANDRÁS (hlavacs kandras@gmail.com)

KATONA ALEXANDRA (lexa.katona@gmail.com) Oláh János-öszöntődíjas

PÉCSI GYÖRGYI (pecsigy@freemail.hu)

STURM LÁSZLÓ (sturml67@gmail.com)

TÚRI JUDIT (turijudit.kortars@gmail.com)

Képzőművészeti rovat: NOVOTNY TIHAMÉR (prinotipa@gmail.com)

Tördelőszerkesztő: KOVÁCS NÓRA (babajaga1960@gmail.com)

Olvasószerkesztő: BORNEMISSZA ÁDÁM (bornemissza.adam@gmail.com)

Laptevő: LÁSZLÓ ZSUZSI

## Szerkesztőségi titkár:

MÁTÉ GABRIELLA (info.kortars@gmail.com);

1062 Budapest, Bajza u. 18.

Szerda: 11–14 óráig

Postacímünk: 1406 Bp., Pf. 93.

Kiadja a Kortárs Folyóirat Kiadói Kft. Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője.

Nyomdai munkák: Prime Rate Zrt. – www.primerate.hu



**Előfizetési díj 1 évre 12.840,- Ft.** Szerkesztőségi előfizetés esetén külföldre: 150 €. (Az áthúzódó előfizetéseknél nem kérünk díjkülönbözetet.) Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a Regionális részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, [www.posta.hu](http://www.posta.hu) WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a [hirlapelofizetes@posta.hu](mailto:hirlapelofizetes@posta.hu) címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen. **Külföldre és külföldön** előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: [www.posta.hu](http://www.posta.hu) WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, [hirlapelofizetes@posta.hu](mailto:hirlapelofizetes@posta.hu)

HU ISSN 0023-415X

Nemzetközi online azonosítószám az Interneten: HU ISSN 1418-1592

Kéziratokat nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza.

Lapzárta: a megjelenés előtti hónap 3-án!

## HÍREK

## Kedves Olvasóink!

A Kortárs Online aktuális tartalmából:

Kádár Fruzsina kritikája László Noémi *A mi iskolánk* című kötetéről

Tóth Áron interjúja Komlói Ildikó operaénekesssel

Bornemissza Ádám kritikája a *Tánc a sivatagban* című filmről

[www.kortarsonline.hu](http://www.kortarsonline.hu)

A *Kortárs* folyóirat archívuma itt érhető el:

[www.kortarsfolyoirat.hu](http://www.kortarsfolyoirat.hu)

A hazai kortárs képzőművészek legnagyobb online galériája:

**Képgaléria – [kortarsfolyoirat.hu/képgaléria/](http://kortarsfolyoirat.hu/képgaléria/)**

„A *Kortárs* folyóirat nyári, 3 (2024/6, 7–8), valamint a decemberi (2024/12) számának megjelentetése” szakmai programok megvalósítását 2024. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta.

# LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ

## Szervraktár

*elsorolja  
testének  
kimeríthetetlen gazdagságát*

*a máj kopár hegyeit  
az étkek fehér szurdokait  
a tüdők zúgó ereit  
az izmok édes halmait  
az epe és vér tavait s hullámzásait  
a csontok hideg szelét  
az emlékezet sója felett*

(Zbigniew Herbert – Weöres Sándor: *Apollo és Marsyas*)

### Bevezetés: 1,1-3

**1** <sup>1</sup> Ezek annak a könyvnek az igéi, melyeket László, Lőrinc fia – ő Dénesnek volt a fia, ő meg Dánielnek volt a fia, ő meg Ferencnek volt a fia, ő meg Mihálynak volt a fia – sugalmazott <sup>2</sup> a halála utáni esztendőben fiának, II. Lászlónak itt, Székelyföldön, az Olt vize mellett, <sup>3</sup> Mindszent havának hetedik napján, abban az időben, amikor még javában dúlt az orosz–ukrán háború.

-----

### Vídiá: 61,1-7

**61** <sup>1</sup> Mert jönni fog, fiam, Spanyolországból vagy a szomszédos utcából, de jönni fog a halál, <sup>2</sup> olyan biztosan, ahogy elvásik a fejsze, vagy ahogy – urambocsá! – a vídiás lópatkó is elkopik, <sup>3</sup> emlékszel, ugye, mekkora ceremónia volt minden ősszel

megrendelni a cigány Forgács Jánosnál a négy téli patkót Bandi lovunknak, <sup>4</sup> beszerezni a bányából a kopott fúrófejet, amiből a vídiá a patkókra kerül, <sup>5</sup> nótázni Forgács János bácsival, mert nemcsak mi, hanem a cigány kovács is szerette a pálinkát stb.,

<sup>6</sup> a veterán lelkek szerint Isten szörnyen büszke volt erre az ötvözetre, mármint a vídiára, „Wie

Részletek egy készülő kötetből.

Diamant”, mint a gyémánt, mondogatta, <sup>7</sup> madarat lehetett volna fogatni vele, ha lenne madár a mennyben, viszont annál jobban hízott a mája, mint a miénk otthon a pálinkától...

### **Memento mori: 62,1-12**

**62** <sup>1</sup> S amilyen biztosak lehettünk mi abban, hogy legkésőbb tavasz végére, nyár elejére elkopik a vídiás patkó is, olyan biztosan fog jönni a halál, <sup>2</sup> nem árt tehát készen lenni, megérni, úgymond, a halálra, <sup>3</sup> a veterán lelkek szerint nincs nagyobb szégyen, mint „ignotus moritur sibi”, vagyis ha valaki önmaga számára ismeretlenül hal meg, <sup>4</sup> az ilyenek a mennyben is külön csoportban ácsorognak, csak bámulnak értetlenkedve, hogy akkor mi is történt velük valójában, <sup>5</sup> szegény Szentlélek meg irul-pirul, az ő feladata lenne közhírré tenni a memento morit, pedig őszerinte közhírré is tette-teszi

<sup>7</sup> az élet minden egyes napján,  
a nap minden egyes percében,

<sup>8</sup> nem ő a ludas abban, hogy ennyire elszaporodtak a rosszcsont lelkek, <sup>9</sup> ezért aztán végtelenül hálás minden aprócska segítségért, <sup>10</sup> majd kiugrott a bőréből, amikor megtudta, hogy levelet akarok küldeni tőled az ifjúságnak, <sup>11</sup> hurrá és hajrá!, mondta, okvetlenül, testvér, okvetlenül!, mondta, <sup>12</sup> és csak bátran, és gátlások nélkül – elvégre Jeremiás is írt volt levelet a Babilonba hurcoltaknak...

### **Az ifjúságról: 63,1-7**

**63** <sup>1</sup> De még mielőtt belekezdenénk a levélbe, nem árt, ha tudod, fiam, hogy ifjúság alatt nem holmi szeleburdi kölykek értendő! <sup>2</sup> Járja errefelé egy mondás, hogy ti.

a vének csak álmokat álmodnak,  
az ifjak viszont látomásokat látnak,

<sup>3</sup> ergo: az ifjúság közelebb kerülhet Istenhez, mint a vének, mert a látomás tisztább kinyilatkoztatás az álomnál. <sup>4</sup> Hiába állunk tehát mi, halottak Isten jobbán-balján, az ittlétünk, sajnós, már csak örökös álom. <sup>5</sup> Bezzeg a földieknek micsoda látomásaik lehetnek! – a nótabeli száztizenhat éves barna kislányt is beleértve! <sup>6</sup> Bizony, fiacskám, hozzánk, halottakhoz képest még ő is ifjúnak számít! <sup>7</sup> Hiszen él még, él még...

-----

## SARUSI MIHÁLY

### Hepe, hupa

Dél-Biharban

Újra levelesládából...

2017-ben jelent meg első leveleskönyvem *Innen a rácson* címmel (Simonyi Imre, Nagy Gáspár, Körmendi Lajos és Ördögh Szilveszter szerepel benne), 2021-ben pedig az *Életszomj* (az 1960-as években rokonok, barátok, diáktársak, bajtársak, lányok, egyéb ismerősök, hivatalnokok által nekem írt levelek „értelmezésével”). 2024-ben következett volna az aradi tanár, közíró, szerkesztő barátommal, Réhon Józseffel folytatott levelezésem története *Réhonnal Aradon* címmel (hogy ne jelenjen meg, mert a családja erre kért). Így debreceni diáktársam, csabai MTI-s kartásam, fekete-Körös-völgyi úti kalauzom, a kistájkutató Szabó János jött sorra. Hogy megkülönböztesse magát a további Sz. J.-ktől, a Vágner vezetéknevvel egészítette ki (köz)írói nevét. Az immár *Vágner-Szabó Gyepűmagyarországa* megnevezéssel útra bocsátandó kis kötet lesz így a *Levelesládából* nevet viselő sorozatom harmadikként megjelenő darabja.

Szabó János – kit a Jani, Jankó, Janó becenévvel egyaránt jó páran illetünk – élete utolsó évtizedében állt neki összegyűjteni a második otthonává vált Fekete-Körös-völgyhöz kapcsolódó irodalmi, művészeti és tudományos emlékeket. Hogy egyre gyarapodó „leléseinek” köszönhetően mind teljesebb legyen az általa *Gyepűmagyarország* címmel ellátott gyűjtemény. Ennek megjelenését is igyekezett összehozni – végül is eredménytelenül. Aminek egyik oka lehetett, hogy kész kézirattal nem tudott előállni, valakinek számítógépbe kellett volna írnia az általa szépen egybegyűjtött és megszerkesztett anyagot. Ő maga ezzel nem boldogult. Ereje, ideje ezt nem tette lehetővé. A kiadók pedig – nyilván – csak hümmögni tudtak. Kitűnő ötlet, csak éppen így kivihetetlen.

Hogy mennyire e gyepűt alkotta a Fekete-Körös-völgy magyar falvainak láncolata, kérdés. Szabó János Györffy Istvánnak *A Fekete-Körös völgyi magyarság* című könyvében írottak alapján dönthetett gyűjteménye címéről. Hogy az Erdély nélküli Magyarországnak ez a völgy valóban a határán, forgalmas országút mentén feküdt, és az ország vagy országrész kapuját óvta, tán vitán felüli. Hogy aztán a székely vagy besenyő határőrök utóbb kijebb húzódnak?

Nem dolgozunk ezzel foglalkozni. Sokkal inkább azzal, mi vitte (Vágner) Szabó Jánost e káprázatos (alapvetően magyar) világba.

Őrizni? Mit is.

Mert határőr lett Jankó. A mi világunk garabonciás határvadásza. Törhetetlen nemzetőr. Nem a Hargitán. A Fekete-Körös nekünk ugyanilyen fontos völgyében. Ha összetört is Jánosunk.

Levelezésünk 1988-tól haláláig, 2017-ig tartott.

---

Részlet az író *Vágner-Szabó Gyepűmagyarországa* címen készülő leveleskönyvéből.

Vágner-Szabó János (Martfű, 1949 – Szolnok, 2017) népművelő, közíró, tájkutató, szerkesztő a Debreceni Tanítóképző Főiskola népművelés–könyvtár szakán végzett. Előbb népművelő, majd újságírónak állt. Ő alapította a tiszaföldvári Kurázi Naplót. Előbb a Szolnok Megyei Néplap munkatársa, majd 1988 és 1993 között a Magyar Távirati Iroda békéscsabai és egri tudósítójaként dolgozott. A csonkaországi és az erdélyi sajtóban is jelentek meg írásai – elsősorban a Fekete-Körös-völgyi magyarságról. Halála után, 2018-ban avattak emléktáblát Tenkén, a helyi református művelődési otthon falán az egyházközség, a dél-bihari kisváros művelődési és honismereti köre, valamint Tiszaföldvár kálvinista közössége képviselőjében. Élete utolsó éveiben a *Gyepűmagyarország* című szöveggyűjteményen dolgozott, amelyet a Fekete-Körös völgyéről szóló írások legjavából igyekezett összeállítani.

Vágner-Szabó önkéntes közlegény, dél-bihari kormánybiztos, talpramagyar, talpasmagyar, gyalogbozgor, Esze Tamás komája (akit hadnaggyá emelt Dél-Bihar), Szabó Vágner Bozgorevics Jano, Ioanne Sabau-Vágner, Szabó (vágner) Ioane, Szabó (Vágner-Bozgor) János, Ioan Bozgorevici, János von Sabau... S még mi mindent nem firkantott nekünk küldött levelei alá. Kissarusi Kur(t)ucz Miskával ugyanazon a gyékényen áruva. (...a hazát nem, soha.) Valóban mindhalálig. Így esett.

A kettőnk közös kötetében dolgaim közül a *Fekete-Zaránd* című regényem kerül szóba a legtöbbször. Véletlen? Aligha. Jankó második (szellemi) szülőföldje, a Fekete-Körös völgye – regefűzérünk pedig ezt a világot mutatja föl. Végestelen végig. Bélfenyértől Magyarremetéig? És tovább. Föl, le. Körbe. Karikába. Megkínzásunk és élni akarásunk regefűzérbe fűzése. Főfő kalauzunk e Völgyben.

Szóval... Szabó Jankó a leveleivel.

## 1988

**Csabaiként Csabára** – Karácsony hava 20. szerepel a képes üdvözlőlap postai pecsétjén. „1989 biztos jó év lesz.” Hogy lett-e, kérdés. Mindenesetre: a jelek szerint túléltek. Mindketten. Címzett az MTI Békés Megyei Szerkesztősége, Békéscsaba, Munkácsy u. 4., 5600. Pontos a címzés, tudott róla. Mert hogy 1988-tól pár évet lehúzott a nemzeti hírügynökség csabai irodájában. Innen Egerbe került, majd nyugdíjba. Hogy immár szabadon bókláshasson – valóban kedvére – Erdélyben. Főleg a Fekete-Körös völgyében. Tenkével az egész szívében. Mert ott a Berke lelkipásztor-házaspárnak köszönhetően otthonra talált. Hol meghúzódhatott; innen indítva; ide visszatérve; a református öregotthon rászorulóit segítve; szervezve a tenkei magyar művelődési életet... Hol szeretettel viszonzozhatta azt, amit másoktól kapott.

## 1997

**Erdély-országból** – Ez év karácsony hava derekán küldte legközelebbi üdvözlését a székely nagyváros, Marosvásárhely nevezetes polgármesterét, Bernády Györgyöt megörökítő, a Teleki-ház előtt álló szoborról készült fölvétellel ékes képeslapon. Megint a csabai MTI-irodába küldte Ungaria iránt a jókívánságait Székelyföldről. „Erdély-országból kívánok Neked, munkatársaidnak és házad népének Isten áldotta Karácsonyt és boldog új esztendőt. Szabó János (Vágner)” Jankó folyamatos erdélyi, fekete-Körös-völgyi beszámolóit juttatták eszembe régi tervemet: megírni valahogy a gyantai-tárkányi-remetei tömeg-

gyilkosságokat. Regényben? Rege-sor lett belőle. Ekkoriban álltam neki regébe illő ottani útjaimnak.

### 1999

**Nosztráról Parajdot ajánlva** – Feladója: „(Szabó János smasszer) Márianosztra Fegyház és Börtön Márianosztra... Pálosok tere 1.” A levél eredeti címzettje (át-húзва) Dinnyés József, Bp., Benczúr u. 3. Majd a mi nevünk, a csabai hírügynökségbe irányítva... Jani – Jankó – takarékos ember volt. Nem pocsékolt. Hogy hova küldte, világos, ám hogy honnan. Mindenesetre: kéziratot küld, hogy adjam át Kőváry E. P.-nek, a Nap főszerkesztőjének. Amilyen ügyes tollforgató volt az ezúttal Nosztráról jelentkező barátom, s amilyen kitűnő lapvezér a másik cimborám Csabán, biztos megjelent a dolga. „Más. Körülnéztem mostanában a Sóvidéken. Szováta – szerintem – nagyon zsúfolt. Ellenben Parajd fejedelmi, és a sófürdője is kiváló. Ajánlom melegen. Szállás ügyben minden előzetes értesítés nélkül fordulj ...-hoz. Olcsó és jó szállást tud adni, és nagyon sokat tud a környékről.” Jankó kedves szállásadója (vagy örököse) biztosan örömmel fogadna 2026-ban is. Sőt! Áldaná a barátomat.

### 2000

**Dudor Tudor** – Aprószentek idején a Nagyvárad-Rét 1956-ban épült kálvinista istenházáról készült fényképpel ékes lapon kíván a korábbiakhoz hasonlóan minden jót az új évre. Fekete-Körös-völgy népköltéséből vett példával megtoldva üdvözlétét: „Seggömön van egy dudor, / Pusziljon meg Vadim Tudor”. Ezúttal már kastélyi-szőlőkbeli otthonunkba küldhette a lapját.

### 2004

**Tenkére csalogat** – Keresztelő Szent János hava 12-i gyulai postázás Tenkéről. „Örömmel vettem a *Csuba Ferke* húzásaiból álló opuszodat. Folytatás: Meleg Attila, a nagyváradai »Matyi« Társulat vezetője (amúgy bábművész) olvassa ez idő szerént.” Pár év múlva ők mutatták be a csökmeieket kincskereső sárkányrāncigálásra rāszedő Csuba uram szélhāmosságát harsány népi játékszíni boldozásba ojtó mívmemet. Meleg színművész pedig tökéletes értéssel adott ízelítőt írásaimból az egyik következő tenkei estünkön. „Jó lenne – szeretettel várnánk, Rózsával együtt –, ha a nyári művészeti tábor idején eljőnnél egy beszélgetésre; ez apropót is adna, adhatna, hogy az újabb könyveidnek – főleg a *Fekete-Zaránd*nak – némi hírverést csapnánk az itteni sajtóban.” Ha már ugyanez odaát – ideát – elmaradt. „Visszatérve a *Csuba Ferkére* – a tábor alatt mindenképpen dolgoznánk rajta. Megint más: a *Vagabundkorzóból*, a *Szökőéletből* és a *Fekete-Zarándból* ugyancsak a tábor ideje alatt rendezek beszélgetős felolvasásokat. A tábor időpontja: június 28-tól július 7. (Mind a három említett könyved nagyon közel áll hozzám; a *Fekete-Zaránd* különösképpen.) U. i.: Gyöngyös lányod – ha ráér – szép feladatokat kaphatna a táborban(?!). Reménység szerint az én lányom és az unokám is jönnek.” A *Csuba Ferke* kapcsán merült föl, másokkal beszélgetve: akkor kerülhet színre, ha e hajdanvolt parasztvilágot értő rendező parasztgyökerű színészek segítségével állítja színpadra... Másképp – e „mái”, „modern”, sőt „posztmodern”, életidegen játékszíni világ mit kezdhet vele? Semmit. (Esetleg népi giccset varázsol belőle?) És, biza, Szabó Jankó-félék nélkül sokra írói műveimmel sem megyek. Értő, azonosulni képes, értékkereső, átérző-átélő... olvasókkal ha. Sajnos nem tudtam elmenni Jankó tenkei táborába. Hogy milyen fontos szerepet töltött be – vagy két évtizedig –

Szabó Jani a Fekete-Körös völgyében, néhányan tán tudják. Hogy megmaradjunk ott is. Igen, csakazértis.

## 2006

**Hej regő Zaránd** – Kézzel írt levél Martfűről Boldogasszony havában, ahol a nővérénél lakik. „Rég nem jelentkeztünk egymásnak, ezért íródik e kis levél. Pakolázgatom a könyveimet, s kezembe kerül a *Fekete-Zaránd*, s benne a mellékelt cédulák.” Ezek: három apró lap, mindkét oldala teleírva. „Tenkén kölcsönadtam t. i. e könyvet bizonyos Köteles Gyulának, aki nyugdíjas mérnökember, jó humorú, megkérhettem, hogy ha valami eszébe jut olvasás közben, firantsa le egy cédulára: hát ez a cédulák eredete. (Soha rosszabb kritikát!!!) / Én a tavalyi évnek egy jó részét Tenkén töltöttem; hol így, hol úgy, de végeredményben jól. Jövő kedden ismét kimegyek (1 napra); a múzeumból tán »magyar házat« csinálunk – ha Isten is úgy akarja. Nem egyedül utazom: egy kun-szentmártoni könyvtáros hölgy (elvált, 3 gyerek) egy idő óta hűséges kísérőm. A lányom és az unokám is szereti a Fekete-Körös völgyét; be is jártuk már Belényestől Békényéig. Egy mondat erejéig visszatérek a *Fekete-Zarándra*: Gáspár Attila (zenetanár, zeneszerző, karnagy) zilahi barátommal szeretnénk egy oratórikus játékot tető alá hozni – talán-talán Dsida Jenő *Psalmus Hungaricus*ával keretezve. Hogy hol, mikor, kikkel és kiknek? Ezt ne kérdezd, mindenesetre Attila barátommal február elején 10 napot együtt leszünk Biatorbágyon.” A mellékelt olvasói levél pedig (a cédulákon), íme: *Köszönöm, Sarusi Mihály, e könyvet – döbbenetes stílus. / Hej regő-rejtem-rege. De én megtaláltam és felismertem az összes helyneveket, neveket. / Lehet, sőt kijelentem, hogy soknak e könyv nagyon nehézkes, sőt „zagyvaságnak” tetszik, de nekem nagyon tanulságos, élvezetes volt. S van egy véletlen egybeesés: rege – románul = király. Avram Jankut – a Zaránd-hegység királyának tartják mai napig is. Holott tudtommal Bp-en szerzett ügyvédi diplomát a lelkem. / Zarándbánya = Keresbánya = Baia de Criș (Cebe mellett). / Hogy Jankut itt etették (a gaz) magyarok – hogy mi nem tudtuk, de még a románok sem. Biztos nem tartanak olyan nagynak! / 1987-ben egy bukaresti hidrogeológiai csoporttal Cebén jártam, s megtekintettük Horea és Janku sírját. A „múzeum”-templomban egy tanárnő tartotta a történelmi „regét”. Minden román meghatódva hallgatta, én döbbenetesen! Minden új volt számomra, számukra nem. Pl. Cebe a románok Mekkája. Minden felcseperedett román gyerekek kötelező elmenni Horea és Janku sírjához megismerni a románok eredetét és hősiességét, úgy, ahogy ők tudják. / Mikor befejeztük a látogatást, a csoport vezetője, egy bukaresti mérnökember megkérdezte a kis hölgytől: Mondja, ha jól értettem, a neve Gyarmati Andrea – hogy lehet ez? Azt felelte, tudják, a történelem folyamán nagyon sok nép el akarta foglalni a mi vidékünket, de nem sikerült. Átmenetileg valakik (nem mondta ki, hogy magyarok) átírták az őseim nevét, de a lelkünket nem, az mindörökké román marad. / Ez lecke volt a javából nekem, szédültem az elferdítésektől, s az, hogy bemutatkozásakor fel sem tűnt nekem a nem román név! / Ha visszakapná Mo. Erdélyt, mit kezdene a 7-8 millió románnal?! / A Nagyrománia Párt jelenleg is parlamenti párt, a kezdetektől fogva élén Corneliu Vadim Tudorral, aki Ceaușescu Tinódi Lantos Sebestyénje volt. / Kérdés, és nagy – vajon egy Nagymagyarország Párt meddig élne M.o.-on? / Vadimék programjában ma is benne van létjogosultságuk a Dnyesztortól a Tiszáig, és ahol csak tehető, meg is említi, hogy el ne felejtjük. Hol van Brüsszel? Beveszik Romániát, vele együtt nem. / A MIÉP-et nem tűrték, míg ki nem csinálták, pedig ott az SZDSZ teszi a politikára a pecsétet, úgy, mint nálunk a Nagyrománia Párt – majd elfelejtem:*

*e párt alelnöke Fúró Gyula székely atyafi, akiről valamikor a Duna TV portréfilmet mutatott be. / Köteles Gyula nagyváradi lakos tenkei gyökerekkel (ezt nem rejtem)* – mármint a jegyzetlapok szerzője. Az kéne nekünk, Nagymagyarország Szövetség, jönnének a NATO-csapatok. Borzalom anyja, ne hagyj el! Nem, nem; soha.

**Szabad csapat, Körmendivel** – Nyár közepén írja: „Lassan egy hónapja, hogy megérkezett ide a setét Tiszazugba a kéttagú szabad csapatról szóló könyved, azaz könyvetek.” A *Körmendi és Sarusi – szabad csapatról* beszél. „Nekem fájdalmas olvasmányom lett, hiszen Lajossal évekig a »szomszédban« éltünk (Karcag–Tiszafüred), s aztán egyazon szerkesztőségben is dolgoztunk. Most visszagondolva: hűséget erősítő személyiség volt (számomra is); no, nem a »hűség a párthoz« szellemében. A »hűség a néphez« – az már igen. Közös könyvetekből nem tűnik ki, hogy milyen nagyszerű riportíró is volt. Riporternek is költő. S mint ilyen: alapos. Sokat tanultam tőle – az egy-két évvel alig idősebbtől: a magyar valóság valóságára nyitogatta a szemem. Hál' Istennek sok közös olvasmányunk is volt: most nem sorolom... Miskonás fratyie, lassan itt már »nu vorbesc ungurestye«, szinte egyértékű a fegyveres útonállással, ha valaki Móriczot, Mórát, Jókait, Sinkát, pláne Szabó Dezsőt, Kodolányit stb. olvas. Vagy Kós Károlyt és Áprilyt, Wass Albertet és Reményiket. Hát... én őket olvasom, a *Biblia* mellett, szívmengetőnek. És (Ziegler) Gárdonyi Gézá, és amikor lehet, Benedek Elek-mesét olvasok az unokámnak. Népi író?! Ugyan, ugyan. Krúdy – tán urbánus volt. Vagy Tersánszky Józsi Jenő tán népi, netán transzilván népi? Vagy a történelmi-társadalmi drámákat író Németh László mi volt?! (Amúgy: hol játszó ezeket a kitűnő magyar darabokat? A *Galileit* elővehetnék; épp 1956-ban volt a prömierje – jó nagy beszarással, hogy az inkvizíciót a nézők még összekeverik az ÁVH-val.) Az író, a művész úgy író, úgy művész, ahogy folyó a folyó, levegő a levegő... Isten adománya mind. Zsoltáríró Dávid király, ama bibliabéli, nem esztétizált, hanem harcolt, örvendett és szenvedett, és ölt és bujdosott és paráználkodott. Isten így, ilyenek adta. Hát így! Örömmel olvastam a *szabad csapatot*. A *Fekete-Zarándot* pedig hordom magammal Erdélybe; nem tettem le róla, hogy valamilyen körben egy szép oratóriumot csináljak.” Az lett belőle. Tenkén, a bemutatónkon a regében szereplőkről szóló részeket a falujuk nyelvjárásában szólaló helybéliek olvasták föl... „Addig jó, míg előre néz az ember...! És a csökmői sárkányhúzás sincs elfelejtve! (Lehet, hogy az unokám írja majd hozzá a zenét, végtére is már 10. éves.) Isten áldásával: Vágner.” Mint írja, „meleg szívvel”. A szó eredeti, gyönyörű értelmében. Merthogy a mi körünkben ez, biza, így járja. Nem a betegek értelmezésével.

## 2009

**Ippen lpp?** – Azt mondja, meglehet, hogy ez az utolsó internetes kísérlete – tegnap t. i. küldött egy hosszabb levelet, mire ma a hibaközpont visszapökte. „Úgyhogy kezd a dologból elegendem lenni – a régi, jól bevált toll, papír, boríték, bélyeg még mindig megbízhatóbban működik. Ráadásul keresés közben mintegy 300 levelet le is töröltem, címtárustul, mindenestül. Lényed a lényeg: továbbra is jó kedvem van, a zilahi barátomnak beszámoltam a tenkei eseményről – aszongya, hogy Zovány, lpp stb. kapható volna valami hasonlóra. Mondtam neki, hogy nono, mert oda már lehet, hogy nem csak a tűzoltóság vonulna ki nagy erővel.” Tenkei estünkre suttyomban megjelent a román királyi tűzörtség, miután Hevesi Mónár orvosdoktor népköltő azzal ijesztette meg a szalontai

újságban a bukarestiek helybéli uradalmának a csicskásait, hogy kissarusi (de) Kurtucz Miska lármafa-gyújtással egyenértékű könyvbemutatót tart a Fekete-Körös-völgy magyarságát megtizedelő két háború végi oláhjárásról szóló könyve, a *Fekete-Zaránd* fölmutatásával. „Az viszont ma favágás közben eszembe jutott, hogy a *Csaba Ferkédből* nem nyúltam le egy példányt... No, ami késik, nem múlik. Addig is elolvasom Szűcs Sándor szép írását a csökmői sárkányhúzásról.”

**Ellenben Demszky** – Most bontotta föl a tenkei lelkipásztortól jött levelet: küldött egy febr. 28-i Reggeli Újság-számot. „Van-é újságod? Mert az első oldalon szerepel a tenkei esemény – mellette a másik cikk: Demszky Nagyváradon, illetve a tüntetők (tojással). Egy szövegrészlet: »idehívják a csonka-magyarországi szennyeket«. Sajnos vagy nem sajnós, könnyen lehet, tenkei kirándulásod és az az este hozzátett ahhoz, hogy Sólyom Lászlót március 15-én alig akarták fogadni. Hehe!” Hehének hehe, de. Ha. Hu.

**Fekete-Zaránd sem égen, sem földön** – Írom neki: Berettyóújfaluban bemutatjuk Nagy Zsolt Csaba *Szentjánosbogárnyi világ* című, általam szerkesztett verseskötetét. Csaba nekem évfolyamtársam és barátom, neki debreceni diáktársa. „Kedves Miska! Drague Mihai! Mint mindig – ezúttal is örömet szereztek soraid, s biz, kíváncsian várom egy ifjú kortársam kötetét.” Más: „Amerre járok és beszélek a *Zarándról*, mindenki a kézbe vehető könyvet keresi rajtam.” Kézbe vehető könyv pedig alig, mert a Tevan-kötet tízből egy kereskedésben sem nagyon kapható – miután fia sajtóbeli ismertetés, ajánlás, napilap- vagy folyóiratbeli könyvjegyzet, műbíráló nem viszi hírét... legalább a magyar világba. „Dinnyés Jóska barátom fogta magát, és az én agyonolvasott példányomat beszkenelte (vagy micseinálta) a számítógépébe, s mire végzett vele, talált egy példányt valamelyik internetes könyvesboltban. Megint más. Augusztusban meghívásod (meghívásunk) van a zilahi székhelyű Ipp Art képzőművész közösség táborába (valahol a Réz-hegységben, Élesdtől balra), jönne még velünk Balla Tibor, Kunszentmártonban élő tekerőlantos cimboránk. Mit csinálsz augusztusban? Ezt még pontosítani kell. Pankotára ugyancsak hívnak. Amúgy a világosi fegyverletétel Pankotán volt – a diplomáciai aktus volt Világoson, legalábbis bizonyos Márki Sándor történész szerint, aki Arad v. m. és Arad monográfiáját két súlyos kötetben írta vala... Meglehet, hogy a képzőművészek táborában a *Fekete-Zaránd* erdélyi kiadását is tető alá hozzuk. De szép lenne egy író-olvasó találkozó Ippen v. Ördögkúton! Hm?!” Hm, szó se róla! Hogy mind-ebből semmi sem legyen. Szerencsénkre?

**Hepe, hupa** – Az előző kopertában újabb levél. Nem először, nem utoljára. „Mihai drague! Az bizony szép, hogy tető alá került Nagy Zsolt Csaba kötete. Várok is egyet – ha jut. Az Ipp Art komolyan gondolja a sólyomkövári meghívást, írtam nekik, hogy a Szilágy Társaság tegye magáévá az ügyet, meghívó stb. Van ott különben egy egészen jó kulturális folyóirat Hepehupa címmel, az írna is a munkásságról, nem szólva a kolozsvári Művelődésről... Én mostanság nyakig vagyok a gyümölcsök szedésében – ako visnye, takoj inysje: vagy hogy van ez a csabai tót mondás (?), tény, hogy roskadnak a fák a meggytől, cseresznyétől.” Mármint Martfűn. „Aztán: július 10. és 20. között szilágysági gyerekciterásoknak rendezünk tábort, azazhogy egyelőre csak én »rendezem«, de Isten kegyelméből felettebb jól alakulnak a dolgok. Tenkéről szomorú hírem van:

idős Berke Sándor bácsi elment a minden élők útján.” (Öreg Berke Sándor kalauzolt, járt bokáig vízben, kezében bottal a kiskocsim előtt a Fekete-Köröst kísérvő alig járt erdei úton úgy tíz évvel ezelőtt, s regélt a háborúról.) „Reméljük, összejön valami hasznos és értékes dolog.” Reméltük, s több esetben össze is jött. Máskor az Istennek sem.

**Martfűi Lenintől Zarándig** – Martfű – mert itt lakik. Zaránd (még pontosabban: Dél-Bihar) – mert újabban ez az élete. „Cse facse, arra tikhozzátok? Itten, az se-tét Tiszazugban a helyzet változatlan, Martfűn rendíthetetlenül viseli nevét a Lenin, a Kun Béla, a Münnich Ferenc, a Szamuely stb. utca. (Hogy is van akkor ez az önkényuralmi jelképekkel? A turultól, az ősi zászlótól visszhangzik a parlament, itt meg tán azt várják, hogy visszajönnék az oroszok?) Megyek is én két nap múlva ismét hosszabb időre a szórványba, Tenkére – úgy is mondhatnám, hogy egyik szórványból a másikba. Viszem persze magammal a ronggyá olvasott százegy regéket.” A *Fekete-Zaránd*, amely alcíme szerint *Százegy igaz történet a Köves-Körözs mentéről*, százegy regülésben adatik elé. „Könnyen lehet, sőt valószínű, hogy január–februárban ismét meghívnak téged valahová (Nagyvárad? Köröstárkány?) egy újabb író–olvasó találkozóra. Tovább fogok tapogatózni a *Fekete-Zaránd* ottani, új kiadása dolgában, azt sem tartanám elképzelhetetlennek, hogy a kötetben érintett települések is támogatnák a kiadást. És az egyházak. Mi erről a véleményed? Hallod, jól meggondolkodtattál azzal, amit a múltkoriban Dinnyés komámról elmondtál. Baromi nehéz kezelni az ilyesmit, de megpróbálom – Krisztus segítségével. Hát ennyi lett volna ez a kis levél, nem sokkal Erdélybe menetelem előtt.”

**Súgtak, de minnek** – Izzgatja, honnan vettem, ki hogy. A művelődési–művészeti élet besúgóinak listája. „Az általad oly alaposan forgatott dokumentumgyűjtemény pontos címe kéne – hadd tudnám én es, hogy merre s hány volt a méter. Engem néhány szolnoki is érdekelne – magánszorgalmú ebek voltak, akikről én tudok, vagy beálltak (bevitték) őket a sorba. Dinnyés?! Jó negyven éve ismerjük egymást (Bencsik Máté révén), s biztos vagyok benne, hogy nem ártott tudatosan senkinek. Az általad említett '76 és '79 közötti időszakban viszont voltak a társaságában – az »énekes holdudvarában« – ellenszenves figurák, pl...” És itt neveket említ. „Meg még egy pár ilyen furcsa koma. Lényegtelen: Jóska és a felesége velem mindig igaz barátsággal viseltetett. K. E. /hínnye a nemjóját!/ – pont úgy emlékszem rá, mint te. Fel is hívott és gratulált, amikor az akkor megjelenetű Dél-Keletben egy betiltott békéscsabai színielőadásról írtam, Schwajda Györgyöt megszólaltatva (Az a kurva macska lelökte a Lenin-szobrot). No de immár ki nem szarja le? Érdekelne viszont bizonyos R. Ő osztálytársam volt a gimnáziumban, Bcsabán a ... Intézetben dolgozott. Az apja az apámmal együtt dolgozott – az ő apja is '56-os volt. Már a gimnáziumban is stréber, árulkodó, jellemtelen valaki volt, lehet, hogy őt már a gimnáziumi évek alatt elkapták – engem kétszer próbáltak, aztán felhagytak a kísérletezéssel. Vala... Vala... Ez is rege vala... Spion rege... Hát ennyit a múlttól. »Melyek mögöttem vannak elfeledve...« (Pál apostol, galata vagy filippi levél...) Innentől már a Partiumból jelentkezem, addig is éltesen és segítsen minket az Isten!” Mentünk utánuk, mentünk – gondolatban. Mérlegre téve... Ha egyáltalán volt értelme.

**Kézzől kézre a lelkészek** – „Tincán” kelt levél Johannes Honterus-bélyeggel. Mi mással foglalkozna, szervezi tenkei estem. „Igyekszem mindent úgy ren-

dezni, ahogy leveledben ajánlottad. Elgondolásaim már vannak. (Egy-két mikrobuznyi vendég jön Szilágyságból is! Sőt: alig várják, hogy jöhessenek!)” Citerazenekarral érkezik zenetanárunk... „Én itt leszek Tenkén (január–február), s bőségesen van idő mindenre.” Küldi mellékletben a Zsiskú tiszteletesről született búcsúztatót: „...egy jó magyarral több van a mennyországban. (El ne felejt-sünk febr. 25-én róla is egy pár hangsúlyos szót ejteni!)” Zsiskú nagytiszteletű úr Belényesben igazított el engem, a *Fekete-Zaránd*-írás közben az ottani dolgozokról... Hogy mi mindent köszönhetek – köszönhet e regém – a Fekete-Körös-völgy kálvinista lelkipásztorainak! Adtak kézzel a kézre. Hogy még annyi szeretetet kapjak mindenkitől, aki ott engem segített. Azt a boldogságot, hogy végre megszólalhattak. Valaki megkérdezte őket. Anyaországi újdondász – sőt, író – kérdezi őket, mit tudnak. Nagyon sokat tudtak. Mindent. Mindenkinél többet. „Hát ennyit innen, Tenkéről...” Innen. Onnan. A tömegyilkosságokról.

## 2010

**Hiába, haza** – E levél föladási helye Tenke (persze mint „Tinca”), a Janku Ábrahám útján lévő református otthon, ahol Jánosunk segélyszolgálatot végez a rászorulóknak között. S melleleg szervezi a tenkei magyar művelődést. Amikor csak teheti. Ameddig bírja. S ahonnan rendre nekivág a Körös-völgynek, Belényesi-medencének, Erdélyországnak. Köszönhetően a neki szállást – födelet, betévt, némi dolgot, otthont – nyújtó Berke lelkész-házaspárnak. „A kies-kietlen Tenkén elég szépen halad az író–olvasó találkozó előkészítése – plakát is készül a *Hiábahaza* címlapjának a felhasználásával. Jó volna, ha megírnád, hogy miképp tervezed az utazásod, hazamennék majd veled, mint tavaly.” Így is történt. „Az is jó volna, ha jó időben érkeznél, ha gondolod, jöhetsz egy nappal korábban is.” Mivel a kereskedésekben nem talál egy fia Sarusi-könyvet sem, „Kénytelen vagyok (amikor odaférek) számítógépen olvasni a könyveidet, ami nem az én műfajom, de azért naprakész leszek 25-ére.” Töri magát. Ki tudja, miért? Mi hajtja.

**Fojton is folyvást** – Végre elolvasta teljesen a *Hiábahazát*. „Igen jól le van ez téve az Úr asztalára, meg kell annak a késnek állnia a levegőben!” Kérdéses a regében, megáll-e az oláh kés a magyar levegőben. „Kívánatos volna, ha sokan el is olvasnák, mert olvasmány, s én örömmel fedeztem fel, hogy pörgős, filmszerű részletei jól illeszkednek a balladásabb, lassúbb folyású passzusokhoz. Nekem pláne élvezet volt olvasni, hiszen magam is tanúja, sőt szemtanúja voltam némely eseménynek, pl. a határon való fájdalmas jövés-menésnek. Amikor a kis szerkesztőségünkbe állított be” – a csabai MTI-irodába – „két szökött atyafi, és állást kerítettünk nekik, ha jól emlékszem, valamelyik szarvasi tsz-ben. Hát az a bolond hegyi juhász, aki az egész nyájával elindult és meg sem állt Mezőkovácsházáig. ...Folytasd, Mihály! Az utolsó történetig!” Magát most épp loan Vagnerescunak nevezvén. Fojton is folyvást.

**Bezzeg Mániu** – „Ha csak úgy, ötletszerűen írok, akkor csakis jót. Hamarosan a Kolozsvárott megjelenő Művelődés c. folyóiratban lesz némi méltatása a te tenkei könyvbemutatódnak” – aminek én a nyomát sem láttam. Aztán: nem tudta, hogy Zsiskú, a minap elhunyt belényesi lelkész szolgált Ippon is. Majd a Tenkén általa emlegetett *A csabai Szajján* jut eszébe. „Azóta újra elolvastam, s megdöbentett, milyen jó is az egész kötet. Hogy mért pont Szluka jutott Tenkén eszembe, ráadásul Cédulás, a kapus nem?!... Nem baj, legközelebb helyesbítek.

Még annyit, hogy elkezdtem gyűjtögetni a martfúti utcák, terek neveit, persze, hogy fényképezés és valami vitriolos (de nem a népet bántó) írás szándékával. Miközben a Rongyos Gárda hőseit még mindig szégyelljük, elhallgatjuk, addig itt dr. Münnich Ferenc, meg Lenin, meg Kun Béla? Bezzeg az oláhok nem restelik dédelgetni a tömeggyilkos Mátyás Gyula (Juliu Maniu) szobrát, pl. Zilah központjában, kőhajításnyira az egykori iskolatárs Ady Endre szobrától. Pfúj! Sőt: piha... Mihályom! Vóna egy csekélyke kérés: van-e még neked a *Csuba* színpadiasított változatából?! Nálam volt, de azt egy nagyváradi rendező még nem küldte vissza. Fénymásolás után visszaadom. Nyáron csinálnánk valami jó mókát belőle – ha Isten is úgy akarja.” Most épp ennyi jut eszébe; 9-én megy két napra a F.-Kerezs völgybe Ioan Sabau. Szabau, Szabau. (Hogy elküldtem neki a *Csuba* vígjátékot, köszöni, „Csuba már itt van a kertek alatt, a sárkány meg úgy bög, hogy kiver tüle a hideg. Előre élvezem, milyen jókat fogunk még ezen röhgögni (azaz katzagni).” Ők igen. Mi meg. Várjuk, hátha, mégis.

**Volt besúgókkal környezve** – Piszokul megfeküdte a gyomrát ez a temérdek spicli, spion, besúgó, áruló... „Kiről, miről, s mi a ló...t jelentett a CE Szövetség frontembere, jelenlegi missziói előadó Paul Gauguin álnéven?! S hogy szembe-sül mindezzel a két lelkesgyereke?! Jó, hogy felhívtad a figyelmem minderre, nagyon jó. Nem kétséges, s ebben Tőkéséknek abszolút igazuk van, hogy ez így nem maradhat – egy olyan egyházban különösképp nem, amelynek vértanúi és gályarabjai voltak, egészen a legutolsó időkig. A János-*Jelenésekben* írott utolsó idők jutnak eszembe, amikor a Sátán majd felmegy a szószerkekre ígét hirdetni. Ennyi Júdást! Ettől persze az élet nem áll meg: a Fekete-Körös-völgyi népet továbbra is szeretni fogom, és teszek értük, amit tehetek. Kaptam egész szép anyagot az olvasókönyvhöz, s még jöhet ez-az a meglévőkhez, az általam ismertekhez. Egy ismerősöm például száz-százhusz éves képeslapokat tud szállítani. Más: nagyon remélem, hogy ezzel a választással tényleg megkezdődik és befejeződik a rendszerváltás a fejekben, a szívekben és a lelkekben. És végét vetünk annak, hogy pl. a besúgókkal magunkkal hurcoljuk a diktatúrát. Vigyázat: Isten nem felejt!!! S holmi jócselekedetekből sincs megigazulás.” Most említi először az olvasókönyvet. Gyűjtteni kezdte a Fekete-Körös völgyének magyarságáról szóló és itteniek által alkotott műveket, hogy azok javából nem akármilyen könyv jelenjék meg. Jelenhetett volna... Jelenhetne akár, ha valakit érdekelne. Mert a hagyatékában ott lehet. Kit érdekel?

**Kerezszi könyv** – Azt mondja, jól áll az általa megálmodott, tervezett, szerkesztendő körözi kötet. „Mihályom! Jó, hogy egyet tudunk érteni. Nyomom a körözségi olvasmányokat, s őszre elkészül a könyv »makettja«, összekötő szöveggel, mindennel... Valahogy ezt a dolgot mindenki fontosnak tartja, akinek beszéltem róla. Előbb-utóbb pénz is kerül a kiadáshoz. Most két hétre Parajdra megyek – csak pihenni és lustálkodni szeretnék.” Kerülne, ha kerülne. (A Körös az ittenieknek Kerezs.)

**Ej, te zsilip – pláne kazal** – Jókat olvasgat a *Végig a Corvinkán*-ból „egy sergyszer. Így olvastam újra a *Bözsike a zsilipen* c. beszélyt, amelyről eszembe jutott egy aprócska személyes történetem es. A *csabai Szajján* c. kötetedről annak idején írtam a Szolnok megyei lapba egy recenziót, de nevezhetjük méltatásnak is. Nem emlékszem az írásra, csak arra igen, hogy a *Bözsike* V. M. olvasószerkesztő urammal szópárbaj tárgya lett, amennyiben én azt írtam, hogy

ez a darab móríci mércével mérhető. Egy elsőkönyves író Móríczhoz mérni?! Meg egyáltalán... Nem folytatom, ez a megjegyzésem kimaradt a recenzióból. Viszont majd harminc év után elégedetten megismételhetem itt és most: fájdalmasan szép és katartikus, mert a zsíros kenyeres zsilipi »idill« egyetemes emberivé nő. Bennem, az olvasóban. Az író, a művész tehát megtette azt, amivel a Teremtő megbízta. Csakis móríci mércével mérhető!” Ja, mint a *Hét krajcár*, amelyet nemzedékem nagy írója giccsnek nevezett. Ahhoz képest még inkább az lehet. Jó, hogy nem zsíros kenyér... „Nnno! Hát ennyit így egy ülésben. Csinálom, csinálgom az olvasókönyvet, aminek *Gyepűmagyarország* lesz a címe, *Fekete-Körös-völgyi olvasókönyv* alcímmel. Máris túl sok az anyag, de jó a bőség zavara. S persze összekötő szövegeket kell írnom. Fejben már kész, októberre szeretném az első szerkesztett darabot elkészíteni. Minden ötletet, elképzelést örömmel fogadok és pofátlanul fel is használok. Megismétlem, amit fennebb írtam: az idő nekünk dolgozik, a kairoz, az áldott idő. Jut eszembe: miben is írtál te arról az emberről, aki valami lehetetlenül hosszú ideig bújkált (padláson, ól alatt vmi rejtekhelyen), *Túl-a-Gulág!* No, mindjárt megnézem. Isten áldjon Téged és Rózsát és minden házad népét, öleléssel: Ioan Bozgoreanu Fekete-Körös-völgyi népbiztos” Ez az, *Gyepűmagyarország!* Nem akármilyen már a címe... Amitől az újmagyar újirodalom újszervezői hogy esnének újtranszba. (A disznóól mögötti szalmakazalban bújkáló '56-os forradalmárról a *Kazalban* írtunk volt.)

**Igen, jövünk** – Ejnye, no: „Íródik eme röpke levél itt a nagy bűdös, magos vízállásos ezerszűnyogos mogeri éccakában Martfő-pusztából. Tehát: a *Kazal* nekem nincs meg, csak azt hittem, hogy megvan. Továbbá: az *Írni Csabán*-ban nincs Balogh uramról semmi, viszont a *Szökőéletben* találtam rá. De ne izgulj, a *Kazalt* hamarosan házhoz hozza a posta – Dinnyés komám megszerezte. No, nem mintha üdvösség kérdése volna, de mégis. Te! Hol olvashatók Balogh Károly írásai?! Mert a történet és minden egyszerűen fantasztikus, érthetetlen, hogy ebből nem készült semmi világraszóló film, színelőadás stb...” Regény igen, amely a rendszerváltozás utáni első polgári demokrata, népi-nemzeti, kereszténydemokrata napilapban hetvenvalahány számban, százezer példányban megjelent (hogyne, az Új Magyarországnak), ám jó szó – nyomtatásban, mert szóban rengeteg –, szakértői biccentés fia sem. „A nyomorult magyar Győzikét nézi, mert az érdekes... Meg Spiró Györgyöt olvas, hallgat, mert hát ő aztán jól megmondja: »Jönnek a... mélymagyarok... a szarból...« Hát... Ha ő úgy látja. Igen. Jövünk. Ha úgy tetszik: a szarból jövünk. Azért megjegyzném, hogy a *Csirkefej* c. darab Gobbi Hilda, Bodnár Erika, Ujlaki Dénes, Dörner György stb. – a Katona fénykora – nélkül azonnal felejthető trágár fércmű maradt volna. Ennyit akkor dűnnyögésből. Ami késik, nem múlik. Irtó jókat olvasok a Fekete-Körös völgyéről. Ma például azt találtam egy berettyóújfalusi múzeumi kiadványban (a régi Bihar bányászata), hogy a Bp-i Parlament lépcsőit bizony Vaskohon bányászták, s 24 vagon szállította Pestre. Vajh, eszébe jut-e egyetlen honatyának is, hogy min tapodik nap nap után?! No, és persze jól belebonyolódtam Györffy György *Az Árpád-kori M.ország tört.-i f. rajza* c. könyvébe is... Ha már magyar, legyen mély is! Nehogy már én hasonlítsak a Szenczi Molnár által (először nem Petőfi!) sehonnai, bitang embernek nevezettre. Ennyit ma estére. Holnap Bóné Mihály ezereskapitány uramnak nézek utána, ki 1703-ban Bélfenyér határában (a dél-bihari csatában) jól a seggére vert a tokos nímötnek. Be is állt Rákóczi nagyságos fejedelmünk seregébe a környék

rumunja elannyira, hogy mindmáig gyakori a Kuruc családnév Kistárkány románjai között (Kistárkány, Tárkányka = Tarkaica, Köröstárkány mellett).” Nem beszélve a mácsai rumun Kurtuczokról, kik a magyar kurucból-Kuruczból születtek, keveredtek ki. Hogyne, mi magunk. „Aztán jön Bartók és Busitia János Belényesben, meg Györffy és Bartók együttműködése a dudásversenyen, amit aztán Móra Ferenc ír meg a *Honti igricek*ben. Nem érdekes? Bartók 1909-ben, Györffy egy évvel később jár itt először. Mondhatni: a legjobbkor, mert már szinte az utolsó pillanatban. Jön a háború, az oláh henger, a későn előhúzott vörös térkép.” Szóval... az az olvasókönyv csaknem készen vár ránk Jani egykori martfúji othonában.

**Kuruc a sziklán, Balogh a szalmában** – A szalmakazalba bújó '56-os sarkadi forradalmár-költőről szóló írásomat keresi. Írom neki, hol leli. „A jövő héten itt a *Kazal*. Persze keresgélés közben jókat olvastam megint Vasas Mihályról (akinek nyilván rokona volt az egykori kitűnő MTK-s focista) és Simonyiról, akivel nekem nem sikerült személyesen találkoznom. Sajna. Balogh Károlytól meg minden jöhet... Amúgy ma is sok érdekes dolgot találtam: pl. egy fantasztikus alakú magányos sziklának Belényes közelében az a neve, hogy a Szohodol-völgyi Kuruc. Sajnos nem tudom elküldeni, mert nem másolható ingyér a Zemplén Múzeum képeslapgyűjteménye.” Figyel, kutat, keres és lel. A lelés öröme! Fekete, Körös, völgy. Valóban maga a csoda. Csuda. Házról házra. (Ahogy engem is adtak úgy tíz éve...)

**Súgunk vagy se?** – Köszöni a küldeményem – valami vényt is. „Készülök ki a Partiumba. Az is előfordulhat, hogy sokáig maradok. S majd előkészítem a jövő februári Sarusi-estet. Nem viccelek! Egy pankotai lelkész barátomtól megkérdeztem ezt a nyomorúságos ref. besúgó-listát. Tény: vettek fel a listára olyanokat is, akik ellenálltak a beszerzésnek – ez itt is előfordult. Vannak néhányan – írja a pankotai lelkész barátom –, akik szerepelnek a listán, de egy sornyi jelentésük eddig még nem került elő. Sokakról sajnos az derült ki, hogy a temesvári fordulat után is írtak jelentéseket. Szinte olyan, mint Schwajda Gy. *Ballada a 301-es parcella bolondjáról* c. darabjának bolondja, akinek elfelejtettek szólni, hogy már nem kell lesben állnia.” Vagy már átálltak a következő elnyomóhoz. Akinek van esze... Meg üres a tarisznyája? Nincs eléggé megtömve?...

**Busica mi nem volt** – Belényesben kutakodva... „Készülődőben átfel a gypűkőn a Fekete-Kerezs vögygyibe jutál eszembe – meg különben es. Sokfelé készülök elmenni, fotografálni, meg tanulmányozni ezt-azt – pl. tényleg vasgárdista lett-e Bartók belényesi barátja, Busitia János, aki amúgy a budapesti Képzőművészeti Egyetem elődjében szerezte rajztanári diplomáját. A felesége volt Bartók-tanítvány – ez a különös sorsú egzaltált széplélek Bovaryné. Van egy sanda gyanúm. Busicát – akivel a családtagjain kívül a legtöbb levelet váltotta Bartók – Romániában azért igyekeznek elfeledni, mert szerette a magyarokat. Erre bizonyosság a Bartókkal folytatott levelezése, s nyilván nem múlt el benne nyomtalanul az a négy év, amit a milleneumi évek Budapestjén akadémistaként töltött.” Annyira nem, hogy (állítólag) egyenesen Bucurestiben a nagyoláh álmoknak játszott alá. „Bartók Adyt és Móriczot küldött neki olvasni.” Sokra nem ment vele? „Egy szó, mint száz, haladok ezzel az olvasókönyvvel, s az anyaggyűjtés nagy örömet, élvezetet okoz. Ha Isten is megsegít, szeptember végére elkészülök vele. A *Fekete-Zarándból* (engedelmeddel) bőségesen szeretnék tallózni. Egy apróság – írtam-e

neked, nem-e?... Van egy Kishalmágy nevű színelőfalucska Arad megyében – '44-ben néhány gyantait ott gyilkoltak meg. Lásd: e helynek szelleme van, »genius loci«, ahogy Traianus csicskása mondaná. A Horia-, Closca-, Crisana-lázadás idején Kishalmágy magyar birtokosait szükségesnek látták felkoncolni, no, Kishalmágyra is elmenek. Mihályom! Köszönöm a biztatást, amit ehhez a munkához tőled kaptam, éljen a közös lengyel–magyar határ, s a gyepűvédők szabadcsapata.” 2010 Szent Mihály hava helyett... máig semmi. Kincs, keresőkre várva. Találnának! Ha. Valakinek eszébe jutna.

**Belényesben Bartókkal** – Hogy már megint Belényesről áradozzék. Rontja a szemét mindenféle „Fekete-, Köves-Körözs, Kerezs irodalommal, s különös gondolataim vannak e tájjal s népével kapcsolatosan. Pár hete Belényesben járva, a Megmaradás Házában lakva, igencsak árvának éreztem magam künn a városban. Pedig amúgy, komám, ez egy gyönyörű városka lehetne, ha a hangsúly a magyar időkben a románok számára épített házakra tevődne s arra, ami itt eredendően magyar szellemű. Pl. az általam és mások által is Kós Károlynak tulajdonított magyaros-szecessziós pedagógiai líceum és környéke a hegyekbe futó utcákkal. (Egy Anthony Gall nevű építész-kutatótól tudjuk – ő ausztrál-magyar –, hogy nem Kós a tervezője, hanem Wachtel Elemér, aki ugyanazt az iskolát képviseli, az építkezés kezdete: 1911.) Csak ültem az épület előtti parkban, és a száz év előtti világot próbáltam magam köré képzelni, mokány lovacskák húzta szekerekkel, bivalyos talyigákkal, szumányos vagy magyaros viseletbe öltözött emberekkel, gépkocsik és traktorok nélkül. Bartók kivált csendes helyen lakott, amikor itt időzött Busicáéknál, a Tanárok Uccájának egyik vége a Nyimoesdi-patak felé nyílik. Maga a ház jeltelen, semmi sem utal arra, hogy nem akárki lakott és dolgozott itt valaha. Busicának találtam egy festményét a helyi múzeumban, jól eldugva egy kiszögellés mögött, Paganinít ábrázolja, hegedűvel, meg sok érdemrenddel a mellén. Aztán este – ha már lúd, legyen kövér – Bartókot hallgattam (az ő zongorajátékát, a *Román népi táncokat*) az internetről. Bár ne tettem volna! A felvétel hallgatóinak levelezéséből arról értesültem – ékes amerikai nyelven –, hogy Bartók mekkora nagy román zeneszerző volt, és Torontál vármegyében született Magyarországon. Bizony, Bartók a genius Rumanian composer, és doinák és taraf haiduc és colinda és... és... Mígnem valaki ékes magyarsággal belebödült ebbe a nagy dákoromán művészi bűvöletbe a következőképp. A k...a anyátokat! Bartók magyar volt és az ma is. Inkább hálások lennétek, szaros románok, hogy egy magyar felfedezte és világhírűvé tette a zenéteket. Ahogy a tótot is és főleg a magyart!... És így tovább, és angolul is megismételve, gyakran használva a stupid és az idiot szavakat... Mihályom! Az internet nekem ilyen meglepetést még nem okozott. Szegény Bartók, forog a sírjában. Vésztőn hallott először olyan magyar éneklést, amiben feltűnt neki valami idegenszerűség, s itt kezdődik a kapcsolata az oláh népzenevel. Nem untatlak ezzel tovább, talán csak annyit még, hogy Bartók azért nem volt rest elgyalogolni a közeli Köröstárkányba sem, hogy egy nagyon eredeti ugrós tánc dallamát jegyezze le, többek között. A *15 magyar parasztdal* c. darabjában tűnik fel, s hallhatják ezt a világ kényes-fényes hangversenytermeiben, és vörösre tapsolhatják a kezeiket a népek. S csak az Isten látta azt a szitakötő-törékenységgű magyar fiatalembert ott a köröstárkányi kocsmában a nótafák között. Akiket majd 10 évvel később lekaszálnak az oláh gépfegyverek. És ezt is látta az Isten!” Mi mást tehetett. Amikor... ilyenek vagyunk. Kik is? Főleg mik, mifélék.

## MAROS MÁRK

# Prométheusz Dupont öngyújtóból

### 1.

Arról, hogy mit keres egy tűzrakás  
a múzeum hátulsó szárnyának üres  
termében, jobb lenne semmit se tudni.  
Hazaküldeni a kurátort, mikor még  
esély van rá. A gyerekkor szélesedő  
folyosóit elzárni. Kikergetni azt  
a nagytetű madarat, amelyik napokon

keresztül a ruhatárban körözött.  
Végül a szálló por szemeivel nézni  
végig az egészen. Összefogdosott  
emlékek, őrizetbe vett haldoklás,  
egymásra irigy üvegvitrinek, az anyag,  
ahogy saját magányával barátkozik,  
fény előtti kor, kacsintó sötét.

### 2.

Az alapja mindig ugyanaz. Enyémnek hiszek  
egy kezet, ami tiltás és érintés között nem tesz  
különbséget. Az időt folytonosként képzelem el,  
mert nap mint nap ugyanaz a nő ugyanazzal  
a ronggyal törli át az üveges tárolókat.

Azzal kínozom az agyagedényt, hogy nem  
töröm össze. Figyelem, amit a tömeg csinál.  
A kiállítótér padlójára ejtett Dupont öngyújtót  
senki sem szánta műalkotásnak, ennek ellenére  
gyülemlenek körötte az emberek, mintha

az esetlegesség pusztá léte megmelegíthetné  
a kíváncsiság kihűlt érzékszervét, pedig már  
régén amputálták. Mégis az enyémnek hiszem.  
Mikor nincsen igazam, egy láncra hasonlítok,  
mikor igen, akkor egy használt belépőjegyre.

**3.**

Előfordul, hogy órákig eltart, a múzeum szemérmetlen fényei már rég kikapcsoltak, csak a biztonsági őr elemlápájának éles guillotine-ját kell kiállnia a történelem alvó

tárgyainak, nekem meg egy emberméretű váza mélyén kell rejtőznöm, hogy ezúttal tényleg ne találjanak rám, innen, ebből a lehetetlen, megalázó pozícióból figyelem,

az elnyújtott kuporgás fáradalmait kiállva, minden előzetes tudásommal, érzésemmel, egész testi és lelki alkatommal igyekszem hozzákapcsolódni, ám amikor végre

sikerül, kiderül, hogy egy máj, csak egy máj van az értelem alján, én pedig ettől kezdve semmi másra nem tudok vágyni, csak arra, hogy földet lapátoljanak rám.

**4.**

Hány üveg formalinban tároljuk a történelem szervrendszerét? Időnként eszembe jut, mekkora felelősség egy tekintet.

Amit észreveszek, zsírral takarom, amit figyelmen kívül hagyok, édesköménnyel viszem, és amit látni engedek, örökre elzárom.

## SZÉKELY FERENC

### A nagy költők...

a nagy költők  
 sosem halnak meg  
 szobrot  
 állítanak nekik  
 piros-fehér-zöld  
 masnit aggatnak  
 a nyakukba és  
 koszorút helyeznek  
 a lábuk elé –  
 köszönnek  
 az elhaladók  
 és elhessentik  
 a galambokat  
 ha vállalukra  
 piszkolnak

a nagy költők  
 ünnepek előtt  
 visszakapják  
 az orrukból kitört  
 cserépdarabot  
 amit felelőtlen egyének  
 okoznak az esti  
 félhomályban –  
 mikor a járőrök  
 betérnek egy üveg sörre  
 s azt hiszik  
 semmi sem történik  
 ebben a  
 kurva világban

-----  
 nem tudom  
 hallottatok már arról  
 hogy az emberek  
 beszélnek a szobrokkal  
 a juharfák alatt  
 megkérdik hogy vagy  
 nem akarod újrafésülni  
 hajad  
 úgy mint Ady tette  
 mikor láttál utoljára  
 szerelmeseket csókolózni  
 kabátod takarásában  
 vagy netán vallomást  
 mormolni halk suttogásban

szerelmem  
szerelmem  
te vagy mindenem...

-----  
a nagy költők igazából  
sosem halnak meg –  
tudják  
nem is foglalkoznak ezzel  
inkább  
ha unják magukat  
hajnal felé  
mikor a fák kiegyenesednek  
az éjszakában  
sakkoznak egyet a  
Csillag-mesterrel

## Azon gondolkodom...

Azon gondolkodom,  
meg kéne változtatni a világot:  
ne éjjel aludjunk, hanem nappal.  
Nem látnók a boltba siető  
emberek arcán  
az aggodalmat  
kékre festett haraggal,  
az örök vágyat,  
utca végén a  
kockába zárt  
fájdalmat,  
a settenkedést –  
a beteg arcán  
a szenvedést,  
s nem látnók a  
legrásra készülő  
mozdulatát  
a folyók feletti  
hídon,  
távolba siető szerelmek  
karlejtését  
kisikló vonaton,  
almafán a csüngő szélcsengőt,  
lelkünkben szunnyadó  
vágy-temetőt,

szemedben a fényt, mely  
minden reggel fényesebb,  
és vár –  
arcodra kiül a bánat  
kórémuzsikál...

én most is hallgatom  
a csöndet,  
mely itt van bennem,  
pléhkrisztust látok hajnalban  
korhadtt fakeresztben.

## TIM MARIANN

### Knödelknopf

Sosem gondoltam volna, hogy Angliában német pasival szűröm össze a levelet. Niklasban volt némi anakronisztikus lovagiasság. Első találkozásunkkor, a The Gunsban elkérte a számomat, és nem jelölt be instán. Fura volt, hogy nincs mobilja, kérdeztem, miért. Azt mondta, egy örült nőszemély üldözi. Azt hittem, viccel, nevetésemre nevetéssel felelt. Csak később derült ki, hogy az anyjára gondolt.

Niklas jóképű volt, magas, vállas, szőke, meggypiros szájjal. Irigyeltem tőle a színeit, a szeme sötétkékjét, a szeplői szemképráztató ragyogását és a haját. Hosszú, tömör, aranyszínű haja volt. Jobboldalt felnyírva, balról egész a válláig ért. De sose hordta kibontva, gombócba fogva tekerte a feje búbjára. Akkor még nem sejtettem, milyen sötét dolgokat is rejthet egy ilyen szűzies hajzat.

El kell, hogy mondjam, Niklas nemcsak úriember volt, de kitűnő háziaszszony is. Ahogy betette a lábát hozzám, átvette a háztartást. Nálam nem nagyon fért már semmi a sok gönctől. A gardróbom tele volt olyan ruhával, amit egyszer sem vettem fel, ott hevert címkéstül, volt, amelyiket a papírtáskából sem vettem ki. Niklas valami olyan aprólékos módszerességgel látott neki az én organikus káoszom megszüntetésének, hogy az észrevétlenül alakult át nagyon is kézzelfogható renddé. Elhúltam a különbségen. Mikor kérdeztem, hogy csinálta, csak kiskiúsan mosolygott.

Akkoriban kezdtem el érezni azt a szagot. Kolbászszag áradt belőle, fűszeres, fokhagymás. Különös volt, mert nem a lehelete volt kolbászos, és nem is a keze. Mintha a pórusain át áradt volna. Egyik éjjel olyan volt, mintha kolbászt sütöttek volna az ágyamban, majd' behánytam. Kutakodva szaglásztam a levegőbe, mire rájöttem, honnan jön. Niklas hajából áradt a bűz. Intenzíven, szinte gőzölögve.

Hogy örültem-e annak, hogy rendbe teszi a szobám, a ruháimat? Mosta, vasalta, illatosította őket. Szín szerint szortírozta a fehéreneműimet, élére hajtogatta a bugyijaimat, a melltartóimat egymáshoz rendezte. De ami a legdöbbentesebb, hogy sosem láttam, mikor csinálja ezt, mindig csak az eredményt, a végkifejletet. Többet volt home office-ban, mint én, ennek tudtam be. De egy-egy éjjel arra ébredtem, hogy épp kedélyesen vasalgat. Közben énekelgetett:

*„A kloans Knöderl koch i da,  
zwoa kloane Knöderl koch i da,  
i gib da's zum Ess'n  
so lang's Weltl Welt is,  
mei kloana Knödelkopf...”\**

\* „Egy kis gombócot főzök neked, / két kis gombócot főzök neked, / enni adok neked, / amíg világ a világ, / én kis gombócfajem...”

ljedten hunytam le a szemem, és alvást mímelve a fal felé fordultam. Nem akartam látni. Úgy éreztem, mintha rajtakaptam volna valamin.

Az első időkben amint volt egy kis szabad időnk, kihasználtuk, hogy új arcát fedezzük fel a városnak, új konyhát próbáljunk ki, szabadulósobákba és lézerharcolni jártunk. Aztán egyre több lett a kifogás, a kibúvó, félrebeszélés. Mintha csak azért akart volna otthon maradni, hogy takaríthasson, vagy főzhesse az anyukájától tanult receptjeit a kis fazekaiban. Indokolatlan hisztiket rendezett, ha indulni kellett valahova. Dühkitörései voltak, ha nem nyertünk bowlingban. Nem értettem, mi történik vele. Néha olyan volt, mint egy félisten, máskor mint egy elkényeztetett hülyegyerek.

A történethez hozzátartozik az is, hogy Niklas igazi férfi volt az ágyban. Eleinte. Aztán egyre jobban elpuhult, vagy nem is tudom, hogy mondjam ezt. Lagymatag lett. Kezdetekben diadalmasan átkarolt és gyúrt maga alá. Ahogy telt-múlt az idő, egyre inkább csak hagyta magát.

Mi tagadás, Niklas egyre jobban idegesített. Szöveget ütött a fejembe a precíz merevsége, és rájöttem, hogy egy ideje egy kortyot sem iszik. Sosem bíztam azokban, akik nem isznak. Kérdeztem egyik este a Madien's headben, miért nem tart velem egy sörré, de ő csak kitartóan szűröcsölte a kóláját. Jonas és Kelly is betársultak. „Ma előléptettek a cégnél” – jelentettem be. „Erre inni kell” – visszhangozta Kelly a vikingjével lelkesen, és már rendeltük is a shotokat. Niklas próbálkozott némi ellenvetéssel, de én kegyetlenül ráoltottam a többieket is, együtt kántáltuk, hogy innia kell.

Olyan jól sikerült, hogy Jonasnak kellett segíteni hazavinni. Bár majd' két méter volt, mint egy gyereket rakta be az ágyba. Ahogy mellécsúsztam, magához tért, rám akart mászni, de én eltoltam őt. Nevetgélt, és bontotta volna le rólam a ruhát. Kezdem türelmetlen lenni, ő meg németül hablatyolt, majd teljes súllyal rám esett. A hajánál fogva kaptam el, és a szőke csomóját oldalra rántva téptem. Mintha áram szaladt volna végig rajta, felsikoltott, és kitekeredve a földre esett. A padlón vergődött panaszos nyavalygással. Villanyt kapcsoltam, hogy megnézzem, mi történt, talán bevverte a fejét az éjjeliszekrénybe, vagy mi van. Magzatpózbá gubózva görcsölt alattam, haja ziláltnan hullámozott körülötte. És akkor megláttam. Kontya helyéről egy húsos kitüremkedés feszült felém. A lassú mozgásában képtelen voltam értelmezni, mi az. Míg egyszerre felfogtam, hogy egy szempár néz rám, egy orr, alatta vékony száj, és rengeteg húsos ránc. Fájdalomba torzult az arc, és elbőgte magát, panaszos nyekergő jajgatással.

Azt mondta, azelőtt kezdődött, hogy Londonba jött. Lépten-nyomon az anyja visszhangja kíséerte, mint valami lelkiismeret, és a szemeit érezte magán, akárhol járt Münchenben. Elhatározta, hogy Londonba jön. Eleinte a sok inger és új benyomás közt nem érezte, felszabadult volt és erős. Mikor velem megismerkedett, és elcsendesedtek körülötte a dolgok, akkor jelentkezett megint. Először csak azt hitte, egy hang a fejében. Arra gondolt, talán skizofrén lett. Ugyanakkor érezte a fején a domborulatot, nőtt és alakot vett fel. Tükörrel nézegette mindennap, hogyan forrt ki rajta egy emberi arc, ami végül önálló életre kelt, és parancsokat osztogatott. „Anyám arca nőtt ki a fejemben” – ez fura így leírva magyarul. Akkor így mondta a maga németes, lágy kiejtésével: „*My very own mother's face grew out of my head.*”

Látni akartam nappali fényben is. Kértem Niklast, hogy engedje meg, de ő tiltakozott. Kérdeztem tőle, hogy nem akar-e tenni valamit, vagy mindig így akar majd élni. Szégyentől elkínzott volt az arca. Nem feszegettem, munkába

kellett mennem. Ő már egy ideje egészségügyi okokra hivatkozva otthonról dolgozott. Mikor behúztam az ajtót, még egy pillantást vettem rá, ahogy az ablak előtti kanapén ül, és dülöngélve vigasztalja magát.

Másnap véletlen rányitottam a fürdőszobában. Épp élénk figyelemmel ecezte a zuhanykabint, fel se nézett. Közelebb léptem, mert megláttam, hogy haja félre csúszott, és alóla kilóg a fehér kelttészta-arc. A tócsás szemek mint ha egy másik világról néztek volna rám. A szürke, vékony száj, mint egy sorvadtság, érzelmi töltet nélkül húzódott a petyhüdt állon. Niklas zavartalanul sikálta tovább a csempét egy fogkefével. Az arc szája elnyílt, szemei összehúzódtak, és madárhangon kráogni kezdett. Fogatlan szája ritmusosan rángott. Hallottam, ahogy azt süvít felém: „Takarodj!” Niklas felszisszent, és megriadva a földre rogyott.

– Meg kell tőle szabadulnod! – sikoltottam. Kétségbeesetten rendezgette a haját. „Ő az anyukám, természetes, hogy törődik velem” – motyogott. De egy pillanat múlva a szemembe nézett, és tekintetéből mély fájdalom sugárzott.

Szerettem volna segíteni rajta, láttam, hogy mennyire szenved. Kértem, menjünk el orvoshoz, távolítsák el. De ő válaszul csak nyöszörgött, mint egy beteg gyerek, ellenkezett.

Aztán az irodában ültem egyik nap, épp a kóros szövetkinövéseket tanulmányoztam a neten, mikor megszólalt a mobilom. Ő volt az, még csak nem is köszönt. Szokatlanul erős és elszánt hangon azt mondta: „Vége, nem bírom. Kérlek, Mariann, vágd le rólam.” Nem találtam szavakat válaszul.

Mi vitt rá, hogy megtegyem? Nem tudom, segíteni akartam-e rajta, vagy végre kiszabadulni abból a nyomasztó, kolbászszagú börtönből. Rettegtem és undorodtam egyszerre. Nem akartam engedni az örületnek, tennem kellett elene. Biztos akartam lenni benne, hogy az ott megszüntethető, hogy valódi, vagy csak egy nyomasztó tréfa. Menekülni akartam az egész rémálomból.

A fiúk Chelsea–Arsenal meccsre készültek. Kértem, hogy vigyék el őt is, „szüksége van egy kis kikapcsolódásra”. Reméltem, hogy mocskosul leitatják, és akkor enyém a pálya. A meccs elhúzódott, és mire vége lett, már nem járt a metró, bobbyk terelgették a tömeget hazafelé. Ilyenkor taxi se igen van szabad a környéken, a pubok már zárva. Egy is elmúlt, mire hazakeveredtem, és színjózan volt. Bekapcsoltam a spotyt a JBL-en. Megvártam, míg elalszik, akkor kötöttem meg. Halk voltam és óvatos. Niklas és a fej csendben heverték. Niklas szájára ducktape-et ragasztottam. Majd megfogtam a steakvágó kést, és kibontottam a kontyot. Ott volt az arc, csukott szemmel. Az ő száját is betapasztottam, de mindez mit sem ért, az első vágásnál rikoltásba kezdett. Niklas is megébredt, és rángatózva szabadulni akart. Lovaglólásban szorítottam le, hogy a beavatkozást elvégezzem. Nem vérzett úgy, ahogy vártam. Mintha nem is hús, hanem valami nyers, pudingos anyag szakadt volna fel. Miközben vágtam, nem érződött igazi ellenállás, nem volt benne csont, csak langyos, torz szövet. Mire a darabot eltávolítottam, a hang elhalt. Niklas is mozdulatlanul hevert. Némán fejeztem be a műveletet.

Napokig feküdt eszméletlenül, azt hittem, már magához se tér. De egyik reggel kinyitotta a szemét, és enni kért. Kérdeztem, hogy érzi magát, és ő energikusan bólogatott, „soha jobban”.

Onnantól rohamosan javult az állapota. Pár nap múlva felkelt, és rá egy hétre bement az irodába dolgozni. Éltük tovább a mindennapokat, próbáltunk úgy csinálni, mintha mi sem történt volna, de valahogy nem éreztük a hang-

súlyt, nem tudtuk, hogyan nyúljunk egymáshoz. Nem találtuk többé a szavakat, sem a helyünket egymás mellett. Elmondtam neki, hogy a történetek után képtelen vagyok szexelni vele.

Még két hónapig kísértettük egymást, aztán Niklas bejelentette, hogy visszamegy Münchenbe, és én nem bántam. Niklast könnyebben elfelejtettem, mint azt az ízét a fején. Ha őszinte akarok lenni, akkor be kell valljam, a mai napig kísért.

Egyszer még álmodtam is vele. Pár hónappal azután, hogy Niklas elment. Egy félkész épületben voltunk a főnökséggel. Ők szemrevételezték a helyet, új irodát néztünk talán, tervezgettek, hogy mi hol lesz. A legfelső emeletre mentünk, ahonnan egész Londont látni lehetett, durvábban, mint a Shardról. Az egész szint egy nagy helyiség volt, amerre fordultál, ablakok. Mondták, hogy ez a nagyfőnök irodája lesz, ha kész lesz, de addig Theresa lakik majd benne.

Akkor vettem észre a kis csetreszeket és fazekakat körben az ablaknál. Aztán megláttam őt. Vörösbarba szoknyája lábszárközépig ért, harisnyás lába és papucsja mozdulatlan volt. Aranyszőke haja volt, épp olyan, mint a fiának, szoros, tarkóra szorított kontyba kötve. Ráérősen fordul felém. Láttam a fehér, tézstaszertű bőr ismerős színét, amivel együtt megcsapott a jól ismert szag is. Vizenyős kék szeme lassan állapotodott meg rajtam, és elindult felém. Nem hátráltam meg, közelebb léptem én is. Alattam a padló ruganyosan süppedt bokáig. Egy lépésre álltunk meg egymástól, kihívóan nézett végig rajtam, teljes emberi valójában.

– Te élsz? – kérdeztem tőle elborzadva. Vizes szemei gúnyosan megcsillantak, ahogy visszakérdezett.

– Hát nem tudod?

**SZÁVA CSANÁD**

(rengeteg)

tiszta lap  
még az illata is kell-  
emes mint ősszel a rengeteg lehullott levélé  
amit összesepernek a mi utcánkban  
éjszakára amikor végre hazaérkezel  
– egy insomnia nevű dolog van a fejedben  
és a hálóban  
felállított nagy tükörben meglátod magad:  
fekete nagy madár tévedt oda valahonnan  
mint alternatív postagalamb  
valamely történeti korból  
eljön vele egy napon  
fekete szárnyakon  
égő szemekkel  
de ez a madár nem sajátod  
viszont hasonlít arra amit a tükrödben láttál  
a szem vérerei  
a folytonos szenvedés folyamába ömlenek  
túlbonyolított hálózatot  
hozva létre –  
kinek vad kedve ilyen körülmények között  
kézen fogva elveszni a rengetegben?  
egy kicsit beljebb  
lelepleződnek majd a perverziók  
pedig a bőr is fehér  
mint a tiszta lapjai  
egy elképzelt füzetnek  
amelyekbe beleírtuk  
diktálás után a leveleket  
mint ahogy a gyóntatószékben  
felsorolod és megkapod a penitenciát  
ha elmondtál mindent  
jöhet a tánc  
a szétszórt és összegyűjtött levelek között  
érezni lehet ahogy a levelek össze-  
rohadnak

## (transzfer)

ladies and gentlemen please report to security if you see any unattended items  
 időben vagyunk a balkáni nap besüt a nagy üveglapokon át  
 miközben ukraina egéből égő gyerekek hullnak alá  
 drónok robbannak be moldova és románia határvidékén  
 végtelen kukoricamezők vidéke csöbörcsöktől flămânzi-ig  
 és végtelen magasfüvű puszták  
 végeérhetetlen borzasztó mahala utcák mentén jött ki a szerelvényünk  
 ladies and gentlemen please report to security if you see any unattended items  
 a gard de nord-tól a 7946-os vonat  
 alig 25 perc alatt kiér a reptérre a google szerint  
 ladies and gentlemen please report to security if you see any unattended items  
 ülök egy fémből és üvegből készült padon  
 a delay alert olvasása közben megéhezem  
 a henri coanadă reptéren nagycsütörtökön  
 ladies and gentlemen please report to security if you see any unattended items  
 pánikroham?!  
 félek a pánikrohamtól  
 ladies and gentlemen please report to security if you see any unattended items  
 egyfajta teleportálás következik  
 mint valami sci-fi sorozatban  
 ladies and gentlemen please report to security if you see any unattended items  
 ne félj!  
 látod mindenki alszik  
 peter aludt, john aludt, tiago  
 aludt, matei aludt és mind aludtak...  
 mire vége és magadhoz térsz  
 már magasfüvek simogatják  
 a repülőgép hasát  
 ez most más utazás  
 eltávolít a távolságtól  
 és alkalmad van megszemélyesíteni egy drónt  
 majd esélyed lesz arra hogy ne gondolj az örök füves pusztákra  
 csak haladsz egy szeles mezőn át  
 egy jól aszfaltozott térségen át  
 ladies and gentlemen please report to security if you see any unattended items  
 a szabad ég alatt a cigarettából aláhull a parázs miközben várod a transzfert

## (villanella)

álmatlanság tör rá az éjszakára  
emlékezni lehet s kisírni magad  
minden sötétnek van saját halála

mintha nálad ezer idegen hálna  
nem tudni így álarcban meddig marad  
álmatlanság tör rá az éjszakára

egy mozdulat kéne s jönne a hála  
nem körmölnéd többé a cudar falat:  
minden sötétnek van saját halála

sötétre sötétség borul s elzárva  
a szemtől minden világos pillanat  
álmatlanság tör rá az éjszakára

ha ez nincs minden mindennel találna  
de az üres éj mindenkor nagy falat –  
minden sötétnek van saját halála

a nagy sötétben ember mit találna?  
álmot keresve álmról lemarad  
álmatlanság tör rá az éjszakára  
minden sötétnek van saját halála

## BOGA BÁLINT

### Az én évszázadom

#### 2. rész

**1962. szeptember 28.** Az orvosá avatás napja. Több mint 350 hallgató várta az ünnepélyes pillanatot. Ennyi érintett és fejenként két hozzátartozó befogadására alkalmas terem ekkor Budapesten csak az Erkel Színház volt, tehát itt zajlott az ünnepi aktus. Édesapám két évvel azelőtt halt meg, így az ő családját unokabátyám képviselte, aki tizenöt évvel volt idősebb nálam, és szülészorvos volt Erdélyben. A *Himnusz* és a hivatalos beszédek után felállva mondtuk el az orvosi eskü szövegét, amely még ekkor is, a szocializmusban is az ókori, a hippokratészi alapkövetelményeken alapult (az eskü lényegét évekkel később Kósz szigetén, Hippokratész működése helyén az eredeti szöveg felolvasása közben, esküvésre felemelt kézzel ismételhettem meg). Az avatáson ezt követően sorban, egyenként, fehér kesztyűben a színpadon asztal mögött ülő rektor és három dékán elé vonultunk, akik sorban kezet fogtak velünk, miközben a „Doktorrá fogadom!” felavató, mintegy a gyógyító erőt és ennek használati jogát átadó szavakat mondták, ezzel felkentek lettünk, viszont a jog mellett felelősséggel is fel lettünk ruházva.

Tíz nappal később átléptem az újpesti Károlyi Sándor Kórház kapuját, és utána negyvenegy évig (három különböző helyen) kórházi belgyógyász orvosként dolgoztam. Működésem kezdetén főnökömnek köszönhetően megtehettem, hogy teljesen orvosi működésemre koncentráljak: megtanulni a valóságban alkalmazni azt, amit az egyetemen elsajátítottunk. Úgy tartják, erre az évre konszolidálódott az '56 utáni Kádár-rendszer, indult az úgynevezett lágy diktatúra, folyamatosan félngedmények születtek. A világpolitikában pedig éppen munkába lépésem első hónapjában két, ma is emlegetett nagy jelentőségű esemény történt: a Szovjetunió az USA-közeli Kubába atomtöltetű fegyvereket szállított, Amerika hajóblokáddal válaszolt, a feszültség nagyon élessé vált, közelivé vált a 3. világháború lehetősége. Végül a két hatalom vezetői, Kennedy és Hruscsov megegyeztek. A másik esemény: az idős, de modern gondolkodású XXIII. János pápa összehívta a II. vatikáni zsinatot, és sok korszerűsítést hívott életre, főleg az egyház és a hívők kapcsolatának javítása volt a célja.

**1963. február 1.** Bevonulás katonának. Ekkor még kötelező volt a sorkatonai szolgálat. Az egyetemet végzett értelmiségiek számára is találtak kompenzáló megoldást. Mindenesetre a frissen végzett orvosoknak fél évig kellett orvosi feladatot ellátniuk, ez mindenfajta lehetett, de a többség főleg vidékre volt beosztva csapatorvosi munkára. Először központi helyen, a Kerepesi úti kaszárnyában kellett hathetes kiképzésen részt venni, amiben a folyosó felmosása ugyanúgy benne volt, mint az egyórás balra-át és jobbra-át vagy a politikai alapismeretek. Az utóbbi mint pszichológiai felkészítés különös nagy hangsúlyt kapott a hidegháború ezen időszakában, amelynek legjellemzőbb megnyilvánulása a Nyugat- és Kelet-Berlin között 1961-ben felépített fal volt. Ez az emberáldozatok is követelő építmény a két szférát elkülönítő szerepet valósított meg szovjet döntés alapján. Mi pedig a széles kiképzés után alhadnagyi rangot kaptunk. Ezután következett a szétosztás. Nekem szerencsém volt: a Királyhágó utcában a negyvenes években épült Tiszti Kórház kislaboratóriumába kerültem, ahol egy állatorvos kollégával és egy asszisztensnővel vérkép- és vizeletvizsgálatokat végeztünk. Katonai ügyeletet is el kellett látnunk, egy ilyen alkalommal riadópróbát is átéltem. Furcsa volt egyenruhában közlekedni, mert ez kötelező volt, meg az is, hogy magasabb rangú tisztnek, tehát minden tisztnek előre szalutálni.

**1966. október 2.** Utazás Olaszországba. A nyugodtabb politikai körülmények, a Kádár-rezsim részleges elfogadása a Nyugat által lehetővé tette, hogy a rezsim is megengedje állampolgárai részére a nyugati országokba utazást, a nyugatiak persze ehhez csak vízummal járultak hozzá. Magánútra háromévente lehetett engedélyt kapni, társasutazásra kétfévente. Ezt igénybe vettem, egyhetes repülő társasutazásra kaptam engedélyt. Ma talán kevesen hiszik el, de ez négyhavi fizetésem összegébe került. Róma, Nápoly, Capri meglátogatása volt benne. Örömmel vettem tudomásul, hogy Capri főtere a magyar '56-os forradalom hőseiről volt elnevezve. Csodálatos volt az ókori és reneszánsz Róma megmaradt emlékeit látni. Meglepő volt a Leonardo da Vinci Repülőtér nevet hallani, és látni egy utcai politikai demonstrációt. Nálunk csak állami felvonulás volt, igaz, az ott látott is az olasz állam melletti megmozdulásként szerveződött: Alto Adige maradjon az olaszoké – ez volt a jelszó, mert akkortájt felmerült a többségében osztrákok által lakott terület Ausztriához csatolása. Azóta kialakult ezen a részen Európa egyik legjobb autonóm nemzetiségi területe. Véletlen szerencse volt, hogy részt vehettünk VI. Pál pápa Szent Péter téri nagymiséjén, amelyet az ENSZ-ben előadott, békét, az emberek közti barátságot hirdető nagy hatású beszédének (1965. október 4.) egyéves évfordulóján celebrált.

**1968. augusztus 20.** Román tengerpart. Keresztanyámat látogattam meg Kolozsváron, amikor is Aradon lakó más rokonaim győzködtek, hogy utazzak le a tengerpartra, a Konstanca melletti Mamaiára, mert ők ott töltenek tíz napot kempingben, és így pár napot együtt nyaralhatnánk. Elfogadtam az invitálást, és augusztus 20-án egy délutáni repülőgéppel Konstancába repültem, ahol első nap egy magánszálláson háltam. Amikor reggel felkeltem, a háziasszony nagyon idegesen magyarázott nekem valamit. Sem magyarul, sem angolul egy szót sem tudott. Végül annyit megértettem, hogy Csehszlovákia, hogy háború... Ma akár hihető, akár nem, én első pillanatban azt hittem, hogy kitört a 3. világháború Csehszlovákia és Nyugat-Németország között. Gyorsan kimentem a városközpont felé, a közelben magyarul beszélő emberekkel találkoztam. Ők nem tudtak semmit. A belvárosban hangszórókon ordító hangon szónokolt valaki, hamar megismertem Ceaușescu hangját. Az újságárusnál megvettem az Előret, a romániai hivatalos magyar nyelvű lapot. Ekkor derült ki minden számomra: Csehszlovákiában az utóbbi években Dubček vezetésével a szovjet típustól eltérő, úgynevezett emberarcú szocializmus kezdett kialakulni. Brezsnyev többszöri figyelmeztetése ellenére nem változtattak az irányzaton, ekkor úgy döntött a szovjet vezető, hogy katonailag megszállják az országot, a vezetést lecserélik. A Szovjetunió nem maga akarta ezt végrehajtani, mint Magyarországon 1956-ban, hanem az uralmuk alatt álló többi szocialista ország részvételével. Azok vezetői egyetértettek Ceaușescu kivételével, bár Kádár sokáig nem akarta ezt a megoldást. A támadás augusztus 20-án éjjel következett be. A szovjet hadsereg a prágai repülőtér elfoglalásával kezdte az akciót, a körben határos országok egyszerre indították a műveletet, pillanatok alatt kezükben volt az ország. Románia nem vett részt, Bulgária viszont kis szimbolikus csapatot küldött. Ceaușescu teljes mellszélességgel elítélte az akciót, kijelentette, ha őket is meg akarnák szállni, katonailag védekezne, és rögtön meg is kezdte polgári szabadcsapatok szervezését. Ezt a szónoklatot hallottam a központban. A tengerparton a csehszlovák nyaralók felhúzták nemzeti zászlójukat, beszélgetésünkénél 1956-ot említették, nem azt, hogy mi is megszállók voltunk.

**1973. május 12.** Egyházi házasságkötésem időpontja. Teljesen hasonló társadalmi közegből származó orvos kolléganőmet vettem el feleségül: édesapja szintén törvényszéki bíró volt a háború előtt is, után is. Anyai nagyapja Pesterzsébet polgármestere volt a két háború között, ezért ki volt telepítve az egész család. Az egyházi esküvőn csak a közvetlen családtagok és a tanúk vettek részt. Az apósomékat valamikor összeadó pap volt itt a plébános. Nem titkoltuk ezt, de nem is beszélünk róla, ekkor sem számított jó pontnak, ha valaki egyházi házasságot kötött. Ősszel mentünk nászútra. Egy szerencsés lehetőségnek köszönhetjük, hogy Londonba utazhattunk egy hétre: egy ismerős, aki a londoni nagykövetségben dol-

gozott, amíg itthon töltötte a szabadságát, átadta Chelsea-ben levő lakását. A világtörténelem ekkor sem „állt le”. Közvetlenül is találkoztunk eseményekkel, mégpedig az ekkor aktívan tevékenykedő IRA (Ír Köztársasági Hadsereg) jelenlétével. Ez egy főleg terrorcselekményeket végrehajtó, az ír szabadságot hangoztató félkatonai szervezet. Amikor Windsorba akartunk utazni, a Waterloo pályaudvarra érkezve azt tapasztaltuk, hogy a környező utcák telve voltak emberekkel, mint megtudtuk, IRA-bombariadó miatt ürítették ki a pályaudvart. Teljes átvizsgálás után indították csak a vonatokat. A következő nap este pedig egy egészen közeli bombarobbanást hallottunk, mint kiderült, az IRA robbantott a közeli bankfióknál.

A világ más részén is zajlottak az események. Szeptember 12-én a buszon utazva láttam meg a szemben ülő ember kezében levő újságban a nagybetűs címet: „Allende dies”. Ugyanis Chilében a szocialista, orvos alapfoglalkozású Salvador Allende lett az államelnök, aki rendelkezéseivel a nagy kapitalisták érdekeit keresztezte (pl. államosítások), Amerika az ő ellenfeleit támogatta, szeptember 11-én Pinochet tábornok vezetésével puccsot hajtottak végre, katonai támadást intéztek az államfői épület ellen, el akarták fogni, de ő öngyilkosságával megelőzte ezt. Őszintén szólva megviselt engem ez az esemény, mint minden hasonló ez előtt és ez után mindig. Különösen az hatott rám, hogy orvos volt, aki mindennap látja az emberek testi és lelki szenvedéseit, és megpróbál belépni a döntéshozók közé, hogy legyen hatalma valamit javítani a helyzetükön. Kevés orvosnak sikerült ez, igaz, ezeknek is csak átmenetileg, például ilyen volt Szun-Jatszen Kínában vagy Agostinho Neto Angolában. Angliából hazajövet is találkoztam az emberi borzalom emlékhelyével: Münchenben megálltunk pár napra, és ekkor meglátogattam az 1972-es olimpia és az akkor lezajlott terrorcselekmény helyszínét: 1972. szeptember 5-én palesztin terroristák akciója következtében tizenegy izraeli sportoló vesztette életét.

**1974. április 25.** Lányom születésének napja. Feleségem veszélyeztetett terhesség után a 7. hónapban szülte meg lányunkat. Életben maradásáért hetekig mély aggodalomban éltünk, lelkileg erősen megviselt. A gyermekgyógyász azt mondta, ha még egy hetet megél, akkor 50%, hogy életben marad. Nem vagyok nagyon vallásos életet élő ember, de elmentem Szent Rita kápolnájába imádkozni, mert őt tartják a nehéz, a reménytelen ügyek szentjének. Végig hittünk lányunk egészséges megmaradásában, ami az orvosi ellátásnak köszönhetően be is következett, utána szépen növekedett, elérte korosztálya fejlettségét. Érdekes egybeesés, hogy az európai történelem lányom születésének napjára is hozott egy jelentős eseményt: Portugáliában a diktatúrát megszüntető forradalom esett erre a napra: a katonák összeesküvése és lázadása puccsal átvette a hatalmat Marcelo Caetano Salazar utódjaként gyakorolt diktatórikus rendszerétől. Szegfűs forradalomnak is nevezik, mert a munkások szegfűvel köszöntötték a katonákat. Ez a nap lett Portugália egyik legnagyobb nemzeti ünnepe (mint nálunk október 23.).

**1979. június 18.** Fiam születésének napja. Pitymallatkor született, éppen kezdett valami világosság átderengeni a sötétségen, amikor hallottam a folyosón várakozva az első felsírás hangját (ekkor még nem volt apás szülés), így tarthatom őt a világosság fiának. Az ő születése már lényegében probléma nélkül zajlott. Inkább arról voltak vélekedések a rokonok körében, hogy mint az Ikrék csillagkép szülötte, milyen hivatás mellett fog kikötni. A mádám, aki kihozta megmutatni, azt mondta: íme a professzor. Idős hölgyektől a „karmester” és az „újságíró” jóslat hangzott el. Egyébként a születésnapon is történt valami jelentős a világban: Carter amerikai elnök és Brezsnyev szovjet pártfőtitkár Bécsben találkozott, és a korábbi tárgyalások betetőzéseként aláírták a SALT II. szerződést éppen június 18-án. Ez a fegyverállomány csökkentését, mennyiségi korlátozását írta elő, elsősorban a különféle ballisztikus rakétákra, kilövőhelyekre és a nehézbombázókra vonatkozóan. A megállapodás soha nem lépett érvénybe, amerikai vezérkari vezetők támadták meg, mielőtt a szenátus elé került, mert az USA-ra vonatkoztatva hátrányosnak ítélték meg, másrészt az afganisztáni szovjet bevonulás (1979. december) az egyezkedés gátja lett.

**1980. augusztus 1.** Szakmai életem, karrierem kiemelkedő dátuma. Pesterzsébeten épült a világháború után a fővárosban egyetlen, teljes mivoltában új kórház. 1980 elején írták ki a pályázatokat az induló osztályok vezető főorvosi állásaira, három belgyógyászat indult, a harmadik, úgynevezett krónikus osztály egy külön épületben. Én ez utóbbit pályáztam meg, és sikerült elnyernem hivatalosan augusztus 1-jei dátummal három pályázó közül. Ekkor már nem számított a származásom, sőt az sem, hogy nem voltam párttag, viszont el kellett mennem a Párt kerületi első titkárához bemutatkozó látogatásra, ekkor ez még nagyobb helyi hatalom volt, mint a polgármesternek megfelelő tanácselnök. Olyan érzésem volt, hogy ez olyan, mint ahogy a középkorban a tisztséget elnyert embernek el kellett mennie a püspökhöz. Egyébként a pártelnök igen kedvesen, barátságosan fogadott. Különben a nagy kórház decemberre készült el, az én osztályom teljes mértékű kialakítása '81 márciusára. 120 ágyon idősgyógyászati, bizonyos onkológiai és rehabilitációs feladatokat láttunk el. Ekkor és itt kezdtem el mélyebben foglalkozni a gerontológiával, az időskedés tudományával, és ezt a nyugdíjazásom után is folytattam.

**1986. augusztus 3.** Marosvásárhely. A nyolcvanas években gyakran utaztunk Erdélybe rokonainkat meglátogatni, akik akkor Ceaușescu diktatúrájában éltek. Kis Trabantunkat élelmiszerekkel, más napi szükségleti eszközzel töltöttük meg, ezeket vittük ajándékba. Akkortájt Romániában különböző anyagi megszorítási rendelkezések voltak érvényben, például a benzinhiány miatt egyik hétvégén csak páros, a másikon csak páratlan rendszámú magánautót lehetett használni. Az említett napon, amely szombat volt, érkezünk Vásárhelyre. Mivel magyar rendszámú kocsit nem volt biztonságos az utcán hagyni, orvos unokatestvérem azt ajánlotta, hogy ő kiáll a közelben levő garázsából, és mi álljunk be a helyére. Csak az volt a baj, hogy ezen a hétvégén az ő kocsijával nem lehetett közlekedni, még a kiállást is mozgásnak ítélték. Elindultunk, hogy ennek ellenére gyorsan kivigye az autóját a ház elé. Amint közeledtünk a helyhez, két rendőr jött velünk szembe, erre mi – természetesen – sétálással alakítottuk járkálásunkat, le-fel sétáltunk behúzott nyakkal, mint két magát rejtegető bűnöző.

**1989. szeptember 30. és december 1.** Berlin. Négy éven keresztül minden évben megpályáztam egy két hónapos tanulmányutat Dániába az idősek egészségügyi és szociális ellátásának tanulmányozására, ugyanis Európában – úgy tartották – ez itt a legteljesebb mértékű. A negyedik próbálkozásom járt sikerrel. 1989. október 1-jén kellett Koppenhágában jelentkezni. Szeptember utolsó napján utaztam, Kelet-Berlinig repülővel, onnan vonattal. Délre már Berlinbe érkeztem, a vonatom csak estefelé indult, így körül tudtam nézni a városban, amely akkor az NDK megalakulásának negyvenedik évfordulójára (október 7.) készült, például épült a nagy tribün, csinosították az utcákat. A nagy ünnepség lefolyásáról már természetesen a dán lapokból értesültem, például elrettentésül Honecker német és Gorbacsov szovjet pártvezér nem éppen gusztusos csókjának képét közölték, bár ez szolidabb volt Brezsnyev stílusához képest. És aztán eljött november 9., a reggeli orvosi megbeszélésen a dán kollégák tudatták a hírt a berlini fal lebontásáról és a Németországon belüli zárt határ megszűnéséről. Ezt gyorsan ki akartam használni: vízumot kértem, és egy hétvégére átrándultam Hamburgba, ahol már sok éve ott élő gimnáziumi osztálytársamnál szálltam meg. Hamburg utcáin fantasztikus kép fogadott: a keleti részből átjött németek árasztották el az utcákat, a járdák Trabantok és Wartburgok ott parkoló ezreivel teltek meg, az utcán levest, ételt osztogattak, és keletiek képesek voltak sorban állni, szimbolikus volt nyugati területen lenni és enni negyven év elzártság után. Minden keletnémet kapott száz nyugatnémet márkát, az áruházak vasárnap is nyitva voltak, hogy el tudják ezt költeni. Csodálatos volt látni a kisgyermek arcát, amikor a gyerekjátékrészlegek választékát meglátták. Közben Magyarországon is nagy változások következtek be: október 23-án kikiáltották a köztársaságot. Ebben a megváltozott világban jött el hazautazásom napja. A két hónap letevével december elsején ismét Berlinen keresztül jöttem haza. Mintha más világrészbe érkeztem volna az előző átutazás hangulatához képest, felbolydult az egész város, nagy cso-

portokban jártak az emberek az utcán, hosszú sorok álltak a buszok megállójában, amelyek Nyugat-Berlinbe vitték át a helyieket. Sajnos a bontás alatt álló falhoz nem jutottam el a zűrzavar és a rendelkezésemre álló kevés idő miatt. Egy mementónak meghagyott falrészletet tíz évvel később láttam.

**1990. december 10.** Bázel. Sajátságos feladatra kértek fel mint idősekkel foglalkozó szakembert: az Európa Tanács idősök tanulásával (szenior akadémiák) foglalkozó bizottságában képviseltem hazánkat. A pedagógusi szakma területén ekkor nem találtak senkit, aki vállalta volna. 1990. december elején Strassburgban már részt vettem a bizottság ülésén, amelynek egy francia és egy angol vezetője volt, és további huszonöt tagja különböző országokból. Úgy jöttem haza, hogy Bázelig vonattal, onnan repülővel Budapestig. Bázelen a vonatról leszállók határőrök előtt vonultak el, feltartott jobb kezükben mutatták útlevelüket, nagyjából ismerve a nyugati paszportokat a határőrök csak intettek. Engem izgalom öntött el, mert emlékeztem az előző évekre, amikor határőrök hosszan nézegették, forgatták a keleti országok útlevelét, kikérdezték utunk céljáról, és hogy megvan-e a hazafelé érvényes jegyünk. Mindig eszembe jutott Szabó István filmje, amelyben hallani a Párizsba koncertre érkező, faggatásnak ugyanígy alávetett magyar zongoraművész belső hangját: „mi az, szaros cipőben léptem a gálatermetekbe?” De én is tartottam az útlevelemet, és nekem ugyanúgy intettek, hogy mehetek, mint egy franciának, mint egy németnek, mint egy belgának... Újjé! Európai származék lettem, európai polgár lettem. Bár mindig annak tartottam magam, sőt, szellemében sokszor jobban, mint a nyugatiak, például Goethe verseiről és verseiből többet tudok, mint sok mai középkorú, tanult német, vagy amikor kiderül egy dán orvossal folytatott beszélgetésben, hogy nem ismeri, nem is érdeklő az olasz reneszánsz.

**1992. június 20.** Stockholm. Egy időügyi konferencián vettem részt feleségemmel. Azért sikerült, hogy ő is elkísérjen, mert egy '56-ban Svédországba emigrált gimnáziumi osztálytársamnál szállhattunk meg. A konferencia ideje egybeesett a nyári leghosszabb nappal körüli időszakkal. Ez a nap (június 21., „midsommar”) Svédországban, ahol sok a sötét nap, az egyik legnagyobb ünnep, a fény, a világosság ünnepe. A közös ünneplés a legközelebbi pénteken történik. Számunkra ez ekkor 20-ára esett, a helyi nagy skanzenbe mentünk. Ennek széles központi terén rengeteg ember gyűlt össze, svédek és külföldiek, a helyi zenére mindenki táncolt, kart karba öltve, ismerősök, idegenek, fiatalok, öregek boldog, nevető arccal fogtak, ropták a táncot, sokan már bele is izzadtak. És ekkor elkomorodtam, majdnem elsírtam magam, eszembe jutottak a reggel a tévében látott jugoszláviai képek. 1991-ben a Tito életében fenntartott soknemzetiségű államban megkezdődött az egykor különálló országok elitjének kezdeményezésére a szerbek által uralt Jugoszláviáról leválás folyamata, azaz függetlenségük kivívása. Ez a központ ellenállása miatt csak véres harcok árán volt elérhető, amelyekben az egyes érintett nemzetek egymással is harcba keveredtek. 1992 júniusában a délszláv háború talán legbrutálisabb periódusa zajlott: a kikiáltott Bosznia-Hercegovina állam a központi és a helyi szerb erőkkel vívta elkeseredett harcát, amelyben mindkét fél embertelen cselekményeket is végrehajtott, amelyek később a srebrenicai eseményekhez is vezettek, Szarajevó, a főváros szerb ostrom alatt állt. Ekkor, Stockholmban látva az emberek közti barátságának szívmelegítő eseményét, és tudva, hogy ennek a kontinensnek egy másik szegletében testvérnépek gyilkolják egymást, szomorú lélekkel tértem haza.

**1993. december 18.** Antall József miniszterelnök temetése. A kommunista rendszer utáni, 1990-ben tartott első választás győztes pártja a konzervatív értelmiségi ideológiájú Magyar Demokrata Fórum lett. Ennek a párttá alakult, a rendszerváltásban jelentős szerepet betöltött szövetségnek Antall József bölcsész tanár, az Orvostörténelmi Múzeum és Könyvtár igazgatója lett az elnöke, és a választás eredményének megfelelően őt választották miniszterelnöknek. Hamarosan azonban rosszindulatú nyirokrendszeri megbetegedés lépett fel nála, és a legmodernebb kezelések ellenére 1993. december 12-én elhunyt. A Parlament Kupolatermében ravatalozták fel. Temetésére december 18-án került sor, koporsóját hat

fekete paripa által húzott ágyútalpon, a főváros főútvonalain át, búcsúzó tömegek jelenlétében vitték a Kerepesi úti temetőbe. Mint orvostörténészt jól ismertem, azonban orvosi feladatomból a gyászmenethez csak a Baross tér sarkán tudtam csatlakozni, ahol a Rákóczi útról a Kerepesi útra fordult. Innen követtem a hatalmas tömeget, a temetőben a sírtól elég távol tudtam csak elhelyezkedni. Persze, a beszédeket (az Országgyűlés elnöke, Sütő András író, vallási vezetők) hangszórón közvetítették. Fájdalmas érzés volt arra gondolni, hogy az új korszak elején annak szimbolikus alakja máris elhalálozott.

**1994. november 3.** Új-Delhi. A kommunista rendszer a tudományos életben is viszonylagos elszigetelődést eredményezett a nyugati világtól, persze ez nem jelentett akkora távolságot, mint a politikai életben, voltak – főleg személyes elismerésen alapuló – kapcsolatok, de sokszor az anyagi lehetőségek jelentettek gátat, akárcsak a kongresszusokon való részvételnél. A rendszerváltás után ez nagymértékben változott. Elsődleges volt a politikai nyitottság, ez hozta magával az anyagi feltételek javulását, ebben az állami keretek, tanulmányutak lehetősége, a fejlett országok segítsége, cégek támogatása – például az orvostudomány területén a gyógyszercégek anyagi hozzájárulása nemzetközi kapcsolatok kialakításához – sokat jelentett szakmai fejlődésünk szempontjából. Ezen lehetőségekből igyekeztem én is kihasználni többet. A sors – úgy tűnt nekem – kárpótolni akart gyerekkoromban megpróbáltatásaiért: ekkor voltam abban a korban, hogy már sok szakmai tapasztalattal rendelkeztem, és ezt elismerték. Persze mindez feladatokkal is járt. Az onkológiai szakmai terület volt az, amellyel már a hetvenes évektől kezdődően foglalkoztam. 1994-ben Új-Delhiben tartották e terület világkongresszusát. Eckhardt Sándor professzor, a hazai onkológia kiemelkedő tanára javasolta, hogy vegyek részt rajta. Sikerült is kijutnom, egy, a daganatos betegek pszichológiai problémáiról szóló posztert mutattam be. Éppen a kongresszus idejében volt Indiában a legnagyobb hindu ünnep, a díváli, ez öt napig tart, az újhold napjához kötik, de a fő napja a harmadik, ami november 3-ára esett. Ez a fények ünnepe, lámpákat helyeznek el az ablakokban, hogy Laksmi, a jólét istennője megtalálja az adott otthon. A szellemi, a spirituális világosság ünnepe is ez, az istennő elűzi a tudatlanság sötétjét. Egy másik legendához is kötik: Ráma király, miután legyőzte Ravana démon, feleségével és testvérével hazatér, útját agyaglámpákkal világítják be. Ilyenkor mindenki együtt ünnepel a hazaiakkal, én a magyar kereskedelmi kirendeltség épületében élveztem a várost átfogó, éjjelbe nyúló fényáradatot; az ott dolgozók is tűzijátékot rendeztek, rakétákat lőttek fel, mint az ott élő hinduk.

**1996. október 15.** Helsinki. Orvosi működésem fő iránya 1980 után az idősgyógyászat elméletét és gyakorlatát foglalta magába. Az időződés biológiai és gyakori kóros jelenségei az idős ember számára a mindennapi életben nehézségeket okoznak, ezért az orvosnak tisztában kell lennie az időskor szociológiai kérdéseivel is, hogy az optimális megoldást megtalálja. A fő probléma a mozgási készségek romlása és a technikai környezet megváltozása, e kettő közötti távolság növekedése. Ennek felismerése egy új diszciplína, a gerontechnológia megszületésére vezetett (1989). A hollandiai Eindhoven egyetem professzoraihoz köthető ennek tartalmi meghatározása: minden ember–technika kapcsolat ide tartozik, tehát nemcsak az említett probléma, hanem – legalább annyira – a technikai eszközök szerepe a hanyatlási tünetek kiegyenlítésében. Nemzetközi társaság is alakult a témával foglalkozók részére, hazai tudósok már korán csatlakoztak. Budapesten tartottak két regionális konferenciát, amelyeken előadást tartottam. Ezek alapján vettem részt 1996-ban a helsinki konferencián, ahol posztert mutattam be az idősek tanulását segítő technikai eszközökről. A finn főváros neve 1990 előtt sajátos pozitív érzést váltott ki a bipoláris világ állampolgárában: a hidegháború sötét, szorongó évtizedei után 1975-ben harmincöt ország vezetője itt, a neves építész, Aalvar Alto által tervezett Finlandia Hallban, az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet zárónapján, augusztus 1-jén aláírta a záróokmányt. Ez tíz területen (dekalog) közösen elfogadott alapelveket tartalmazott (emberi jogok, szuveren-

nitás, erőszakmentesség stb.). Ottlétemkor meglátogattam a Finlandia Palotát, láttam a nagy tárgyalótermét és egy vitrinben a záróokmány egy eredeti példányát, és kerestem rajta a már látogatásomkor fogalommal vált országvezető politikusok aláírását, persze először Kádárét. Egy pár nevet említek még: Ford amerikai elnök, Hruscsov szovjet párttitkár, Tito jugoszláv vezető, Erich Honecker keletnémet pártfőtitkár, Helmut Schmidt nyugatnémet kancellár, Bruno Kreisky osztrák kancellár.

**1997. augusztus 18.** Adelaide, Ausztrália. Az idősödéstudomány az évi világkongresszusának városába érkezem, a repülőtéren várnak. Különböző szervezetek anyagi segítségével sikerült ezt megvalósítanom, ráadásul éppen abban az évben a MALÉV-nek és az új-zélandi repülőtérsaságnak volt egy olyan kedvezményes járata, amely Ausztráliába Amerikán, visszafelé Ázsián keresztül repült, és néhány helyen meg lehetett szakítani pár napra. Az is a sors segítsége volt, hogy éppen Adelaide-ben lakott egyik gimnáziumi osztálytársam nővére, aki szállást adott nekem. A kongresszuson egy szívgyógyszer időskori alkalmazásáról mutattam be poszttert. A hosszú repülőutat néhány helyen két napra megszakítottam: így Los Angelesben és Honolulu-ban (itt megnéztem Pearl Harbor emlékműzeumát) odafelé, Sydneyben és Bangkokban visszafelé. Eszembe jutott általános iskolai földrajztanárom, aki azt mondta, hogy ha egy dárdát itt átszúrnánk a Földön, a másik oldalon vagy egy ausztrál, vagy egy új-zélandi törzsfőnököt szúrnánk szíven. Csodálatos volt ez a Föld körüli út. Találkozik az ember a földi végesség szinte végtelen voltával, térben, időben és lélekben, ezt főleg a Csendes-óceán felett éltem meg. Megszűnt Észak, Dél és Kelet, Nyugat, amikor repülőgépünk majdnem az Egyenlítő és a vasárnap–hétfő vonal metszéspontja felett repült el. És a másik határtalanság: leszáll a gép üzemanyagért a Fidzsi-szigetek egyikén, pénzt váltok, hogy emléktárgyakat tudjak venni, és ki tekint rám a pénzmérőnél? – bizony II. Erzsébet brit királynő. Hiába, Nagy-Britannia világ-ország volt.

**1999. június 5.** Szöul. Ázsia és Óceánia gerontológiai kongresszusára érkezem. A Nemzetközi Gerontológiai Társaság négyévente tart világkongresszust, az ezek közti félidőben pedig a kontinensek tartják a saját területi kongresszusukat. Az 1997. évi ausztráliai világtalálkozón kaptam az ázsiaira meghívást. A budapesti orvosegyetemen végzett koreai kolléganőnek köszönhetem, hogy Szöul repülőterén barátnője, ottani magánkórházat üzemeltető kolléganő fogadott. Éppen ezen a napon ünnepelte Dél-Korea népe az életüket a hazának áldozó hősök emléknapját. A hotelben elhelyezkedés után a kolléganő férje elvitt az ünnepnap egyik fő helyére, egy hatalmas hodályban tartott fogadásra, ahol nemcsak a veteránok, hanem családtagjaik is összegyűltek. A kolléganő férjének kabátja is tele volt katonai kitüntetésekkel. Főleg a koreai háború (1950–1953) hőseire emlékeztek, amelyben a kommunista Észak-Korea megtámadta a déli államot, amelyet csaknem teljesen elfoglalt. A férj kiskatona lehetett akkor. Az ENSZ közbeavatkozása mentette meg az országot, amerikai csapatokat küldtek a terület felszabadítására MacArthur, a 2. világháború kitűnő tábornoka vezetésével. Az amerikaiak a Szöulhoz közeli Incshon városban szálltak partra, és űzték határon túlra az északiakat, bár azoknak közben kínai önkéntesek is elkezdtek segíteni. Visszatérve saját élményeimre: az igen tartalmas konferencia napjai alatt sikerült Incshon tengerpartját is meglátogatnom, és megnézni MacArthur és az amerikai katonák ottani emlékművét. Utóbbi érdekes, szokatlan jellegű volt: a katonákat hadi cselekmény közben mutatta be. Lett volna még lehetőség Panmindzsont meglátogatni, ahol – a két ország közötti határnál – korábban a hosszas politikai egyeztető tárgyalások zajlottak, de én azon a napon inkább a díszes, néhány száz éves templomok, királyi épületek megtekintése mellett döntöttem. Ezenkívül még a fővárosban a hadi múzeumnál felállított ágyukat, harckocsikat is alkalmam volt megtekinteni.

**2000. június 23.** Számomra az évszázad utolsó évének fő eseménye első unokám megszületése volt. Nehezen akart a világra jönni, lányom hosszas vajúdás után hozta világra, az első periódusban én is mellette voltam, természetesen magánál a szülőnél csak a férje.

Egészséges, szép fiú született, az első pillanatban nem akart felsírni, talán megriadt ettől a világtól, de kis paskolás után csak megszólalt. A Nátán nevet kapta, ami héberül azt jelenti: Isten adta; teljes formájában – Nathaniel – Nyugat-Európában gyakoribb név, mint nálunk. Az ember, a gondolkodó ember a végén lezárja az előző évszázadot, abból vagy sok megpróbáltatást átélt, vagy sokról van közvetlen információja szülei, nagyszülei tapasztalatai révén. Reméli, békés évszázad következik. Ebben az évben Reykjavíkba, az északi országok gerontológiai konferenciájára sikerült eljutnom, ez a város volt akkor Európa kulturális fővárosa. Láttam azt az épületet, ahol Reagan amerikai elnök és Gorbacsov szovjet főtítkáruk egyik fontos megbeszélése zajlott, amely előkészítette a két nagy világhatalom megegyezését. A világpolitikai történések ekkor már abból a szempontból kapcsolódnak életem eseményéhez, hogy milyen mértékben biztosíthatják a friss nemzedék békés jövőjét.

**2001. szeptember 11.** Immár több mint tíz év eltelt, amióta az általános feszültséget kiváltó kétpólusú világ megszűnt, és nyugodtabb emberiséget képzeltünk magunk köré. Persze, regionális csaták zajlottak többfelé, ilyen volt a délszláv háború is, amelyet mi mint szomszédok meg is szenvedtünk, nem csak lelkiileg. Ennek ellenére Fukuyama történész híressé vált könyvében azt állapította meg az akkori jelenre vonatkoztatva, hogy itt a történelem vége az egypólusú világ általános uralmával. A békés világ egyik fontos jellemzője a turizmus növekedése: az ember többet meg akar tudni a természetről és a többi emberről, és a közlekedési technika fejlődése és terjedése ezt egyre jobban lehetővé teszi. Családom is egy régen vágyott társasutazásra fizetett be, mégpedig a franciaországi Loire folyó menti kastélyok megtekintésére. Ezt 2001. szeptember elejére terveztük, és ekkor is valósult meg. Mindennap egy újabb kastélyt látogattunk meg. Szeptember 11-én Chambord kastélya volt napirenden, megtekintése után ebédeltünk, és utána szálltunk be az autóbuszba, hogy a szálláshelyünkre vigyen. Ekkor megszólalt egyik útitársunk telefonja. Amikor elkezdett beszélni, elsápadt az arca, csak ezt ismételte: borzasztó, borzasztó! Fia telefonált, és elmondta az akkor még zajló New York-i terrortámadás tényét. Rögtön a szállodába hajtottunk, és néztük a tévé folytonos adását a helyszínről. Elképesztő volt végignézni a World Trade Center tornyainak összeomlását, de a legborzalmasabb volt a több tíz emelet magasságból lezuhanó, még élő emberi testeket látni, és tudni, hogy ez most történik. „Amerika háborúban!” – hangzott, a támadó, a repülőgépeket a tornyoknak irányító a muszlim világból érkezett. Úgy látszik, nincs igaza Fukuyamának: nincs vége a történelemnek, és inkább a másik történész, Huntington jóslata következik be: a kultúrák harca. Az elmondottakon kívül is volt személyes kapcsolatam a történetekhez: véletlenszerűen 2000-ban és 2002-ben is jártam New Yorkban (mindkét út szakmai volt). 2000-ben láttam a két, a többi felhőkarcoló közül is kitűnő tornyot, 2002-ben a helyükön tátongó hatalmas árkot, mélyében még földgépek dolgoztak; drótkerítés vette körül, ráaggatva kis cédulák: rajtuk írás, a hozzátartozók búcsúja az áldozatoktól, és üzenet nekik, akiktől testileg nem lehetett elbúcsúzni; hasonlóak a közeli kis templom kerítésére is voltak ragasztva. A kis templom – isteni csoda! – semmi sérülést nem szenvedett, pedig meglehetősen közel állt a leomló épületekhez.

Beléptünk a 21. századba, a 20. század eseményei után egy békés korszak eljövetelét reméltük, sőt, a megteremtett szellemi és anyagi javak ismeretében valamennyire hittük is ezt. A New York-i támadás az új periódus első évében megrázkódtatta az emberiség öntudatát. Talán csak nem ez az antréja az új századnak?!

Reméljük, hogy a világ vezetői felismerik végre az emberiség igazi érdekét.

## FAZAKAS RÉKA

### Az alsó világ reménye

László Dániel művészetéről legújabb kiállítása kapcsán

László Dániel a VI. kerületben, az Eötvös 10 pincegalériában egy helyszínhez igazodó, tematikus kiállítást rendezett. Az alagsori, téglafalú, boltíves térben függő olajfestmények pincék, alagutak, metróauljárók, illetve börtönök világába kalauzolják látogatóit, miközben egy mély, szimbolikus lelki utat járhatunk be, amely során megismerhetjük a művész allegorikusan értelmezett önarcképeit és csendéleteit is.<sup>1</sup>

László Dániel par excellence festőművész. Rendkívül termékeny alkotó, akinek számos önálló és csoportos kiállítása volt a történelmi Magyarország területén és külföldön is. A SENSARIA Társaság egyik alapítója és elnöke; a klasszikus táblaképfestészeti hagyományokat követő, figuratív festészetet művelő csoport stílusát Sturcz János művészettörténész radikális neokonzervatívnak definiálta;<sup>2</sup> nevüket Tiziano műhelyéből kölcsönözték. László Dániel a Szolnoki Művésztelep tiszteletbeli tagja, aki emellett művészetszervezőként is dolgozik; a fővárosi Bartók 1 Galéria vezetője, ahol elsősorban hazai és határon túli művésztelepeknek kínálnak bemutatkozási lehetőséget.

László Dániel (1976) konceptuális jellegű, figuratív festészetét sokféle témában valósítja meg; életképeket, csendéleteket, természetet láttató tájképeket, városi utcarészleteket, épületeket fest, de a szakrális tematika is közel áll hozzá; kezdetben ikonparafrázisokat készített, majd a hazai és külföldi zarándokútjairól, az El Caminóról és a magyar Mária útról vizuális naplót alkotott. Emellett gyakran ábrázolja önmagát, családtagjait, felhasználva őket különféle témáihoz. Műveivel erős atmoszférát teremt, bármit is fessen; figurákat, tárgyakat, tájakat vagy ember nélküli tereket. A klasszikus festészeti hagyományokat követve olajjal és akrillal fest vászonra, mégis festményei teljességgel kortársnak hatnak. Művészetének előképei leginkább a 19. és 20. század fordulóján élt, John Singer Sargent amerikai származású, de Európában alkotó festőművész, illetve spanyol kortársa, Joaquin Sorolla. László Dániel művészete kapcsolható a manierista és barokk festészet itáliai, holland, francia és spanyol hagyományokhoz is; Caravaggio, Vermeer, Georges de la Tour, illetve Francisco de Zurbarán és kortársa, barátja, Velázquez említhető, akiknek kompozíciói, témaválasztása és festészeti technikái inspirálóan hatnak művészetére.<sup>3</sup> László Dániel könnyed tájképei a plein air festészet hagyományában gyökerezve mutatnak utat Csontváry Kosztká Tivadar festményeihez és választott témáihoz, helyszíneihez. László képei realista jellegűek, saját maga készítette fotográfiákból indul ki, amelyeket mindig átalakítva fest meg. Az alkotások mesterien ábrázolt perspektivikus nézőpontjai, a tromp l'oeil hatást keltő festészet hagyományának gyakorlásával jól érzékeltetik a tereket, mélységeket és távlatokat. A művész virtuóz technikai tudása képes a tér kiterjesztésére, a térérzet növelésére. Ugyanakkor munkáinak intenzív festőisége, pasztózus felületei és ecsetkezelése eltávolítja azokat a naturális, hiperrealisztikus látványelemektől, azok mindvégig megtartják konceptuális jellegüket.<sup>4</sup>

#### ALULJÁRÓK, PINCÉK VILÁGA

Az Eötvös 10-ben bemutatott tárlat anyaga az utóbbi húsz évben készült munkák közül válogat. A festmények az urbánus közeg tipikus helyszíneit, épületeit és annak pincéit láttatják; a metró lépcsős lejárója, illetve megállója, a különféle közintézmények; iskolák, művészeti alko-

tóházak, (egykori) börtönök és kórházak alagsorait, étkezőit (menzáit) és közösségi helyszíneit festi meg. Az *Alsó világ* kiállítás cím és tematika szimbolikus jelentésű; a mitológiai és sámánisztikus világkép szerint ez a háromszatú világrendben a holtak és a szellemek birodalma, ahol ártó lelkek, szörnyek, különféle varázslények laknak. Ez a misztikusnak mondott alsó világ a valóságban is dekódolható; az aluljárókban, alsó terekben rendszerint sötét és hideg van, azok félelmetesnek tűnnek, amiket képzeletünkben könnyen népesítünk be rossz entitásokkal, negatív, depresszív gondolatokkal. A kiállított munkákban megfigyelhető a külső helyszínekből induló, lefelé, illetve befelé irányuló, egyre inkább szűkülő terekbe jutó mozgás, ami egy lelki útnak, egy magunkba fordulásnak is megfeleltethető. A képek élményét és a kiállítás professzionális rendezését követve a Szabadság híd pesti hídfőjétől, a metróaluljáró lépcsőjén leereszkedve (*Vámház tér*, 2014) lejutunk a (felújítás előtti) *Nagyvárad téri* (2021) és *Kálvin téri* (2021) metróaluljárókba. Ez az alászálló mozgás ablaktalan terekbe visz, ahova nem (vagy alig) jut le az éltető napfény. Ezért az alagutak vagy folyosók végén feltűnő mesterséges vagy természetes világosságot csúcspontként festi meg, vezetve ezzel is a befogadók tekintetét, ami a szakralitás és a remény szimbólumaként értelmezhető, hogy emlékeztessen: a sötétségből, a fizikai és lelki válságból, a mélységből mindig van kiút.

Feltűnnek a fővárosi vagy vidéki, egykor mesterien megépített, neoreneszánsz vagy klaszicista stílusú épületeinek gyakran hűtő- és fűtő-, illetve szennyvízelvezető csövekkel kísért alagsorai. A terek napjainkra láthatóan és egyértelműen felújításra szorulnak. Közülük sok pince a háború alatti bombázások idején, felváltva azok korábbi tároló vagy raktár funkcióját, kényszerűségből védelmi helyszínekként szolgáltak. A kiállítás színtere emiatt is ideális választás, hiszen valószínűleg a fővárosi, VI. kerületi Eötvös 10 pincegalériája is a II. világháború és Budapest ostroma alatt szükség esetén óvóhelyként szolgált. Ezáltal a pince „genius loci-ja” önmagában hordozza a kiszolgáltatottság, a félelem és a szabadságtól való megfosztottság élményét, amelyek László Dániel festményeiről is visszaköszönnek. Legmegrázóbb benyomást talán az Andrassy út 60. épületének alagsorában készült festmények nyújtják; a térbeli lokáció szerint az Eötvös 10 épületével átellenben található, jelenleg Terror Háza Múzeumként működő intézmény korábban, a két totalitárius diktatúra idején a legsötétebb politikai börtönként, kínzó- és vallatási helyszíneként működött, melynek rendkívül nyomasztó atmoszférája a képeken keresztül is érzékelhető. A sorozat festményein egyetlen félmeztelen kisgyermek fekvő vagy ülő alakja látható (a művész legidősebb fia, István, aki modellként vett részt a képek készítésében, ma történész doktorandusz hallgató). A gyermek az ártatlanság és kiszolgáltatottság jelképeként egyfajta ellenpontként tűnik fel a *Cella* (2012) és a *Vallató szoba* (2011) című festményeken. A *Terror háza* (2011) című alkotásban a *kép a képben* művészettörténeti gyakorlatot követve a festő egy nagyméretű Rákosi Mátyás-portrét helyezett el, amellyel egyértelműen utal a hazai kommunista diktatúra időszakának legtragikusabb pillanataira. Az alig világított helyszín nyomasztó légköre és a gyöngye fiú közötti erős kontraszt érvényesítésével drámai hatásúvá alakítja a képet. A börtönökben készült további művekben erős szimbólumok sorakoznak: egy priccs; egy tipikus, felhajtott ülőkéjű, rozsdás mellékhelyiség (budi); egy felmosóvödör és egy mosdókagyló, mely a (magán)zárkák és a cellák étellel alig összeegyeztethető és lesújtó látványát közvetítik, azok a magány és a félelem rideg helyszíneiként, a történelmi múlt egy-egy (szándékosan) otffelejtt emlékeként, mementóként tűnnek fel.

László Dániel festményein a kiüresedett terek ábrázolásával fókuszba állítja az épített struktúrák geometriájának izgalmasságát. A közintézmények természetes fényektől elzárt terei legtöbbször lepukkantak, felújítatlanok, azok a szocializmus időszakának egykori jellegzetességeit, mára elavult hangulatát idézik. Az időkapszulaként működő festmények megőrzik a letűnt múlt kimerevített pillanatait, örökérvényűvé tágítva azokat. Az ember nélküli helyszínek feltűnése felerősíti azok átmeneti jellegét, érzékeltetve a humánus jelenlét nyomait, az egykor ott tevékenykedő emberek energiáit, amivel azok hiányát fejezi ki, így a rajtuk időnként feltűnő alakok jelenléte még fontosabbá, szimbolikusabbá válik. Ezt az űrt különösen az egykor közös-

ségi terekként működő, zajos, nyüzsgő kávéházak és társalgók esetében érzékeljük intenzíven. A kiüresedett városi (belső vagy külső) terek élménye leginkább a hajnali vagy alkonyi időszakok sajátja, amit a Covid-járvány lezárásának időszakában valamennyien kísérteties és kényszerű tapasztalásként megéltünk, ám László Dániel festményeinek többsége mégsem a 2020-as évek elején készült, hanem azt megelőzően. Festett, elsuhanó metróban, a megállóban, illetve a működés közben látható mozgólépcsőkön feltételezzük az emberi jelenlétet, hiányuk így még inkább fájónak tűnik, de tudjuk, hogy a művész nem ezt keresi. Az élet zajos benyomásaival szemben a csend foglalkoztatja, hogy benne önmagával találkozhatson, lelki élményeket tapasztalhatson meg. Ezekre a képeken tehát az egyetlen (feltételezett) jelen lévő személy maga a kép készítője, aki a kívülálló, szemlélő pozíciójában helyezkedik el.<sup>5</sup> Ám festményeinek ezen típusában mégsem jelenik meg (egyetlen kivétellel – ott is tükröződve). A *voyageur* pozíciójában lévő művész tehát mindenhol ott van, a szemével látunk, de mégsem lesz a képek látható résztvevőjévé. A börtönök, aluljárók, pincék és kórházi folyosók (*Kórházfolyosó / Halál*, 2014) vagy metrómegálló tipikusan olyan helyek, ahol csupán áthaladunk, ahonnan minél előbb továbbmenni szándékozunk. Ezek a gyakran nyomasztó színterek úgynevezett *nem-helyek*ként tűnnek fel, amiket Marc Augé francia antropológus definiált így. Az átmeneti, idegen, identitás nélküli nem-helyeket megkülönböztethetjük a valós helyszínektől, ahová kulturálisan is képesek vagyunk kapcsolódni.<sup>6</sup> László Dániel képeit szemlélve megállapíthatjuk, hogy ez a fajta kettősség akár egy épületen belül is megvalósulhat. A festményeken többször is feltűnő budapesti Képzőművészeti Szakközépiskola (vagyis a Kisképző), illetve a Képzőművészeti Egyetem (mindkettő László Dániel egykori alma matere), illetve a Kecskeméti Alkotóház kulturálisan is értelmezhető, „vágott” helyszínek valamelyike, különösen egy művész számára. Ezen intézményekbe egy alkotó ember csakis küzdelmek, erőfeszítések árán, tehetséggel és tanulással juthat be, ám a kívülről patinás épületeknek tűnő helyek és az általuk hordozott értékeik és magas eszmeiségük ellenére azok alagsorai, pincéi nem igazán vonzóak, sőt, az elhanyagoltság élményét közvetítve nem-helyekké válnak.

## CSENDÉLETEK MINT ÖNARCKÉPEK

László Dániel festményeinek másik, Eötvös 10-ben bemutatott témája a csendéletfestészet hagyományában gyökerezik, mely szintén a barokk mesterek munkáit idézi. László csendéletei sötét tónusúak, a fény-árnyék hatásokkal és a csúcspontok használatával operálnak. Azok otthagyt, üres vagy félig telt, időnként felborított (műanyag) poharakból, üvegekből, palackokból és égő gyertyákból állnak össze. A baráti összejövetelek, rendezvények után készült képekben (*Éjjeli csendélet II.*, 2007; *Összejövetel*, 2010) a kiüresedő csend jellegzetességei, a csömör életérzése tűnik fel, felidézve vele a vanitas, vagyis a hiábavalóság jelentéstartalmait.<sup>7</sup> Ezzel a konkrét látványt metafizikai síkra tereli, velük allegorikusan a földi javak és élvezetek feletti hiábavalóságot hangsúlyozza, az élet mulandóságát szimbolizálja.

A sokelemű, tudatosan megkomponált csendéletek mellett László Dániel munkásságának másik állandó témája a borral (félig) telt talpas pohár ábrázolása egy szál gyertya társaságában. A sorozatként feltűnő képekben szakrális jellegzetességeket felmutatva láttatja tárgyait, amiket szimbolikusan értelmez, ahol a vörösboros kehely Krisztus kiontott vérére utal, a gyertya a reményt adó fényt és a lehetőséget jelképezi, ugyanakkor a vanitas szimbólumként az élet törekenységét mutatja meg. A borospoharak és gyertyák egy sorozat képein tűnnek fel (száz kisebb méretű festményt készített a témában 1998 és 2000 között), amelyek akár allegorikusan értelmezett önarcképekként is felfoghatóak.<sup>8</sup> A borospincében készült *Tokaji pince* (2007) című festményen a pince magányában, a boroshordók társaságában látjuk a pohár és a gyertya együttesét, mellettük pedig feltételezzük a szemlélődő, *voyageur* festő-fényképkészítő jelenlétét.

Önarcképeinek sorozatában az önmagával szembenező, éppen 50. életévét betöltő művész merengését, az idő múlásának melankolikus elfogadását érhetjük tetten. A kiállított allegorikus csendéletek és a figuratív önarcképek mellett az egyik épület pincéjét láttató festményén kissé elmosódva, tükröződve saját arcképe is feltűnik. A Képzőművészeti Szakközépiskola alagsorában készült László Dániel-festmény (*Kisképző este*, 2012) akár Velázquez *Las Meninas* (vagyis az *Udvarhölgyek*, 1656), illetve ennek előképének olvasható, Jan van Eyck *Arnolfini házaspár* (1434) című festményeinek sajátos, kortárs parafrázisaként is felfogható. Velázquez talányos és zseniális kompozíciója, tükrözési technikája a 17. század óta foglalkoztatja a művészeket; többek között Goya, Degas, Manet, Libermann és Dalí fogalmazták meg egyéni értelmezéseiket; legintenzívebben pedig Picassót érdekelte a monumentális vászonkép belső világa, aki 48 elemből álló sorozatban alkotta meg sajátos (újra)értelmezését.<sup>9</sup> László Dániel épületrészletet bemutató festményén az alakok hiányoznak, csupán a kép középpontjában, a nyitott lift belső falán elhelyezett tükörben feltűnő önportréval szembesülhetünk. Ezzel a festő (illetve jelen korunk jellegzetességéhez igazodva, a mobiltelefonnal fotót készítő művész) olyat ábrázol, ami nem lehetne jelen a képen. A festő ott áll, ahol mi, a kép szemlélői, hogy ezzel kijelölje a befogadó pozícióját, kapcsolatot teremtve a kép és nézői között, létrehozva vele egy sajátos viszonyt, hogy a művész közelebb kerüljön szemlélőihez. Az arckép és a néző tekinteteinek találkozása lehetősége ad rá, hogy a kortárs festészetben is felfedezzük és értelmezzük a művészettörténetben régóta jelen lévő tükrözés hagyományát, ezen keresztül pedig közelebb kerüljünk László sokoldalú művészetéhez.

László Dániel kiállítása tehát egy olyan tér- és időbeli ívet rajzol ki, ahol egy külső helyszíntől indulva egy mozgólépcsőn át lejutunk az alvilágba, amivel egyszerre egy időbeli visszalépést is teszünk, hogy bepillantást kapjunk a szocializmus egykor korszerűnek ható, mára avított tűnő vizualitásába és történelemszemléletébe is. Mindeközben egy belső utat is bejárunk, ahol az önarcképek nyomán olyan felismerésekig juthatunk, amelyek kapcsolatot teremtenek saját lelkivilágunkkal, a festmények nézőivel, vagyis a befogadókkal, hogy ezzel a művészeti gesztussal az alkotások recepcióesztétikájának fontosságára is felhívja a figyelmet.

## JEGYZETEK

<sup>1</sup> *Alsó világ*, Eötvös 10 Galéria, 2026. február 20 – március 14.

<sup>2</sup> STURCZ János, *Egy ifjú „radikális neokonzervatív” a posztmodern korszakban – A Sensaria csoportról és László Dániel festészetéről*, Új Művészet, 2004/5.

<sup>3</sup> VÁRKONYI György, *Ex-pozíció*, Mozgó Világ, 2005. november.

<sup>4</sup> HORNYIK Sándor, *Richter és Tuymans realizmusa = Idegenek egy bűnös városban: művészettörténetek és vizuális kultúrák*, L'Harmattan – MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Budapest, 2011, 153.

<sup>5</sup> DEÁK Csillag, *Egy otffelejtt szempár – László Dániel kiállításáról*, tiszatajonline.hu, 2015. február 26.

<sup>6</sup> Marc AUGÉ, *Nem-helyek (Bevezetés a szürmodernitás antropológiájába) – 11 Elmegyakorlat*, Műcsarnok könyvek, Műcsarnok Nonprofit Kft., Budapest, 2012.

<sup>7</sup> STURCZ, i. m.

<sup>8</sup> Uo.

<sup>9</sup> Norbert WOLF, *Velázquez*, Taschen/Vince Kiadó, Budapest, 2006, 81., 87.

LÁSZLÓ DÁNIEL, *Folyosó*, 2012, olaj, vászon, 150x110 cm ►





LÁSZLÓ DÁNIEL, Börtönfolyosó, 2011, olaj, vászon, 150x110 cm



LÁSZLÓ DÁNIEL, Cella, 2012, olaj, vászon, 150x110 cm



**LÁSZLÓ DÁNIEL, Dühöngőszoba, 2012, olaj, vászon, 150x110 cm**



LÁSZLÓ DÁNIEL, Vallatás (Zárka), 2012, olaj, vászon, 150x110 cm

LÁSZLÓ DÁNIEL, Telefon (A hívás), 2011, olaj, vászon, 50x60 cm; Terror Háza, 2011, olaj, vászon, 40x60 cm



LÁSZLÓ DÁNIEL, Padlón, 2011, olaj, vászon, 100x100 cm:  
Vallatószooba, 2011, olaj, vászon, 60x80 cm





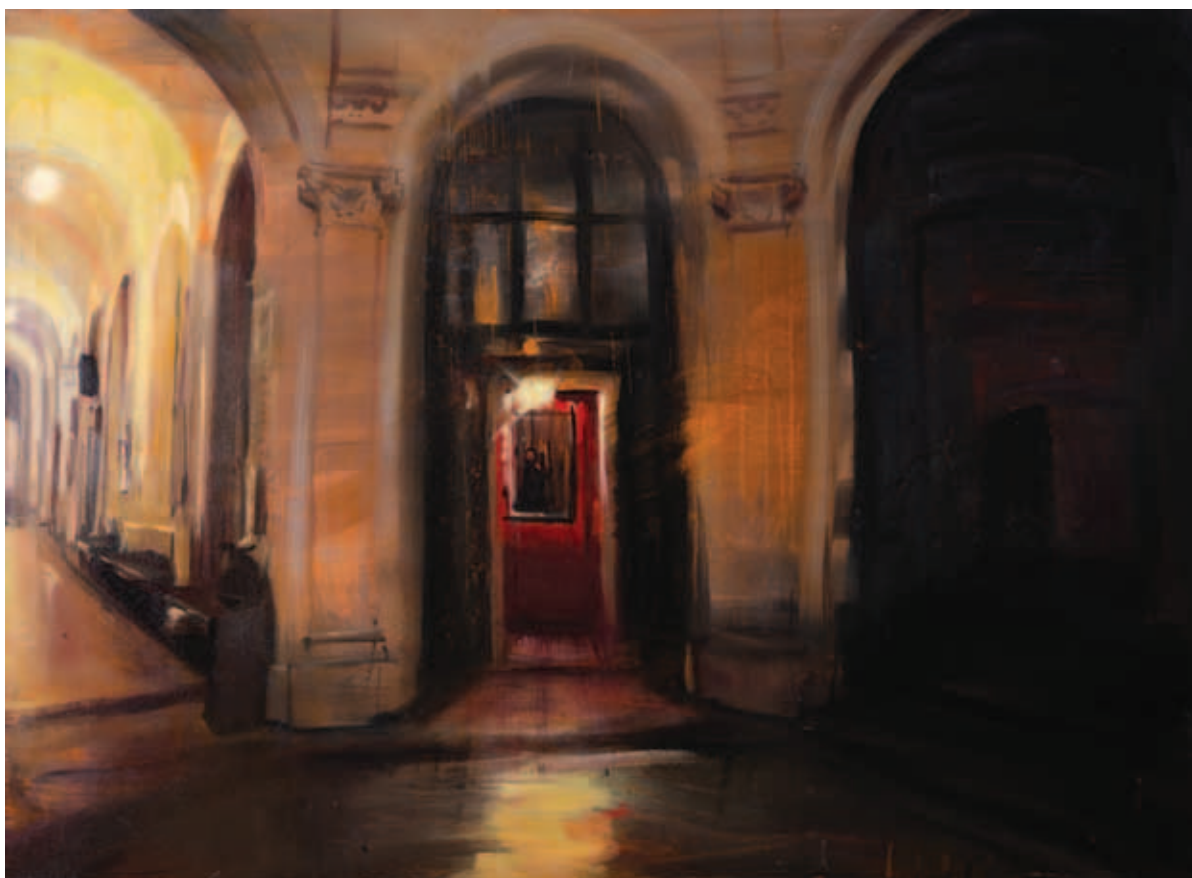
**LÁSZLÓ DÁNIEL, Kecskeméti konyha, 2014, olaj, vászon, 150x100 cm**

LÁSZLÓ DÁNIEL, Alagsor, 2013, olaj, vászon, 100x100 cm; Anna az alagsorban, 2014, olaj, vászon, 60x80 cm





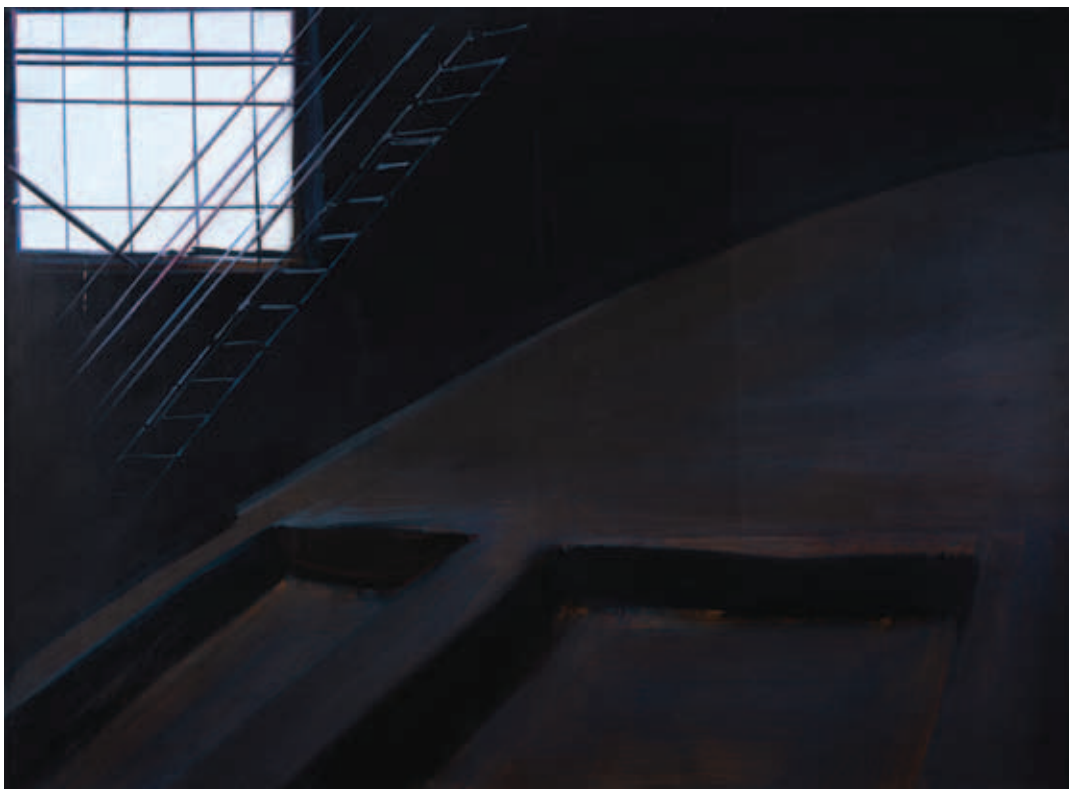
LÁSZLÓ DÁNIEL, Kisképző (Igazgatói iroda), 2012, olaj, vászon, 110x150 cm;  
Kisképző este, 2012, olaj, vászon, 110x150 cm





LÁSZLÓ DÁNIEL, Kisképző folyosója, 2012, olaj, vászon, 150x100 cm

LÁSZLÓ DÁNIEL, Bazilika kupolája, 2012, olaj, vászon, 110x150 cm; Művházfolyosó, 2014, olaj, vászon, 100x100 cm





LÁSZLÓ DÁNIEL, MKE pince, 2013, olaj, vászon, 150x110 cm



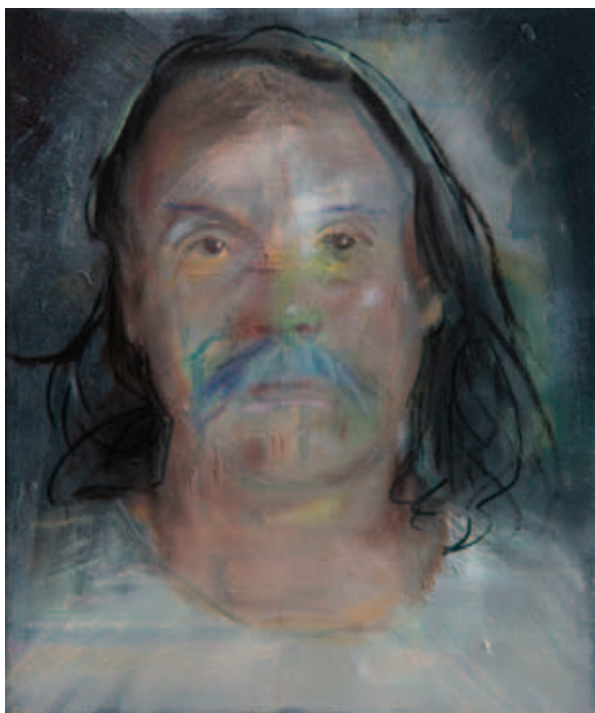
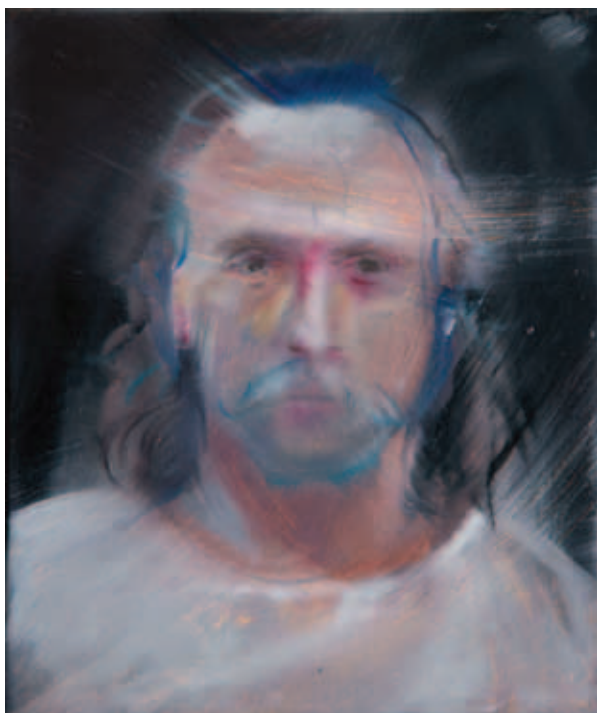
LÁSZLÓ DÁNIEL, Vámházter, 2014, olaj, vászon, 100x150 cm;  
Nagyvárad tér, 2021, olaj, vászon, 110x150 cm





LÁSZLÓ DÁNIEL, Békásmegyér, szolgáltatóház, 2021, olaj, vászon, 100x150 cm;  
Kálvin tér, 2021, olaj, vászon, 110x150 cm





LÁSZLÓ DÁNIEL, Önarckép 1-2., 2026, olaj, vászon, 30x25 cm;  
 Összejövetel, 2010, olaj, vászon, 100x100 cm; Éjjeli csendélet (2.), 2007, olaj, vászon, 60x80 cm



## MÁRKUS BÉLA

### „csak azért sem szárnyaszegettek”

Jankovics Marcell kiadatlan emlékirata (1938–1945)

#### 2. rész

(A háború: szövetségünk a német) A háború mint eszmék, világnézetek értelmetlen harca, mint pusztítás, rombolás riasztja, amikor Északon, francia földön már dül – mint írja – a háború „gonosz himlő járványa”, amely a hazáját és Itáliát még „nem fertőzte meg”. 1940 áprilisában, tehát mindössze két hónappal az olaszok hadba lépése előtt utazik Itáliába, amelyért aggodnik „mint élete egyik legszebb »hozzátartozójáért«. Ismerős helyre megy, egy elhunyt angol lordnak a francia határhoz közeli csodakertjébe, ahol a szorgos asszonyok a hír hallatán, hogy Rouent bombázzák, arra gondolhatnak, amire ő: a lord unokái repülőtisztek, hátha ők kapnak majd parancsot bombázni nagyapjuk kertjét. Útja során olasz katonák százai özönlenek szembe, csendben, némán. „Baljóslatú az a háború, mely dal nélkül kezdődik” – jegyzi fel (1940. Előszó a háborúhoz). „Tengeren túlról jönnek a bogarak, és elpusztítják rózsáinkat. Itália minden szépségét...” – burkolja metaforába tán az ellenség szította indulatát, ellenszenvét egy kéréslegény valahol San Remo és Menton között (1940. Addio!). Már a háború vége felé, 1944 júniusában, kivételesen a napot is jelölve (26-a) egy Pozsony vármegyei kis faluban, a csallóközi Borsán, ahová családostól a lánya és fia menekült, mert ő „magyar földön” mindenkit és mindent rettenetesen féltett, jegyzi fel élményeit. Az örömteliket, a játékot az unokákkal. És a nyomasztókat, a rettenetesekeket: „ezüst gömbök”, repülők számolatlanul fölöttük. S tudja, mindegyikben ülnek fiatal férfiak, talán Kalifornia vagy Chicago felhőkarcolóiból, Nem York néger Harlem negyedéből – gondolja, úgy vélve, „Nekik közömbösek bazilikák kupolái és gót tornyok faragványai [...] Közömbös nekik minden, emlék, nagyság, szépség, mit Európa »isteni szikrája«, nemzetek génusza teremtett, mert őket egyedül a pénz, a háború pénze nevelte.” Legfőbb számára a repülők küldte üzenet: „Kis paraszt, nagy paraszt, / Az idén nem aratsz”. Ezek a földtől elszakadt emberek nem ismerik – panasolja – azt „az istenadta szerelmetes közöséget, mely bennünket a magyar földhöz, a magyar határhoz köt”. A röplapok, cédulák és egy német újság a nyomasztó helyzetet oldó szellemes poént fogalmaztatja meg vele: az unokájának mondja, jegyezze meg, ezeknek a lapoknak „a felhők fölött van a kiadóhivataluk, de talán a pokolban van a szerkesztőségük” (1944. A furcsa hírlap).

Szembetűnő, hogy nem tesz különbséget az amerikai és a német propaganda között, s nem nevezi meg, nem beszél sem a szövetséges, sem tengelyhatalmakról, mint ahogy antifasisztákról és fasisztákról, kommunistákról sem. Hogy igazságos-e a háború vagy sem, szintén nem latolgatja. Ami mindennél szembetűnőbb, az a németek megítélése. Erre először 1944. március 19-e szolgálat szomorú alkalmat, az 1944. Fekete vasárnap ennek a napnak a kommentárokkal kísért krónikája. Kezdve azzal, hogy a kormány másnap akart megemlékezni a Kerepesi temetőben az ötven éve meghalt Kossuth Lajosról, Jankovicsék viszont, az egykori Függetlenségi és 48-as Párt tagjai, aznap koszorúzták volna meg a sírt. Mindkét szándék teljesülését keresztülhúzta a tény: a németek megszállták Magyarországot. Az elbeszélő a döbbenet hangján szólal meg, ítélezése határozott. „Az úgynevezett baráti nemzet, úgynevezett megvédésünk jogcíme alatt megszállt, hogy elvegye utolsó falatunkat, kihordja, amink még van, hogy rabszolgaként dolgoztasson, és végül reánk zúdítson minden haragot, melyet az egész világ kegyetlen ridegségével és más népek meg nem értésével kiváltott” – jövendőli keserű gúnnyal. Beteljesül, amit még hozzátesz: a megszállás azt jelenti, hogy „elhurcolás, kivégzés, lelövés fenyeget mindenkit, aki másképp mer gondolkoz-

ni, mint ezt a nekünk idegen eszmegyártók megírják”. Mindez annál fájdalmasabb és szörnyűbb, mert abban az országban történik a háború végén, amely a háború elején „békekességről álmódott, semlegességért epedett és történelmi becsületessége hirdetéséből élt”; március 19-én lett ebből a „boldogtalan országból harctér”. Megszálló hadak, megszállók, idegen katonák, „ezek jöttek, hogy megszállják hazámat. Megszállják!” – ismétli kétségbeesetten. Megkezdődött „a bibliai sáskajárás”, rémlik fel benne Mózes Második Könyvének látomása, aztán Szirmay István végrendeletét idézi. A kuruc kor ismert személyisége meghagyta utódainak, a család egyik tagját mindig Tamásnak kereszteljük, hogy ne higgyen a németnek, egyet pedig Jóbnak, hogy „el tudja viselni a csapásokat, melyeket a német a magyarra mért”. A következő fejezet, *Az 1944. Karácsonyeste 1944-ben az éjjel-nappal „menetrendszerűen” jövő orosz repülőgépekről számol be, s arról a hírről, hogy az orosz hadi erők már körülrárták Budapestet. Körülrárták, de a „nagy német teherkocsik még egyre dübörögnek”. Viszik Németországba a lisztet, az Alföld levágott gulyáit, egyes lakások bútorait és műtárgyait, az orvosi műszereket. A Don és a Volga partján is úgy viselkedtek, mint a „hatalmában önző és gőgös állítólagos jó barát, a rabszolgatartó szövetséges” – céloz a doni katasztrófára. Anélkül, hogy a hatalmas emberveszteségünkről s egyáltalán, a hadba lépésünkről, az 1941 végére a szövetséges hatalmak közül kettővel, Nagy-Britanniával és az Egyesült Államokkal kialakult hadiállapotról szólt volna. A középpontba a fővárost állítja. Mindennél rettenetesebbnek tartja, hogy a haditerv szerint Budát „úgy kell megvédeni, mint egész Európát” – „Pusztuljon bele a megvédeésbe!” S mi, magyarok? Az egyik törvényhozó nyilatkozata: „legyen Buda Sztálingrad, de ellenállunk”. Mintha a végzet sújtaná, el kell pusztulnia Európa egyik leggyönyörűbb városának – kérdő helyett állító a mondat, s a következők is a nemzet elsorvasásáról, a nemzetárulókról, kik hogy „nevüket megörökítsék, fölgyújtották a legszebb templomunkat, a hazát”. A görögök közt csak egy ily gyújtogató akadt, Herostratus – szól az önemésztő bíráló, utalva arra a gonosztevőre, aki i. e. 356-ban, épp Nagy Sándor születésének éjjelén felgyújtotta Artemisz istennő epheszoszi templomát, hogy ismertté, halhatatlanná tegye a saját nevét. A jegyzetelő Budapest ostromát újabb történelmi párhuzamba állítva hangoztatja, az SS úgy védi a fővárost, hogy „minél tökéletesebb Pompejít adhasson át a kiszipolyozott, megfogyatkozott magyarságnak, mely még hálálkodjék is ezért a nagy barátságért. Az SS hazai csatlósai pedig pazarolják a magyar vért, mintha Volgányi tömegben forrna ereinkben.” A főváros „megvédeésének” rémdrámába illő eseteit ecseteli. A magas házak tetejére szerelt tarackok, aknavetők, légelhárító ágyúk az orosz belövéseknek pontosan kijelölt célpontjai voltak. A „legcudarabb harcba” vetik be az ifjúságot, a serdületleneket, és miközben egyre ígérnek az ellenséget megfagyasztó „csodafegyvert”, „rabolnak és ölnek”. Istállónak használják a bankot, a gyógyszerterát, a híres cukrászdát, hogy a lovak rágsálhassák az antik bútorok puha fáját, fotelek huzatait, de nem kímélik a templom szentélyét sem, ahová autóikkal is berobognak. S „míg Buda népe vértanúságot szenved”, a különböző „vérségű kormány Sopron-Kőhida fegyházában akasztja” az útjában álló magyar férfiakat. A főváros mintha kettészakadt volna: „Pesten van minden, ami az élet folytatásához kell”, ám nincs híd. „Legjobban megrikattuk a szépséges Lánc-hidat”, amelyet 1849-ben a Budát védő osztrák tábornok és német ezredese nem tudtak felrobbantani. Most „a fagyos Duna jégtáblái közé roskadott”. Mások a „német gránátosok kíméletlenségéből szintén halálosan sebesült és ártatlan magyaroknak százait” Dunába temető Margit hidat siratták. És a többi, az 1945 januárjában levegőbe röpítettek: Erzsébet, Horthy Miklós (Petőfi), Ferenc József (Szabadság) hidat. Az orosz haderő hiába adott át ultimátumot a német-nyilas városparancsnokságnak „a megadás kérésében”, hogy vessenek véget a harcnak (1945. *Grand Guignol...* – a név a Párizs erős idegzetű nézőinek „hátborzongató élményeket” kínáló „nagy bábszínház” neve). Az 1945. *A hídavatás balladája* címében Arany János művét idézve kérdezi, kinek hozott eredményt vagy enyhülést a hidak fölrobbantása, mikor „matematikai bölcsességgel előre látható vége” volt a „herostratosi tettet” elkövetők uralmának. Több volt ez gonoszságnál, örültség*

volt – Shakespeare egy sora jut eszébe a *Hamlet*ből. Ennél egyenesebben, kíméletlenebbül, ugyanakkor önkínzóan nemigen beszélt más író németek és magyarok, a két „szövetséges” háborús szerepéről.

(*Buda ostroma, a megszálló szovjet csapatok*) Más képet rajzol, noha nem nevezi felszabadítóknak őket, a szovjet katonákról. Először az 1944. *Kik győznek a végén? III. A névtelen virágos sírja* hoz szóba egy orosz katonát, aki Borsa temetőjében nyugszik. Egy falubeli öreg beszéli el, hogy a katona hadifogolyként dolgozott az egyik birtokon „a régi, a röndösebb világháború alatt, mikor derék katonaemberek marakodtak egymással, nem pedig meghatalmazott gépek”, s a háború után is ott maradt. „Néha titokban könnyezett. Hazasírt szíve” – magyarázza rokonszenvét, együttérzését kinyilvánítva a régi ismerős. A „szülőföldjét megríkatta – a hazát itt szerette”, ezért gondolhatják, díszíthetik a sírját. A történet végén a líraian emelkedett hang tudósítóián tárgyilagossá lesz, nehéz feladattá téve az értelmezést. „Ebben az órában – számol be a naplóíró a temetőből történt hazatéréséről – az ojtói, a duklai, a gyimesi szorosokon át özönlék a tovarisok sok-sok ezren. Itt meg az orosz bácsi sírján nem fogynak az őszi virágok, mert úgy dolgozott, mint a magyar.” Legközelebbi jegyzete 1944. karácsonyesti, a menetrendszerűen érkező orosz repülőgépekről, „nem kell valahonnan az oroszországi hősivatagról fölszállniuk”, hisz a Dunán innen minden repülőtér Malinovszkij és Tolbuhin tábornagyok kezén van, és híre jár, a hadi erők már egész Budapestet körülzárták. Itt pedig kamasz „lerongyult” gyerekek igazoltatják azokat a „vitézi katonákat”, akik a Don és a Volga partjain „végigkínlódta a hatalmas óriással szemben a tehetetlen erőmegfeszítéseket”. Mintegy ellenpontozásként egy tizennégytizenöt éves orosz katonával mint az „ellenséggel” való első találkozást jeleníti meg: a házuk udvarában meghúzódott „szomorú magyar katonáktól” – beszédes gesztus –: nem el-, hanem – „átveszi” a töltött pisztolyukat, kilövi a golyókat, hogy „senkinek baja ne essék” (1945. *Grand Guignol...*). Az 1945. *Ismeretlen hely, ismeretlen idők, ismeretlen emberek* már az ágyúk „elnémulása” után, „a februári napfénybe” kilépve, azaz Budapest ostromának vége után íródott. A földig omlott házakat, a kiszakított otthonokat látva Pompejire és Herculaneumra gondol, ifjabb Pliniusra, a Vezúv kitörését megörökítő íróra. A pusztulás képeivel szembeállítja a „két gyönyörű pejjele” robotgó vidéki hintó látványát, ahogy az ukrán kocsis tartja a gyeplőt, aztán a „szép orosz paripán” vágatót kozák tisztet. „Mozgó festmény. Ember és állat tökéletes harmóniája” – nyugózi le a pillanat. Közben az „órákat cserélő” – zabrálás szóba nem kerül – katonákra terelődik a figyelme, akik egy-egy óráért lisztet vagy pár kanál zsírt adnak. És ismét a művészet percei: „hadnagy kisasszonyok” mélabús Volga menti dalokat „búgnak” a tatárképű katona harmonikájához. „Ez a kép sem Buda” – mint aki csillapítani akarná a csodálkozását, elárulja, Zilahy Lajos regényét olvassa a két fogolyról, „és elhítem magammal, hogy Toboleszkben vagyok”. A káprázat tovább tart, amikor egy templom bezúzott ablakán keresztül „csodaszép éneket”, „bánatos, régies, áhítatos” énekszót hall. „Félrevezetett, kinullázott, árván hagyott hívők éneke, tele régi századok misztikus bánat-nemzetével” – hogy kik vannak benn, abból derül ki, hogy az ajtóban őrt álló fiatal orosz katona pálcára szerelt vörös zászlajával igazoltatná őt, a „papát”, aztán egy kutas háznál „parancsoló”, ám természetes hangján vizet kér a „mamától”.

A helyzetképek az otthonosság érzetét és hangulatát árasztják. A jegyzetelő szelíden ironizál ugyan egy pesti lap 1945. húsvéti számán, „duzzadhatna önérzetem”, írja, hogy „Szabadok vagyunk. Boldogok vagyunk”, a közállapotok „igazán dicsértessék”, a „közrend máris mintaszerű”, ám hogy mégsem ennyire „tisztá az ég”, Victor Hugo 1482. *Párizs meséiből* idéz. A fosztogatásokról, házak kirablásáról, szinte szégyellve, hogy összezavarja a húsvéti riportokat a csaknem ötszáz évvel korábbi regényes híradásokkal (1945. *Húsvéti tojás*). Mintegy tudósítói szerepet vállalva számol be arról a nyári napról, amikor először ment át a Margit hídnak nevezett cölöpépítményen. Libasorban menő, hátizsákban hagymát és burgonyát, kukoricadarát, napraforgóolajat cipelő, sütni, főzni tűzre való bútordarabokat hurcoló, „szegényes köntösű” emberekkel találkozik, tarka kast kínáló cigánnyal, mezítlábas, a fejtekercsén nagy véka

feketeszárú cseresznyét cipelő parasztasszonnyal. Egylovas taligák, ócska csézák, kézi kocsik menekülnek az orosz tiszteket szállító szép autó, a vörös csillagos óriás tehergépkocsik előtt – gyanítja, tudósok is „alig tudnák megfejteni, mi mindent hordanak a nagy motorok ide-oda”. Azt viszont tudja, szekerének kis lovai elé két másik lovat fogva mit visz a tömött zsákokban a „görnyedő öreg magyar”: lisztet visz. „Nekünk hozza? – költői a kérdés, a válasz pedig: – De-hogy – a megszálló csapatoknak.”

Itt érdemes és fontos egy kitérőt tenni. Hogy a szovjet hadsereget így nevezi, ebben társára talált Bibó Istvánban, akinek az első békeév legviharosabb vitáját keltő esszéje, *A magyar demokrácia válsága* (Valóság, 1945. okt.–dec.) a megszállókhoz való viszony válságának okait a hadsereg jellegzetes voltában látta. Abban, hogy nem bevonuló, hanem totális háborúban harcoló volt, olyan néphadsereg, amelynek harcosai (otthon) átérték és átérték az ellenség fenyegetését, lendületük, elszántságuk az önvédelem és elégtételszerzés személyes élményeiből táplálkozott. A katonák harci kondíciója itt szigorúan fölébe helyeződött „a lakosság életmegnyilvánulásainak”, ha viszont ereje és biztonságérzete megengedte, a sereg „nagylelkű volt”. A megszálló hadsereg és a magyar lakosság viszonya – írja Bibó – egyrészt súlyos előzményekkel terhelt, a „rémhírpropaganda” hatására is, másrészt viszont az orosz és a magyar nép karakterének az első világháborúban megmutatkozó közelsége „ma is sok apró jelben megnyilvánul”. Ekképp fogható fel a Buda „megnyugtató” falusias csöndjét felverő „vészjósló szavaló kórus: Patrouille, kérünk, Patrouille, kérünk!” – azaz, segélykiáltás, franciául, az orosz őrzárhoz, mert valaki „otthonába” betörték valakik, „talán szökött katonák”. Találó címe van a *Száz percből* ennek az „egynek”: *1945. Mese az otthonról*. Egy, az agitációs szólamoktól tartózkodó pacifista modorában adja elő, hogy tündérország volt az otthona, ám amióta reá szakadtak „a világháború céljainak megvalósulásai, és reggeltől estig, estétől reggelig a megvalósulások” boldogították, habár sohase kérte vagy kereste ezt a boldogulást, „vége van az otthon tündérmeséjének”. S itt újfent a „megszálló katonaságot” hozza szóba, mielőtt hangulatképben jelenítené meg a pitymallatkor a levegőben lógó udvari folyosón kukorékoló kakast, aztán egy másikat, majd a versenyükbe „beleszóló” csecsemőt – kialvatlanul bár, de megbékél a falusi kakasszóval és az apróság szopránjával. De az udvaron kezdődő favágással, fűrészeléssel, zömök zongoralábak, parasztszekerek küllői, festményrámák hasogatásával, aprításával is. Mi több, „szó nélkül” belátta azt is, át kellett esnie, esniük azokon az élményeken is, amelyek egyike „sem egyezett a régi otthon fogalmával”. Át azon, hogy az ostrom alatt hatodmagával lakott a legszűkebb szobájukban. Hogy magyar katonák után oroszok költöztek be hozzájuk, egy tábornok díszőrségével, konyhájukban ezredszakács habarta már éjfél után a tortákat, tornyozta a piláfot, reggel „udvarias határozottsággal” tessékelték ki a családot az ablaktalan lakrészükhöz, mert reggel héttől délután két óráig ötös sorozatokban érkezett hozzájuk a tisztikar. „Egymást követték a zömök moszkoviták, öles ukránok és délceg beloruszok, iszlámhitű tatárok és törökök, örmények és a Kaukázus völgyeinek sokféle törzsei.” Tavasszal egy orosz tábori csendőr „parancsoló szóval” tudatta, két közlegény náluk fog aludni, az ellenvetésre, hogy rendelet tiltja a szállásadást, igazat adott neki, mondván, tiltakozását továbbítja, s a parancsnokságon majd tán „egy-két hónap múlva eldöntik, hogy ma elaludhat-e” ott „a két közvitéz”. Akikkel leült beszélgetni, az ukrán népviseletbe öltözött, jó régen Jaltáról hozott teababa megnyerte jóindulatukat, az odesszai, aki jövetelükkor géppisztolyával hadonászott, lecsendesedve okosan szólt „a világ rossz politikájáról”. Nyugodtan aludtak, a házigazda nem. „Ők otthon érezték magukat. Én nem. Pedig rendes emberek voltak.” Távozásukat követően egy jelenetet játszik el: mint aki fél, odalopózik könyvtárhoz, persze, nem magát, hanem a könyveit félti, hogy talán „éppen e pillanatban ítélik zúzógépre vagy máglyára” valamelyiket. Talán egy név, talán egy arckép miatt, írja, mert aggódva követi „a hivatalos parancsokat”. Nem teszi hozzá, hogy arra a rendeletre céloz (530/1945. M. E. sz.) amelyet az Ideiglenes Nemzeti Kormány hozott, feltehetően a Szövetséges Ellenőrző Bizottság nyomására, s amelyet a Politikai Rendészeti Osztály hajtattatott végre, a Fasiszta Sajtótermékek Jegyzékét Összeállító Bizottság listája

nyomán. A jelenkori döntést, kommentár nélkül, történelmi távlatba helyezi: valamikor tűzre vetették Boccaccio, Savonarola és Galileo írásait.

(*A béke szégyenpíriai és apró eseményei*) Az ostrom napjainak és a béke első hónapjainak felidézése után a megszálló hadseregről már nem budapesti jelenléte miatt esik szó. Az 1945. *Karácsonyi levelek nyáron* a kései postai kézbesítés okán abba az „orgonavirágos faluba”, Borsába visz vissza, ahol a lánya a kis unokákkal a háborút átvészelte. A „kedves udvarház” azonban orosz sebesültek hadikórháza lett. Részvétellel írja: „A gyermekek mosolyát fölváltotta a mérhetetlen távoból odavetődött, a szenvedő idegen harcosok sóhajtása.” „Lesz közöttük – folytatja –, aki talán az Ural mögül jött odáig meghalni, hogy oda temessék az 1919-ben ott maradt névtelen orosz sírja mellé.” Ez a gyászos hangulat panaszoltatja el, hogy a „színmagyar kis faluban most újra elnémul a magyar szó, a magyar dal és a magyar jaj. Visszatért Trianon minden kísértése” – ismét kerüli a dokumentálás lehetőségét, holott megnevezhetné, hogy az az 1945. április 5-én Kassán közzétett csehszlovák kormányprogram tiltotta meg a magyar nyelv hivatalos használatát, amely a magyarokat és a németeket háborús bűnösöknek nyilvánította, megfosztva őket csehszlovák állampolgárságuktól, vagyonukat lefoglalva. A jegyzet a máig vissza nem vont Beneš-dekrétumokra nem tér tehát ki, helyette egy névtelen nyilatkozatával riaszt, miszerint „kitakarítják” a magyarokat onnan, ahol ezer éve éltek. Ugyanennek a kisemmizettségnek, „földönfutóvá” válásnak a története fogalmazódik meg *A karszalag* című párbeszédese jelenetben, ahol egy házaspár, az író régi ismerősei „lehorgasztott fejjel”, „lesütött szemmel” mondják el, miért viselnek csehszlovák karszalagot. Önmagában a viselése megszokottnak tartható, „sok ezer ember karján” látható. Van román és francia meg svéd nemzeti színű, s van vörös-fehér-zöld, oroszul ráírva, a város melyik üzemében dolgozik a hordója. Az ismerősöknek föl kellett tenniük a karszalagot, hogy visszamehessenek a csallóközi falujukba, ahol a férfi anyja él, különben elvesztenék a házukat, a földjüket, koldusok lennének. Pár hét múlva újra találkoznak, a férfi nem nyújt kezét, „ridegen motyogja”, kis földjét, kis házukat elvették, őket kiutasították. Anyja beteg lett, kegyelemből maradhatott a „házacskában”, a „jólétkű csendő” megnyugtatta, nem utazhat, „a vagon tetejére ilyen öreg asszony úgysem mászhatik”. „Nem vigasztalás, hogy leszünk így magyarok, több százezren... – panaszolja az ismerős, az író véleményét képviselve. – Nem vigasztalás, hanem több százezres fájdalom.” A történet végének, ahogy elmerülnek a küszködők között, „hogyan nyomot és emléket se hagyjanak”, szikár szerzői konklúziója: „Ez a magyar revízió története.”

A történet folytatása: Jankovics Marcell levelet kap Pozsonyból, névtelenségben hagyott küldője madárnyelven közli: „E. J. és még három magyar »utazik«”, „már utaznak kelet felé, ahhoz a határhoz, amelyhez Kőrösi Csoma Sándor közel járt valamikor...” A címzett megfejti: „Szi-bériába száműzték őket Pozsonyból”. Őket, akikkel – nevek itt sincsenek, ahogy a monogramot sem egészíti ki Esterházy Jánosra – együtt dolgozott „a magyar kisebbség létéért, magyar nyelvünk megmentéséért”. Mindazért, amire Reményik Sándor verse biztatta-indította: „Védte ezt a talpalatnyi telkedet, // Cserépkancsódat és tűzhelyedet, / Utolsó darab száraz kenyered! / De azt aztán foggal, tíz körömmel. / Démoni dühvel és örült örömmel – / Ahogy lehet... / Ahogy lehet...” (1945. *Bujdosó magyar szó, bujdosó magyar vércsepp...*) Azt valószínűleg tudhatta, hogy a Tiso kormányozta Szlovákia parlamentjének egyetlen magyar képviselőjét, minek előtte tartózkodott a zsidóság kitelepítéséről szóló 1942. májusi törvény szavazásakor, 1944 végén Budapesten a Gestapo körözte, letartóztatta, majd internálta. Nem tudhatta viszont, hogy 1945 áprilisában, amikor a betiltott Magyar Párt tisztségviselői és pozsonyi magyar értelmiségiek emlékirattal fordultak az ideiglenes szlovák kormányhoz, a Beneš-dekrétumok ellenében a magyar kisebbség alkotmányban biztosított jogainak tiszteletben tartását kérve, a kormány képviselője, Gustav Husák letartóztatta Esterházyt, majd átadta a szovjet hatóságoknak, akik nem hurcolták mindjárt a Gulagra, hanem előbb egy évig a moszkvai Lubjanka börtönében várt a sorsára.

Az előzőek egyrészt feltételeztetik, hogy a „száműzöttnek újra hazajött” idős Jankovics Marcell személyes kapcsolatainak köre szűkösebb lett, apadtak hírszerzésének forrásai, másrészt a nyilvánosság fórumai, a rádió, a sajtó, a napilapok az ország, a nemzet sorsának alakulása szempontjából fontos eseményekről vajmi kevéssé tájékoztattak. A *Száz perc* szerzőjének, aki a múlt emlékeinek vallomásos felelevenítésére vállalkozott, számadást készíteni életéről, pályájáról, hazatérve, „itthon” a jelen történései, a háború, s főként a főváros ostromának, Buda romba döntésének eseményei diktálták a lejegyeznivalókat. A személyes számvetés történelmivé emelkedett, krónikairói, tudósítói feladattá lett, ami a nosztalgia élménye, az önvizsgálat tárgya lehetett. A feladatvállalás különbségeit is érzékelteti, túl a műfajváltáson, hogy az emlékek vissza-visszatértek a hegymászás kalandjaihoz, ahogy az egyik csúcsról – kedvelt szavával – „áballagott” a másikra, az utak kilométereire, a jelen viszont rövid, „kis nyaraló utat” szab ki számára, „apró élményeket”. Olyanokat azonban, amelyek „köteteket töltenének meg”, és amilyeneket „magyar lapjaink meg nem örökítenek”, a „kívül” termők pedig „észre sem vesznek”. A mi lapjaink, jellemzi őket, „legtöbbször a köznap olcsó és kényelmes politikájának nagy hangját harsonázzák, és nem akarnak észrevenni semmi szomorúságot, mert ez veszélyeztetné az annyira kedvelt önbámulatot”. A „népek hazája” pedig, kiálthat hozzá akár milyen „bátran” kis népünk, „nem törődik e testvértelen és a mohóságtól megittasultaknak útban álló nemzet apró kínjaival” – folytatja, indokolva, miért írja le élményeit (1945. *Ballagás a Vérmező körül*).

Mint gyakorta, most is történelmi párhuzamokkal él. Ahogy a honfoglalás idején a földbe hordtak mindent, a kunhalmokban eltüntetni a szemük elől, úgy töltik fel most a Vérmezőt a háború romjaiból, a környék szemétdombjaiból, tankok, luxusautók, motorok roncsaiból. Láttukra az őszállatok csontvázaira gondol, s hogy éppúgy nem tetszettek a Teremtőnek, miként a német csodagépek sem, eltörölte az „érc-saurusokat is”. A pusztítás nyomasztó látványait annak a fiúnak a dúdolása feledteti, aki virágszálakat tör le a sírokról, s úgy tűzi az övébe, mintha a szíján hosszú hónapok előtt nem szurony vagy pisztoly tokja fityegett volna. Szerelmes pillantás vagy csak „összemosolygás”? – a dúdolva ringó lány mellett egy ifjú megy el. Ennyi történik, semmi több. Akárha ellenpontozásként életkép egy öreg úrról, aki szédül, tántorog, vizet kérne, de nem segít neki senki, míg az elbeszélő nem támogatja. Bemutatkozik, főtanácsos, hiába jár már ötödször a postapalotába a nyugdíjáért, nincs a kasszában pénz, mondják neki. Hiába szolgált negyven évig, nyugdíj nélkül kell átvészelné a napokat. Közben a feje fölött plakátok egymás hátán, olvashatja, „mennyi gondoskodás történik mindenkiről”. A rikkancs az utcán meg újságokat kínál: „Szabadság... szabad nép... szabad szó...” Újabb életkép vagy portrériport egy idős történészről, régi jó barátáról, aki szemmel tartja a Maros utcai járdát, hogy vigyázzon az ott álló zongorájára, amit mert nyugdíja „nem elég még az éhenhalásra sem”, néhány kiló lisztért, szalonnáért, egy pár zsák burgonyáért eladott, ám aki megvette, csak most jött érte. A „széplelkű tudós” utoljára még végigfuttatja ujjait a billentyűkön, így búcsúzik tőle, a rajta játszott melódiáktól. Előtte ezt keseregte: „Az életem szépsége a melódia volt, mely elhangzása pillanatában megsemmisül, és mégis időtálló. Nem lehet lebombázni. Zümmög a lélekben.”

Az 1945. *A szegyenpír* a hazaiak helyett olyan, ismételt fordulattal élve, „valahol Európában” történt eseményekről számol be, amelyeket magyarázattal, illetve csípős hangú megjegyzésekkel kísér. Azaz a kommentár, illetve a glossza publicisztikai műfaját választja. „Szegyenkezem, hogy a ma emberiségének tagja vagyok” – kijelentését érvekké támasztja alá. Antropológiai s hitelvi alapon megéri, hogy az „örök Kain-törvény vérünkbe ojtotta a csatázás kényszerét”, amely olyan megváltoztathatatlan látszik, mint ahogy „a születés életünk, és a halál elmúlásunk könyörtelen törvénye”. A háborúk rémségeit a föld vulkanikus öléből sugárzó gonosz energiákkal vagy a napfoltok mellől kilövellő protuberanciákkal indokoló „teóriák” követőivel se vitatkozna. Lírai, képeket halmozó hevülettel tiltakozik viszont azokat a tetteket sora véve, amelyek „a béke előestéjén, a perverz idők ragyogó nyarának viharos napnyugtában sötétlenek”. Minden tett „külön fájdalom” annak – s nem kétséges, saját magáról is beszél –, aki

„türelmes megadással, keresztény jámborsággal, de hősi akarással, az »átvészelés« szomorú jelszava alatt járja a kor nagy kálváriáját”.

És a tettek. „Valahol Európában” ipartelepre akadtak, ahol a kivégzettek „földi romjait” ipari célokra értékesítették. Gyermekkori olvasmányai jutottak eszébe: Ziska János huszita vezér meghagyta, bőrét dobra húzzák, s azt verjék, ha vitézei harcba indulnak; Musztafa szultán 1571-ben a ciprusi hőst, Marcantonio Bragadint elevenen megnyúzatta, és bőrét tímárjaival kikészítette. Kisdíákkori emlék: Pozsonyban a vízvezeték árkainak ásásakor csontokat találtak, tán hajdúkét – az ásók zsákokban cipelték ki, eladni a spódium – csontszén – gyárba, ott olvasztottak belőlük valamit. – Más történet, újságok beszámolóiban: örömtüzeket gyújtott „az istenadta nép”, ősi szokások támadtak fel, hagyományok Zarathustra korából, magyar mágusok tűzben feláldozott fehér lovai. Most, a „szabadság vigíliáján, új béke hajnalodásán” – „valahol Európában” – benzinnel leöntött élő emberek az örömtüzek fáklyái. Itt is emlék, utazásai köréből: véges-végig barangolt Andalúzia mór utcáin, ahol behunyt szeme előtt megjelentek Goya autodaféra, nyilvános elégetésre ítélt alakjai. S ragyog emlékezetében Rouen, az orléans-i szűz szenvedő arca, s pirul, ha arra a harmatos kőre gondol, amely a hagyomány szerint azóta könnyezik, amióta ott imádkozott „egy nemzet vértanú tudósa”, hogy a máglyáját másnap egy maroknyi rózsával a „sancta simplicitas” jámbor anyója is élessze. Egyház- és művelődéstörténeti ismeretek frissítésére vagy szerzésére késztet a konstanzi zsinat és Husz János nevének elhallgatása. Hasonlóképpen a társadalom- és hadtörténeti események ügyében. Ami miatt a „jövő nemzedékek hetedíziglieni nemzedékei” is pirulni fognak, jövendőli, az szintén Európában történt, mégpedig „a haladás, a modernség, a munka, a szellemiség egyik centrumában”. Ott, ahol az óriás kék tó partján „citrom virul”, ahol a Pontini mocsara helyén kis városkák épültek, ahol „a világ legpazarabb múzeumát” alakították ki – ott, ahol mindent „egy embernek alkotó lelke sugallt vagy megteremtett testet öltő gondolatnak”, ott ez az ember „lóg, lábainál fölakasztva, fejjel lefelé, a többiek között, kik hűséggel kitarítottak mellette”. „Ez a férfiú nagyobbna merete mondani hazáját, mint amilyen nagyra ez a haza ébredhetett”, magasztalja, majd marasztalja el, mert olyan barátokat választott, akik ellenségei voltak a nemzetének, „akár Barbarossa volt a nevük, akár Károly császár, az örült, akár az újkor örültje”. S végül a népe, amely – a szerzőnek a fényképes újságcikkek nyomán támadt lesújtó ítélete – „Néró óta nem változott”. A fejjel lefelé fölakasztás kegyetlen rituáléján Shakespeare is megrendülne, búcsúztatja Jankovics Marcell a két világháború közötti Olaszország vezetőjét, Mussolinin, a Duce történelmi szerepének dolgában különvéleményt fogalmazva meg.

Az 1945. Szegénység újra olyan hazai témára lelt, amelyről a „harsonázó” hírlapok hallgattak: rozoga teherautókon a magyar állam bizottságokat küldött ki „nyugatra”, hogy megkeressék, amit az országból „kihordott az idegen”. Ugyanaz az idegen – szól a képzettársításos magyarázat –, mint az esztergomi primás székébe beült Beckensloer János vagy mint Kollonich bíboros. Az előbbi tetteihez nem fűzi hozzá, hogy Mátyás király főkancellárja is volt, majd (1476-ban) Frigyes császárhoz szökve magával vitte az esztergomi és az egri kincstár értékeiből a darabjait, kéziratait – az utóbbtól viszont idézi latinul s magyarul is: „Magyarországot fogollyá, azután koldussá, végül németté teszem”. Hogy az 1944-ben kihurcolt magyar vagy „nyomozói” mit találtak, s mit hoztak-hozattak haza, erről nem esik szó, csak a biztatás hangzik el: „Hozzatok haza mindent, ami a miénk, mert lőn itt a nagy szegénység.” Szóba kerül viszont, hogy „néhány kaputos új Julián és új Gellért” „magyart keresni megy nyugatra” – küldetésükről Jankovics egyik családtagja ad számat (1945. *Bujdosó magyar szó, bujdosó magyar vércsepp...*). A jegyzet szerint „ezer és tízezer és százezer számra” kallódnak kint az „odatevelt” magyarok. Előbb, emelkedetten, hitbéli reménységgel azokat említi, akik „majd csak hazagyalogolnak, akik bátrak és szembe mernek nézni a via dolorosa keresztjével, töviskoszorújával, sorsütlegével”. De azokról sem hallgat, akik nem térnek vissza. Aki „lebírja a lélek sorvadását, a honvágyat, és készül a brit Indiákba”, betevő falatot keresni a Gangesz partján. Vagy Brazíliába, az Amazonas őserdei felé, ahova De Gaulle csapatai mérnököket „továbbítanak”.

A *Száz perc* utolsó, már idézett fejezete (1945. *Az élő szobrok*) ismét Gellért és Julianus barát példájával élte, azzal a bizodalommal, hittel, amely a Halászbástya sarkán állt páros szobruk láttán támadt. Jankovics Marcell a kis unokáját tanítja: lám, az ércszobor megállt a helyén, mert nem dőlnek ki azok, akik „összeszedik a világ magyarságát”. A jövő nemzedéke majd „összegyűjti az igazakat újra”, és „jönnek az új IV. Bélák, kik újraterektik ezt a szegény országot”. Annak a patriótának a reménykedése ez, aki a múltba fordul tanulságokért és példákért, hogy a jelen megannyi válságán átlábolva hinni tudjon a jövőben.



LÁSZLÓ DÁNIEL, *Éjjeli csendélet (1.)*, 2007, olaj, vászon, 60x80 cm

## STURM LÁSZLÓ

### „minden hiába, kedves barátom”

Krasznahorkai László: A magyar nemzet biztonsága

Más távlatot ad a Nobel-díj már. Nem mintha a Nobel-díj adu ász lenne, de azért mégis. Innentől kezdve például Krasznahorkait gyakrabban fogjuk Kertésszel hasonlítani. Kettejük párhuzamából rögtön adódik is egy intelem a magam és, azt hiszem, sokunk számára. Annak idején, bár élt a tudatomban, hogy olvastam egy kiváló novellát egy folyóiratban valami Kertész Imrétől, de a nyilatkozatai miatt elégedetlenül fogadtam a díját, és idő kellett, míg utánaolvasva, írva róla, rájöttem, hogy valóban jelentős alkotó. Krasznahorkai hasonló nyilatkozatairól csak félfüllel hallottam, de ha esetleg valóban felületesek, konjunkturálisak is, nem nézek utánuk. Lehet, hogy őszinték, lehet, hogy kellettek a díjhoz, azt mondom, ennyit megért, neki is, „a magyar nemzetnek” is. Ráadásul, még igaza is lehet, ebben-abbán, többé-kevésbé. Nézzük először a műveket! (Nem mintha olyan könnyű lenne leválasztani a műveket a környúlásokról, de irányelvnek megteszi.)

Az én Krasznahorkai-olvasásom egyelőre két tömbre oszlik. Előtte volt egy nulladik fázis: belekezdtem még húszas éveim eleje-közepe táján egy írásába, talán egy Újhold évkönyvben, de nem ragadott meg, gyorsan abbahagytam. Valami katasztrofista vonulás (menekülés?) rémlik. Az jutott eszembe, amit Tolsztoj mondott az ilyen témákhoz néha ugyancsak vonzódó (számos írásában kitűnő) Leonyid Andrejevéről: „Ijesztget, de én nem ijedek meg.” Egy időre leírtam. Majd pár év múlva, nyilván növekvő híretől ösztönözve, úgy gondoltam, mégiscsak meg kell nézmem, ki ez. Alkalmat adott, hogy épp akkor jelent meg egy kötete (*Északon hegy...*), úgyhogy kritikát vállaltam róla. Kezdetét vette tehát Krasznahorkai-olvasásom első tömbje. Tetszett a könyv, tetszett az a két-három kötete, amit hozzáolvastam, elfogadtam a legjobbak közé sorolását. Aztán nem követtem egy ideig. Hallottam később olyan véleményt, hogy Nobel-díjat akar, ezért külföldre költözött – ezt nevetségesnek éreztem, és ostobaságnak tűnt azt hinni, hogy magyar író pár évtizeden belül újra Nobel-díjat kaphat. Na, aztán tévedtem, és nehogy újabb tévedések martaléka legyek, meghallgattam vele néhány beszélgetést, illetve gyorsan elolvastam az addig kimaradt *Az ellenállás melankóliáját*. És ez újra meggyőzött, hogy – ha talán lehet is némi túltermelés a körülbelül kétevente megjelenő könyveiben – mindenképp saját világot létrehozni képes, igen jelentős író. Így fordultam rá legújabb kötetére.

Rögtön szembeötlik, hogy a szokásos recept szerint főz. A védjegyének számító hosszan kanyargó, itt egy-egy egész fejezetet átfogó mondatok a már megszokott típusokat állítják elénk. Van az ütődöttségig jóindulatú egyik hős, és van a humán értelmiségiként töprengő másik. Sorsukba egy ponton belép az erőszakot képviselő alak, illetve van néhány segítő vagy bajt keverő mellékszereplő. A jóindulatú főhős (egy ponton megtudjuk a nevét: Papp András) itt abban tér el *Az ellenállás melankóliája* hasonló helyi értékű postásától, hogy maga is tudós, lepke-

A kutatás a Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézetének finanszírozásával és megbízásából készült.

szakértő, a Természettudományi Múzeum alkalmazottja. Lepke- és hernyószeretetének fokát indokolja, hogy van egy ritka betegsége, félig-meddig nyomorék – de ez inkább látszik rajta, különösebb mozgási nehézséget nem okoz –, és ez elkülöníti a többiektől. Szenvedélyes érdeklődése néminemű kompenzáció. Ő nem fogja föl tragikusan, de az, hogy a nagyszülők nevelték, jelzi, hogy a szülei lemondtak róla, a tágabb családdal sincs sok kapcsolata. Van még egy furcsasága, ami azonban kifejtetlen szál marad a későbbiekben: gyerekkorában szereti beszívni a kipufogógázt. (Talán annyi jelentősége van ennek a mozzanatnak, hogy ne szorítsuk a „vissza a természethez” megtestesítőjének szerepébe.) A másik főhős különlegessége (ám ez se példa nélküli az életműben), hogy Krasznahorkai Lászlónak hívják, és híres író. Ez a fogás kielezi a szereplő által fölvetett problémát: „dokumentumként vagy fikcióként gondoljon-e magára”.

Az első egy-két oldalon még aggóva figyel az olvasó: nem egy séma rutin-szerű működtetése lesz ebből? Hiszen számos közepszerű író csinálja ezt: választ egy eszelős vagy legalábbis erősen kívülálló alakot, akinek furcsasága váratlan helyzeteket, eseményeket, véleményeket kavar, és akkor ez biztos érdekes lesz. De Krasznahorkainál a sematizmus fenyegetését hamar elsodorja az áramló mondat magával ragadó, veretességet és élőbeszédszerű oldottságot egyesítő ritmusa, érzékletes képisége, életszeleteket és elvi problémákat egybehömpölygő eleven változatossága és hol részletezéssel lassító, hol összefoglalásokkal nagyot ugró cselekménybonyolítása.

„Szerette mindazokat, akik a földön éltek, meg akik a fákon, a barlangokban, a folyókban, vagy az óceánok irdatlan mélységeiben” – kezdődik a regény a lepkészt jellemezve. A naivnak tűnő életbizalom szintén a különiségei közé tartozik, alakját Dosztojevszkij „félkegyelmű” Miskin hercegével rokonítja (segíthet a rokonság felismerésében, hogy a regény elejére helyezett egyik mottó *A félkegyelműből* származik, igaz, az a Krasznahorkai-regény egy másik kérdéskörét előlegezi, a megfogalmazás szükségszerű pontatlanságát). Mint Dosztojevszkij hősnél, itt is kettéágazik a megítélés: az eszményi, már-már jézusi ember jósága ez, vagy életfélelmet palástoló széplelkűség? Pappnak, bár néha megcsúfolni látszanak őt az események, sose kell végleg csalódnia, sőt, több esemény mintha őt igazolná. Egykori osztálytársai csak kezdetben bántották, később elfogadták, megkedvelték. A buszon őt megtámadó, majd a lakásába is az erkélyen át betörő fiatalember minden primitív durvasága ellenére először zavarba jön, mikor látja, nincs tőle mit rabolni, sőt még enni sincs mit nála, később pedig esetlen, de szinte katartikus gesztusként egy pizzaszéletet hagy neki a bejáratnál. Mikor megkeresi a Krasznahorkai nevű író, aki tőle, a tudós biológustól várna feleletet az élet kényszerű és céltalan burjánzását illető kínzó kétségeire, néhány beszélgetés után úgy érzi, végre talált egy barátot, majd becsapottnak hiszi magát, azt gondolva, az író csak egy szerencsétlen modellt akart tanulmányozni benne, végül azonban ha barátság talán nem is, de egyfajta közösség, bizalmasság kialakul köztük.

Krasznahorkai, a szereplő nagyon életszerű indulattal ecseteli elméleti problémából létproblémává előlépett kérdését: mi értelme az életnek, miért ez az abszolút öncélnak tetsző tényezet? Az író is, az olvasó is tudatosítja „kérdésének a naivitását”. Valóban válságba sodorhat valakit ez a kamaszkorba utalt kérdés ilyen idősön? Vagy csak játszik az elbeszélő a rejtélykereső tudatlanságunkkal, a nagy általánosságokban nagy mélységeket remélő biztonságkeresésünkkel?

A szövegben föltűnnek vallásos és mitológiai utalások Théseusra, Apollóra, a – mint utánanézttem – együttérzést megtestesítő Avalókitésvarára, Alfára és Ómegára, Isten hiányára. A lét kérdése „rátekeredett az agyára, mint egy gonosz

kígyó, és ez a kígyó beszélgeti” – a végső kérdések boncolgatása lenne maga a bűnbeesés? Közvetettebben: talán a vastag betűvel kiemelt „színváltós” (és a hasonlóan kiemelt „színtváltások”?) szó a jézusi színeváltozásra utalhat (miközben konkrétan egy színváltós karóráról van szó, biztos van vagy volt ilyen). Mindezek lehetnek a köznapi vagy tudományos beszéd automatizmusai (az Apolló itt például egy lepkefaj neve), de akár titkos kódok is. Tulajdonképpen a világ labirintusjellege tesz mindent bizonytalanná, ám lehet kiút, mondhatná a Théseus-motívum. A végső kérdések bizonytalanságában talán csak az irgalom marad meg emberi iránytűnek, mutathat utat a hosszú buddhista név. (A részvéthez kapcsolódó megrendülés emlékezetes jelenete, amikor a nagyszülőket szembesíti az orvos az unoka gyógyíthatatlanságával, az öregek tapintatos, magukba mélyedő hallgatására a kisgyerek önkéntelenül feltörő zokogással válaszol.) A kinyilatkoztatás elfogadása pedig természetesen mindent más fénybe állítana (de azt csak teljes szívvel lehetne elfogadnia, ezért zárja ki, legalábbis módszertanilag, Krasznahorkai). (A szerelem, a társra találás intenzitása ugyancsak más irányt adhatna, ha csak ideiglenesen is, az értelemkeresésnek, ezért marad ki ez is. Feltűnő a főszereplők nőnélkülisége: Krasznahorkai már öreg ember, a nők a múltba tűntek, a lepkész esetében pedig torzsága zárja ki, hogy megváltó szerelemben reménykedjék.)

Lehetnek tehát a fentiek rejtélyfeltáró kódszavak, de lehetnek mára szétesett, kiürült konvenciók semmitmondó törmelékei. Az ember a kiismerhetetlenségben próbál valami kapaszkodót keresni, kevés eséllyel. Régi belátás ez, de itt sikerül megeleveníteni.

A lepkész meglepő módon végül mégis tud segíteni az írónak. Egykor maga is keresztülment hasonló ismeretelméleti krízisen, és oda jutott, hogy hagyni kell ezeket a nagy kérdéseket („az élet mibenlétének kérdése felé nem vezet út”), és a saját kisvilágában kell kialakítani egy viszonylag megfelelő élettechnikát („a helyes az, ha elfogadja, hogy ahol van, ott van értéke a munkájának”). Ha az író fölvetette nagy problémákra természetesen nem is tud választ adni, kialakított morálja mégis felismeréshez vezet: „a te nyugalmad, a te körültekintésed, a megfontoltságod és emberi tartásod elfelejtette velem, hogy volta képp mit is keresek én nálad ennyire”.

Marad tehát az érzés, hogy nincs megragadható értelme az eseményeknek, a tenyészően erőszakos életnek. Aki értelmet akar erőltetni, az vagy brutális lesz, mint a Papp Andrást megverő fiatal, vagy fellengzősen és szolgalelkűen és talán képmutatón ostoba, mint az új múzeumbeli főnök, aki azzal bízza meg a lepkészt, hogy készítsen tervezetet, miképp növelje a Természettudományi Múzeum a hazafiasságot a látogatókban. (Hiányolhatjuk-e a teljesebb kép kedvéért a primitív ösztönlény és a buta konzervatív mellől az élcsapat voltába szédült progresszívét?)

Le kell mondani a nagy kérdések erőltetéséről, vissza kell húzódni a valóság valamilyen értelmesnek tűnő szegletébe, és remélni (a legjobbkat, mint a lepkész, vagy a lehető örömeiket és a rossz lehető elkerülését, mint az író). A közbiztonság romlása és egyebek ezt a visszahúzódást veszélyeztetik (pedig a külvilág, elvileg, akár segíthetné is).

Se a művészet (tágabban: a humán beállítottság, filozófiástul, mindenestül), se a természettudomány nem képes megválaszolni az alapvető kérdéseket. Ezt is jelezheti az író regényvégi töprengése: „minden hiába, kedves barátom, nem lesz esélyed, mint ahogy nem is volt egész életedben egy fikarcnyi se, mert tebeled, Bandi, velünk együtt, már soha, de soha nem lesz pillangó”. (Tudni kell, amit a re-

gényben is kifejtene, hogy minden pillangó lepke, de nem minden lepke pillangó: a pillangó ritka és ritka szép.)

Persze, mint minden mozzanat a szerzőnél, ez a megállapítás is legalább két-fenekű bőrönd. Hiszen amikor a megismerhetőség iránti kételynek ad hangot, akkor azért nyitva tartja a pillangó lét, a megismerés – mások számára való – eshetőségét. Talán éppen a kölcsönös szeretetben vagy a vallásban, ami viszont nekik nem adatik. A múltban volt szeretet, Bandi esetében tudunk erről, a nagyszülők mindenképp szerették. Haláluk óta azonban nincs hasonló mély kapcsolat (ezért dobban nagyot a szíve, amikor úgy érzi, hogy talált egy igazi barátot), az író számára pedig a kutyája az a „romolhatatlan szív, aki őt ezen a világon egyedül szereti”.

A valóság kiismerhetetlensége a hagyományt is leértékeli: „az emberi civilizáció jelenlegi fokán álló ember pontosan ugyanúgy nem tud semmit [...] mint a megelőző civilizációk bármelyik egyede, és már nem is érdekli igazán, még hogy Hérakleitosz, még hogy Platón, még hogy Arisztotelész, még hogy Szent Tamás, vagy – és most ugrik pár héjnyit, mint egy elektron –, vagy Pascal, vagy Kierkegaard, Konfuciuszról meg Buddháról meg a Jézus Krisztusról nem is szólva”. A nehezen értelmezhető, de központi jelentőségűnek föltüntetett botlás is talán ebben az összefüggésben helyezhető el (kellő bizonytalansággal). A regény vége felé többször beszél az író arról, hogy egyszer, kutyasétáltatás közben a jól ismert aszfaltúton kialakult egy centis púp, és mikor ő a megszokásnak megfelelően lépkedett, váratlanul megbotlott benne, „és ez a botlás azt jelentette a számomra, hogy elhagyott a józan eszem, valami nagy-nagy tévúton vagyok, nem pusztán egy erdei út tévútján, csak egy botlás, Bandi, de rögtön éreztem, hogy minden fölösleges”. Vagyis a szilárdnak, megismertnek vélt is változhat, így végképp nincs mire építeni? Például elvész a fejlődésbe vetett hit – ennek esztétikai jellegű következménye, hogy a főszereplők egyaránt szépnek tartják a lepkét és a hernyót.

Ha a valóságról nem lehet megbízható ismeretünk, másrészt a vallás, a szeretet, a kinyilatkoztatás elragadó foka nem adatik meg – mert talán nincs is ilyen mélysége?, az általunk elérhető foka pedig csak a létszegénység elfedésére lenne alkalmas –, akkor az életben egy iránytű marad: az egyéni közérzet (ami persze sok mindent fölszív korból, családból, környezetből, esetlegességekből). És valóban, Krasznahorkai műveire általában jellemző a szervezőerővé váló – elég nyomott, olykor apokaliptikus – közérzet. Az író a valóságdarabokat, eseményeket egy atmoszféra kifejezésére válogatja ki. A lepkészet igazolni látszik, hogy az ugrásszerű átalakulások közben is ennek észlelése marad meg egyedül: „a négy pillangónak a hernyói is: felemészti önmagukat a báb burkán belül, csak az idegrendszerük és a szívük marad nagyjából-egészében sértetlen, semmi más, senki nem tudja, hogy”. (Ha ez tudományosan esetleg nem így lenne – tényleg van szíve a hernyónak? –, akkor kiváltképp erős az idézet jelképes értelme.)

A nyelv ismeretközlő funkciója szintén megkérdőjeleződik, helyette marad egy érzületet kifejező „zengés”: „a szavak tudniillik megbuktatták őt, játéknak álcázott, gyilkos módon belekényszerítették egy tartalomba, vagy nem, inkább egy zengésbe, amelynek mélyebb célja egy kifejezetten öncélú muzikális mondanivaló és annak folytonos kiterjesztése volt”. Ismeretközlés helyett tehát csak valamiféle önkifejezés, közérzet-kifejezés marad – és ez is (a beszéd, az irodalom, a művészet) talán csak a tényészet csapdáját mélyíti: „minden csak arra *szolgál*, csak arra *készítet* minket, hogy fennmaradjunk, hogy utódokat hozzunk létre [...] én író vagyok, én a reményt árulom, s a reménnyel az időhúzást, miközben a művek, amiket alkottam [...] egyébre sem valók, mint hogy szórakoztassanak, és

ezzel közvetett módon elősegítsék a megfelelő biológiai állapotot, hogy lehetőleg minél több éjszaka minél több férj ráforduljon a feleségére”.

Az emberélet, a „látszólag önálló értékkel rendelkező” kultúraszeletek, a nyelv kiúttalanságából („nem találok kiutat se önmagamból, se valamennyiünkéből, és mások sem találnak”), az állandó változás áttekinthetlenségéből azonban mintha itt is nyílna kiskapu valami igazihoz: „valóság valójában nincsen, mert mire lenne, el is illan, a keletkezés és pusztulás keresztje, mikor is ahhoz, hogy az úgynevezett normális világra úgyyszólván normálisan gondoljunk, irtózatosan be kell lassítani az időt, irtózatosan széthúzni a skálát”. (A Krasznahorkai-regényekben a belassítást hivatott kierőszakolni a hosszú mondatos stílus, benne a halmazások, részletezések. Hasonló lehet a – sokszor indokolatlannak tűnő – vastagbetűs kiemelések szerepe.)

A már a regény elején említett napsütés, a gyerekszobába a függönyön átszűrődő fény szintén reményt sugall. A beláthatón túli reményét: ha nincs is tudomásunk kiútról, de néha mintha felderengene a világosság az alagút végén.

Nem teljes a sötét, mégis uralkodó. Krasznahorkai (szerző és szereplő) tudatosítja, hogy súlyos tapasztalatokról nem lemondó, tapasztalatai értelmét illetően viszont tanácstalan világszemlélete végső soron önfelszámoló. Bizonytalansága miatt nem reménytelen, de reményeinek nem tud arcot adni. Így marad a kipróbált közérzet újra és újra elevenítése (az indázó mondatok újra és újra indítása). Egy szemlélet kiúttalanságának bemutatása után két lehetőség adódik: az elhallgatás vagy egy megtérésszerű fordulat, újrakezdés. Mivel az utóbbiban nem bíz, föl-fölmerül a pálya lezárásának gondolata. Az elején még kétségbeesetten hangzik: „magával ezzel a foglalatossággal, az írással akar leszámolni, abbahagyni, befejezni, erről van szó, mégpedig egy hallgatással lezárni úgynevezett írói működését”. A végén megbékéltebben: „most már békében élhetek kérdések és válaszok nélkül, nem írok meg semmit [...] még egy könyvet, uramisten, nem, ettől mindig féltem [...] hogy a tehetség rövidebb ideig tart, mint az élet”. (Érdekes, hogy a „meg”-et emeli ki dőlt betűvel: ezek szerint nem okvetlenül az írásról akar lemondani, hanem valami előzetesen elterveltnek a megírásáról? Itt is fenntart egy kiskaput valami megújulásnak?) Kérdés marad, hogy egy világszemlélet, életérzékelés kibontakozásának és felszámolódásának bemutatása minden világérzés és életszemlélet útját modellezi-e, vagy csak egy adott esetet, egy adott típust, egy adott civilizációt.

Kérdéseket vetnek föl a fejezetcímek és a regénycím is. Tíz fejezet címe az, hogy *Bevezetés*, utána egytől tízig a sorrendjük (*Bevezetés1*, *Bevezetés2* stb.). Majd jön a *Lassanvége1* és *Lassanvége2*. Vagyis a problémákat csak hosszan felvetni és gyorsan lezárni lehet, igazán, komolyan dolgozni rajtuk, tárgyalni őket (hisz a hagyományos bevezetés–tárgyalás–befejezés felosztásból a tárgyalás marad ki) nem lehet.

A regénycím a szövegben a megnevezés és a valóság paradox viszonyát taglalva jön elő: „a valóság és a fogalom [...] olyan messze volt és maradt egymástól, mint Makó Jeruzsálemtől, de úgy is mondhatja, hogy olyan messze, mint egy pillangó... a magyar nemzet biztonságától – nem fényévmilliókra, hanem a lehető legközelebb, de ez a közelség halálos méreg a valóságra nézve, és halálos méreg a fogalomra nézve, mert soha nem lehetnek egymáséi [...] soha nem fedhetik le egymást, épp az irdatlan, a mérhetetlenül fájdalmas közelség miatt nem”. (Távolság és közelség ilyen paradoxona megint elgondolkoztatja az olvasót: általa még nem ismert mélységgel szembesül, vagy csak a mélység csaliját lógatja elé a játékos – és az ezt megelőző részben például kimondottan humoros – író.) A cím

tehát, amellett, hogy semmi köze nincs a mű témájához, épp ezáltal, először meglep, majd asszociációkergetésre késztet, vagyis a tudás (illúziója) felől a szubjektív szeszély felé terel. A regényben eszmefuttatást olvashatunk arról, hogy minden mindennel összefügghet, hogy a látszólag jelentéktelen egyenrangú lehet a jelentősnek tartottal. Eszünkbe juthat a káoszelmélet, illetve annak fő tétele, a pillangóhatás (vagyis hogy egy távoli földrészen meglendített pillangószárny olyan beláthatatlan folyamatokat indíthat be, amelyek messze-messze – mint Makó Jeruzsálemtől – sorsdöntő változásokat hozhatnak). Teljesen más síneken közlekedve pedig például arra gondolhatunk, hogy egy nemzet biztonságát az olyan lelki tartású emberek szavatolhatják, mint a lepkész.

A regény végén, a nagy felismerések után (és a nagy felismerések kicsiségének felismerése után) Bandi és az író együtt iszogatnak az utóbbi Buda környéki házában, Krasznahorkai a szivar bódulatát is kiélvezi (mellesleg: a szivarmárkák nevébe is beleláthatunk szimbolikát, ha akarunk – vagyis a teljesen esetleges és jelentéktelen, illetve a szimbolikus és jelentős kettőssége szinte bármiből kikaparható). Ennek jegyében is zárul a regény, egy kivételes rövid mondattal: „Újra beleszívott a szivarba, lágyan kieresztette a füstöt, és lassan lehunyta a szemét.” A nagy belátások hiányában marad az élet apró örömökkal, bódulatokkal, csevegésekkel való továbbblendítése.

Az ilyen – egyszerre filozofikus és parodisztikus; pontos képekkel, szavakkal, sőt pontos ritmussal valóságábrázoló, ugyanakkor elmélkedéseivel a valóságot fosztató; archetípusokat ellegyintő, de szabatos tárgyilagosságával azokat folyton fölgőzőlő – írásmód a nyugati civilizációban jó ideje szinte az egyedül lehetségesnek tűnik. Ebbe a világrámlatba vitt Krasznahorkai – bartóki modell? – sajátosan magyar és közép-európai színeket (főleg feketét és szürkét, de *A magyar nemzet biztonságában* a függöny szűrte napfény hoz némi felüdülést). (Magvető, 2025)



# TÓTH MIKLÓS BÁLINT

## „tövit töröm s a gallya jut”

(Szerk.: Falusi Márton)

Századvég, 2025

Noha szakmai és közéleti beszélgetésekben időről időre, már-már toposzszerűen elhangzik a hazai szépirodalmi és politikai gondolkodás szoros egybefonódottságának ténye, valahogy úgy tűnik, hogy a tág értelemben vett eszmetörténeti kutatások mégsem a maga jelentőségének megfelelően kezelik a két szféra összekapcsoltságának kérdését. E felismerésen alapulva született meg a Falusi Márton szerkesztésében idén megjelent, „tövit töröm s a gallya jut” – *Magyar irodalom és politikai identitás* című tanulmánykötet. Ahogy a Századvég Kiadó gondozásában közreadott könyv előszavában Falusi rámutat, nem csupán az explicit politikai üzenettel bíró irodalmi szövegek válnak politikailag értelmezhetővé, hanem a kulturális hagyományban gyakorta az apolitikus alkotások is – szinte elkerülhetetlenül – politikai színezetű olvasatot kapnak.

Természetesen kár lenne tagadni, hogy az irodalom és a politikum közti kétirányú hatásmechanizmus vizsgálata összetett, interdiszciplináris látásmódot igényel, amely csak végiggondolt elméleti keretrendszer alkalmazásával vezethet sikerre. Éppen ezért remek döntésnek bizonyult, hogy a kötet elején egy módszertaninak látszó, ám a vonatkozó teoretikus dilemmákra érdemben reflektáló tanulmány kapott helyet. A Molnár Attila Károly által jegyzett írás fókuszában az eszmetörténeti megközelítések (pl. kontextualizmus, fogalomtörténet-írás, mentalitástörténet, szellemtörténet, New Historicism) világnézeti-filozófiai tekintetben szétartó sokasága áll, amelyből választva az adott kutató nem pusztán egy módszer, hanem egy jól körülhatárolható szellemi tradíció mellett is elkötelezi magát.

A következő két tanulmány a 19. századba kalauzol minket. Az elsőben S. Varga Pál a hegeli gondolkodás és a magyar nemzeti eposzkoncepció közti rokonságot elemzi. E letűnt, sokak számára anakronisztikusnak ható műfaj kapcsán láthatjuk, hogy Toldy Ferencnek, Kölcsey Ferencnek, Erdélyi Jánosnak vagy éppen Arany Jánosnak sok tekintetben a hegeli érveléssel párhuzamot mutató meglá-

tásai egyaránt arról tanúskodnak, hogy az ősmagyar hit elvesztése és a kereszténység felvétele igencsak problematikussá tette egy, a nemzettudat építése-kiépítése szempontjából kiemelkedő fontosságú eposzvilág létrehozását, ám a megoldások tekintetében már igencsak eltérő nézeteket vallottak. Ezután Máté Zsuzsanna Madách Imre két drámáját, *Az ember tragédiáját* és *Mózeset* veti össze, mégpedig az eszmék alakulástörténetének formálódására koncentrálna.

A negyedik tanulmányban a kötet szerkesztő, Falusi Márton a nagy hatású konzervatív irodalomtörténész, Horváth János munkásságára fókuszálva az irodalomtörténet-írásnak a nemzeti gondolatra kifejtett hatását járja körül. Horváthot vissza-visszatérően foglalkoztatta az a – mai napig időszerű – kérdés, hogy „az esztétikai intenzitás és a politikai bölcsesség miként egyeztethetők össze”. E problémakör olyan jól ismert ellentétpárokból ölt és öltött testet, mint haza és haladás, hagyomány és fejlődés, nemzeti klasszicizmus és a Nyugat folyóirat újító szellemisége. A következő fejezetben Dergező Rippl Dóra azt boncolgatja, hogy Babits alkotásaiban miként érzékelhető az általa nagyra becsült Arany János arisztokratikus irodalmi látásmódja. Mindketten érték-ként kezelték az (irodalmi) eleganciát, az elmélyültséget, a lelki érzékenységet, a lényegszemléltető tömörséget és az erkölcsi nemesiséget, s egyaránt irtóztak a közönségességtől.

A magyar szépirodalmi kánon egy másik fontos alakjáról, József Attiláról szólva Bókay Antal a költő „politikai-poétikai-személyes identitásformálódását” állította vizsgálódása középpontjába. A *Favágó* című vers 1929-es és 1930-as verziójának összehasonlításával Bókay szemléletesen hívja fel a figyelmet arra, hogy József Attila költészete idővel miképpen bővült karakteres politikai töltettel. A második változat, melynek egyik sora („tövit töröm s a gallya jut”) egyben a szóban forgó kötet címében is helyet kapott, sokat idézett felszólítása („döntsd a tőkét, ne siránkozz”) révén a mai napig bevett nyelvi fordulattal szolgál a hazai kapitalizmusellenes

politikai beszédmód számára. Távolabbról nézve azonban fontos megérteni, hogy a – túlnyomórészt marxista – ideológia és az analitikus terápiás megközelítés József Attila kései életszakaszában egy sajátos freudomarxista elméleti szintézis formájában állt össze.

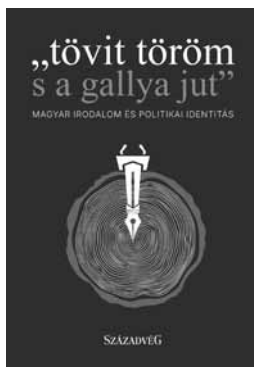
Az ezután következő három tanulmány egyfajta irodalomtörténeti blokkot képez a kötetben. Az elsőben Kollarits Krisztina egy politikai megfontolásból indított folyóirat, a Napkelet esetét veszi szemügyre. A folyóirat-történeti munkában a szerző bemutatja, hogy a kezdetben a Nyugat ellenlapjának szánt kiadvány hogyan vált a későbbiekben színvonalas közlési felületté és inspiráló szellemi közeggé. Szász László a transzilvanizmus mint a „Trianon utáni erdélyi magyarság túlélésének legnagyobb projektuma” kapcsán meggyőzően bizonyítja, hogy politikai és irodalmi elgondolások nehezen szétszalaszthatóan formálták ezen eszme alakulását. Majd Gróh Gáspár az Illyés Gyula politikai-közéleti tevékenységéről szóló fejezetben hangsúlyosan veti föl azt a kérdést, hogy az élete túlnyomó részében ellenzéki alapállást magáénak tudó alkotó miféle megfontolások nyomán dönthetett mégis úgy, hogy az 1960-as években – az akkori politikai berendezkedéssel kapcsolatos averziói ellenére – elfogadta az „irodalmi vezérnek” kijáró társadalmi tekintélyt, erősítve ezzel a rezsím legitimitációját. Gróh értelmezésében Illyés magatartását mindenekelőtt három, számára kitüntetetten fontos érték, vagyis nemzeti elkötelezettsége, radikális demokrata érzülete és a társadalmi szolidaritás elve mozgatta.

Nem kevésbé összetett témát jár körül Mórocz Gábor, aki a kommunista ideológus és irodalmár, Király István otthonfogalmának változását vizsgálja. Mórocz érzékletesen demonstrálja, hogy minden módosulása és ellentmondása ellenére Király otthonkonceptiója következetesen gondolkodásának központi elemét alkotja, s rámutat arra, hogy marxista felfogásával összhangban az irodalomtörténész a beérkeztség lehetőségét az osztályharc és a forradalom sikeres kimenetelével kötötte össze. Az utolsó előtti tanulmányban Horváth Péter a hazai holokausztirodalom '74–75-ös fordulatáról ad átfogó képet. Az említett esztendő irodalom- és emlékeztörténeti jelentősége megkérdőjelezhetetlen, hiszen ekkortájt számos, a holokauszt témá-

ját feldolgozó nagy hatású mű született, köztük Ember Mária, Bárdos Pál, Moldova György, Kertész Imre vagy éppen Lakatos Menyhért tollából. A kötet zárásaként Kulcsár Szabó Ernő a szórakoztatás és az irodalom megváltozott viszonyának problémáját tárgyalja, pontosabban azt a kérdést teszi fel, hogy a napjainkban is zajló folyamat mi módon hat „az irodalom eredendően exkluzív szuverenitására”. Ezzel egyetemben Kulcsár azt fejtegeti, hogy az irodalmi szövegek születésekor az „önmegnyilvánítás személyes ambíciója” egyre dominánsabbá válik, s hogy az irodalmi tér formálódását mindinkább a „kockázatmentes élvezhetőség” és a „szórakoztató tetszés” elve határozza meg.

Ahogy a fentiekből is kitűnik, a recenzeált könyvet kézbe vevő olvasó egy több értelemben is sokszínű munkával ismerkedhet meg. Habár a szépirodalmi és a politikai látásmódot vállaltan elegyítő tanulmánykötet mind a szerzőgárda akadémiai háttérét, mind az alkalmazott elméleti-módszertani megközelítéseket tekintve jobban köthető az irodalomtudományhoz és az irodalomtörténethez, mint a politikatudományhoz, a mű létrejöttében közreműködők mégis nagyfokú politikai érzékenységről tesznek tanúbizonyságot. Ez meg akkor is abszolút igaz, ha a kötet címében szereplő politikai identitás fogalma – kissé zavaró módon – inkább az írásokat lazán összekötő hívószóként, semmint azokban érdemben tárgyalt témakörként jelenik meg.

A kötet sokrétűsége a vizsgált írók és költők világnézeti különbözőségében is megnyilvánul. Ezzel összefüggésben nemegyszer roppant különböző politikai habitussal rendelkező alkotók kerülnek az egyes tanulmányok fókuszába. Ennek köszönhető, hogy az inkább konzervatív attitűddel jellemezhető Babitsnak és Aranyinak ugyanúgy helye van egy efféle gyűjteményben, mint a baloldali gondolkodású József Attilának vagy az ideológiailag nehezen besorolható Illyés Gyulának. Ilyen értelemben a kötet nem csupán a politikailag értelmezhető magyar szépirodalmi hagyomány gazdag és plurális jellegét bizonyítja, hanem akár ahhoz is hozzásegíthet minket, hogy tudatosítsuk magunkban a sok tekintetben szekértáborok szabdalta irodalmi tradícióink egységességében rejlő értéket. Emiatt úgy is fogal-



mazhatnánk, hogy integratív szemléletével a kiadvány a szó nemes értelmében politikaformáló szerepet is ellát.

Tudományos megalapozottsága és szakmai igényessége dacára a tanulmánykötetben olvasható munkák többsége nemcsak a politika és irodalom – vagy ez esetben inkább: irodalom és politika – témájával foglalkozó kutatók számára lehet fontos szakirodalmi forrás, hanem a két terület kapcsolata iránt nem szakmabeliként érdeklődő olvasók is számos érdekességet olvashatnak benne. Mindez azért is különösen fontos, mert a szépirodalom és a politika egyaránt a közösségi életünk, a közélet kiemelkedő fontosságú részei, amelyek szoros interakciója nélkül a magyar eszmetörténet alakulása, kulturális múlt- és jelenképünk egészen másként nézne ki. Pontosan emiatt érezhetjük úgy, hogy a könyvet tovább gazdagította volna, ha a benne található tanulmányok közé bekerült volna egy

vagy több, kortárs alkotást vagy szerzői életművet elemző szöveg, hiszen ezáltal még látványosabbá vált volna az irodalmunk és a politikai gondolkodásunk közti – a korábbi korokban tapasztaltakkal összevetve kétségkívül kevésbé intenzív – hatásmechanizmus folytatóságossága.

Mindez azonban semmit nem von le a kötet értékéből: a projektben részt vevő szerzők jóvoltából ugyanis kulcsfontosságú forrással bővült a hazai szépirodalmi örökségünk politikai aspektusait vizsgáló szakirodalom. Igényes szerkesztésének és a benne található tanulmányok szakzsargonról (többnyire) mentes stílusának köszönhetően a „*tövit törröm s a gallya jut*” című munka egyszerre gondolkodtató el és inspirálja az érdeklődőt a tárgyalt alkotások (újbóli) elővételére. Összegezve s kétely nélkül elmondhatjuk, hogy a gyűjtemény révén izgalmas utazást tehetünk a magyar szépirodalom politikával átítatott mélyrétegeibe.

## SZEMES PÉTER

### Tari István: A téboly sorozatvetőinél

IdőJel, 2025

Nemcsak választott újságírói hivatása, közösségi, közéleti szerepvállalásai, de egész eddigi alkotói életműve is igazolja Tari István szűkebb pátriája és a tiszai Délvidék magyarsága, annak sorsa iránti felelősségérzését. Ebből az elkötelezettségből fogant legutóbbi, *A téboly sorozatvetőinél* című könyve is, amelyben – önmaga és minden tanú emlékeztetésére, az ifjabb nemzedékek okulására és a nemzetársak, köztük elsősorban szándékoltan a Kárpátalján élők tájékoztatására – a délszláv háború személyes tapasztalatát összegzi. (E tekintetben a *Magyarok a szlávok háborúiban* alcím nem teljesen pontos, hiszen nem történeti áttekintést kínál, hanem a jelenleg is folyó orosz–ukrán konfliktus apropója, illetve – és ezzel kiegészíthetjük – a daytoni békeszerződés aláírásának harmincadik évfordulója kapcsán egy bizonyos, az egykori Jugoszlávia területén lezajlott összetűzés eseménymenetén vezet végig.) Az IdőJel Kiadó gondozásában megjelent, a szerzőtől megszokott módon több műfajú, korabeli sajtóhírekből, saját és másoktól származó

feljegyzésekből, interjúkból, levelekből, naplójegyzetektől összeállított, a prózai részeket találóan válogatott versekkel egybefűző, dokumentumokkal, plakátokkal, fotókkal és vizuális alkotásokkal kísért, azokkal teljessé tett korpuszú kötet aktualitása mellett hitelessége, a reflexiók idő- és térbeli közvetlensége miatt is igazi kuriózum, felépítése természetesen a kronologikus rendet követi.

A címadó, nyitó fejezet írásai ennek megfelelően a '80-as évek végétől 1991 teléig történeteket vesznek sorra, jól érzékeltetve a háború kitöréséhez vezető okokat, köztük a legfontosabbak egyikeként az értelmiségiek, művészek által is táplált, erősödő szerb nacionalizmust és birodalmi törekvéseket, valamint az uszítással kielezett etnikai feszültségek hatására meginduló harci cselekményeket. A tíznapos szlovéniai incidens nyomait – az „ellenesség” tudósítójaként – Szúnyogh Sándor muravidéki költő kalauzolásával személyesen is megnézhetjük a szerző, aki oly sokakkal ellentétben családjával végül a maradás mellett döntött, ám a behívóparan-

csot nem vette át (elmondása szerint ennek az volt a módja, hogy mozgósításkor nem szabadott a hivatalos laccímen tartózkodni), és hivatása, illetve a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségéhez csatlakozása miatt is valamelyest védettséget élvezett. Kialakult léhelyzetéről így vallott: „Voltaképpen a bujdosók is börtönben vannak. Mi – akik a bujdosást választottuk – most történetesen egy nem létező ország börtönében vagyunk...” (*Fantomország szerbtövise szúrja magyar lelkemet*).

A *nyilvánosság ereje* egység az 1996-os esztendő végéig a hátszág mindennapjaiba enged bepillantást. Tari István az első háborús években külön engedéllyel még eljuthatott a kaposvári Berzsényi Társaság rendezvényeire, szellemi emberként ott-hon Titelbe tartományi és Uzsicére országos szavalóverseny döntőjére vitte – később a színpadot választó – Teréz leányát, 65 esztendővel az első után 42 délvidéki író és Tornai József írószövetségi elnök részvételével megszervezte a Becsei Helikont (az 1993-as eseményről Varga Zoltán beszámolóját illesztette be), és Szabadkán önálló estjére is sor került. Mindeközben a hiperinfláció, a dinár teljes értéktelenedése mellett komolyabb egzisztenciális probléma is adódott számára, hiszen munkahelyén, a Képes Ifjúság hetilap szerkesztőségében felmondott neki Gobby Fehér Gyula, a Forum Könyvkiadó Intézet igazgatója (amiben legrosszabbul az esett, hogy író társ tette). A helyzet az óbecsei Petőfi Sándor Magyar Kultúrkör elnökségének átvételével rendeződött, amelynek javait is sikerült visszacserezni, ahogy a háborús viszonyokba is változást hozott a daytoni békeszerződés és az annak nyomán elfogadott amnesztörvény.

A *Hazugságra épült* darabjai 1998 végéig vezetnek tovább. A cím Jugoszláviára utal, arra a titói örökségre, amelynek fenntartásáért a háború kitört, és amelyről Magyarországon a hévízi Csokonai Társaság tanulmányi napjain és vasi látogatása alkalmából is beszélhetett a szerző, s ugyancsak üzenetértékű Nagyváradon adott nyilatkozatának kiemelt citátuma: „*Hagyománya van a szabad rablásnak, az etnikai tisztogatásnak*”. A beválogatott versek (*A közelítő nyár, Egy lapát parázs, Naponta*) pedig a költő, *Az elszálló lelki nyugalomról* jegyzetei (1998. október 28-tól november 3-ig) a naplóíró helyzet- és létállapot-jelentései.



A *legszegényebbek gyerekei* című rövid, közbeiktatott esszé Szabó Angéla 2014-ben megjelent könyve (*Holt szezon*) kapcsán a magyar katonaáldozatokról emlékezik meg, akik között nem találhatók politikusoké, igazgatóké, ügyvédeké vagy orvosoké, hanem egy tanítóé kivételével a „többiek kétkezi munkások, jobbára a legszegényebb, legkiszolgáltatottabb sorsú emberek gyerekei voltak”.

A terjedelemben a kötet korpuszának közel felét kitevő *Bombatólcséres gyalázat 1999 tavaszán* feljegyzései a vallottan Fodor András mintájára megkezdett háborús naplót folytatják. A jelzett évszakon túl is haladó, március 25-től június végéig sorjázó beírások alapvetően három dologhoz kötődő eseményekről, történekekről rögzítenek. Egyrészt a harci cselekményekhez, a NATO 78 napon át tartó bombázásához és annak hatásaihoz, amelyek közül a fontosabb létesítmények elleni támadások következtében az áramkimaradások, a vízhiány, a folyamatos fenyegetést tudatosító hangfektusok és a repülő kondenzcsíkjainak látványa, valamint a kormány intézkedéseinek eredményei, főként a határátlépés tilalma a saját élet mindennapjaira is kihatottak. Másrészt a magyar közönség sorsához, az egymás iránti erősödő szolidaritáshoz és az autonómiatörekvések alakulásához. S harmadsorban természetesen a személyes és családi stratégiához, amelyet – rendkívüli találékonysággal – a nehézségek kiküszöbölésére, a megszokott rend és életritmus legalább látszólagos fenntartására fejlesztettek ki, példás alkalmazkodóképességgel. Hogy a háború végét követően megnyíló határon át a Balaton Akadémia boglári rendezvényére igyekvő író június 26-i záró soraiban végül fellélegezhesen: „...lassan, nagyon lassan jut el a tudatomig az, hogy ismét szabad ember vagyok”.

Tari István *A téboly sorozatvetőinél* című könyve a szülőföldön maradó, átélő tanú hitelességével ka-lauzol végig a délszláv háború elő-ményektől a békéig tartó folyamatán, mutat be egy – egyediségével is bizonyos tekintetben tipikus – nemzetiségi, értelmiségi sorsváltozatot, adott körülmények között lehetséges magatartásformát. A jelenleg zajló ukrainai konfliktus, annak eseményei tükrében különösen érdemes kézbe venni, nem csak érdekességként forgatható haszonnal.

## VÁNYAI FEHÉR JÓZSEF

### Sarusi Mihály: Házról házra a Corvinka

Corvinka Könyvek, 2025

Sarusi Mihály teljesítette vállalását, megjelent békéscsabai utcarajzának harmadik, befejező kötete. *Végig a Corvinkán; Végenincs Corvinka; Házról házra a Corvinka* – így állt össze a trilógia, a teljes utcarajz, s közben élvezetes otthonirodalom született. Másfél évtizedet ölelt fel a szellemi vajúdás, s a végén nem egeret szült a sík. Terjedelmes életművét szemlélve rájöhethetünk, hogy Sarusi hajlamos otthonosan érezni magát Kárpát-medencén belül és kívül, vagabundként a világban korzózva, avagy születési helye kis utcáskáin kóborolva.

Harmincnyolc házsám, ennyiből állt hajdanán Békéscsabán a Corvin utca, a felnőtt emlékezete mégis elbolyonghat a gyermek- és ifjúkor színterein. A pontos helymeghatározás önmagában kaland, helynevek kerülnek elő a múlt kútjából: Kastélyi tized/kerület, Alvégi Fő utca, Zaránd, Fövényes- és Lencsés-ér, Ásott-, Fehér-Körös, Borjúrét, Ábrahámffy-kastély, és így tovább, a pusztá felsorolásból szerelmetes földrajz lesz. És azt se felejtjük el megemlíteni, hogy a Corvin utcát Mátyás király természetes fiáról, Corvin Jánosról nevezték el, aki a Hunyadi-birtok örököseként Békés megye nagy részét bírta. A történelmi levegő érzete tehát nem a véletlen műve, nemzedékről nemzedékre öröklődik a hagyomány, az őslakosok, ha elkerültek is innen, magyarról tótra, szlovákról magyarra váltva érték egymást. A Kerekes-kúttól messzire lehetett látni, egészen a középkori falu, Csaba nyomáig.

Történetmesélés közben apropó adódik Bajcsy-Zsilinszky Endre és Áchim L. András görögös sorstragédiájának felelevenítésére, amely mostanra már beépült a kollektív tudatba. Az író megírta Áchim-kisregéjét (*A kaporszakállú nádvágo*), de még nem jutott el a Zsilinszky-regéig, holott szeretne.

Képzletbeli sétánk során a Kis-pázsittól a Nagypázsitig jutunk, helyben vagyunk, anekdotázásra és szikár tárgymeghatározásra bőven nyílik mód, miközben rájöhethetünk, hogy minden mindenel összefügg. Sarusi a legértőbb kalauzunk, hiszen valaha majdnem egész regényt írt *Pázsit* címmel.

De a tájképfestő ma sem hallgatja el az igazságot: a corvinkai gyermeknek nincs hol kergetnie a labdát, igaz, újszülött is alig, a Pázsit és a Borjúrét továbbúnt, a temetőt felszámolják, a jövőkép a lakópark, pedig a terep zöld folt lehetne a házrengetegben.

Merész fordulattal az '56-os csabai falfirkák szemlélői közt találjuk magunkat, egy pillanatra megidéződik a már évekkal ezelőtt elhunyt Kőváry E. Péter író és újságíró alakja, aki itt adatközlőként jelenik meg. Emlékezete pontosan megőrizte a Széchenyi utca feliratát: „Nem kell ilyen Népűjság, minden szava hazugság!” *A csabai Szajján* hajósa egy időben kereste, ki lehetne szülővárosa históriájának leghitelesebb tanúja, míg végül ő maga lett azzá.

A könyv a legjobb példa rá, hogy a helyrajzi számok végtelen felsorolásánál sokkal érdekesebb az emberi sorsok kibontása: kiscgazdából újságárus lesz, parasztpolgárból ellenforradalmár. A Corvinka népe olimpiák lázában ég, a sportkarrier felfelé vezethet az érvényesülés grádicsán, bár nem lehet mindenkiből sztár. Kiokosodunk, az olvasmányélmény leszűrésekor megérthetjük, miért harmónium a kiscgazda lány zongorája.

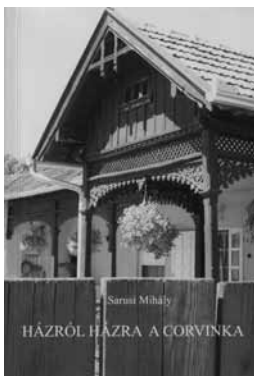
A nyári gyerekek utcaolimpiájának helyén Ónoddi Henrietta olimpiai bajnok családja sportcsarnokot épített volna, de az elképzelés nem valósulhatott meg, mivel a leány az Amerikai Egyesült Államokban telepedett le. (Ismert, hogy Henrietta egészségi állapota időközben megromlott, gyógyulásáért itthon gyűjtést rendeztek.)

Az utcarajz legérdekesebb részeiben történelmi tablóvá szélesedik, a befogadó az elnevezések, helynevek időbeli változásainak követésekor akarva-akaratlanul felidézi az elmúlt évtizedek sorsfordító pillanatait. Fény derül a csabai-csabjanszki mértéktartás titkára, a kisebbségi katolikus jól érezheti magát a többségi és szlovák evangélikusok közt, a szomszédban román, sváb, zsidó, iparos, kereskedő, vendéglős, melós. A következtetés szinte kínálja magát: a Corvinka maga a világ. Viszont a paraszt kézműipar nyomát, amely hozzátartozott a földművelő társadalom önálló gaz-

dálkodásához, már senki se keresse, mert nincs, megszűnt.

Ellensúlyozásképp Kakuk Marci itteni rokonai, Papri és Vörös Janó, Janki lépnek elő a háttérből, s kezdődhet a múlt hőseihez kapcsolódó sztorizgatás. Egyik helyszín a legendás éjszakai mulató, a Kishajó bár, ahol az úri társaság darvadoz, a csínytevések sora gyorsvasalással indul, majd a kölcsönkenyér fűrészszel jár vissza, hogy aztán nyakkendőlikasztás zárja a sort. A skála az ugrasztástól a durva tréfáig terjed, bár halálos sértődésről szó sem eshet. Mintha *A csabai Szajján* figurái elevenednének itt meg újra, amely novelláskötet annak idején az országos ismertséget hozta meg a szerzőnek. Vadnyugati mesehősök helyett vadkeleti madárijesztőket kapunk, akik nem westerncsizmát és seriffkalapot hordanak, hanem csőnadrágot és hegyes orrú cipőt, pálmafás inget, de mi így szeretjük őket.

A néprajzi kutatás irodalommal nemesül, a harmincnégy corvinkai házszám lakói életre kelnek, ugyan a nagybani ló- és disznótartás a múlté, viszont a golya röpülése a magasban, s fiókája a ké-



ményre rakott fézken azt juttatják eszünkbe, hogy „az élet él és élni akar”. Aki az út menti fákról epret szedegetett, s árokpartról papsajtót csemegézett, génjeiben hordozza, hogy az ember a természet része. Az utcarajz nagy kérdések feltevésére és megválaszolására ad alkalmat, s az aktor él a lehetőséggel.

A könyv anyaga műfajilag nehezen besorolható, nem novellákból vagy elbeszélésekből áll össze, hanem inkább publicisztikákból novellisztikus elemekkel. Nem teremt új formákat, sokkal inkább tartalmi kérdésekre helyezi a hangsúlyt, nem Sarusi volna, ha megkerülné a társadalmi problémákat, nem szólna az előregezésről, elvándorlásról, a lélekszám csökkenéséről, „este kiürül a belváros”. Summa summarum, a helytörténetből, helyismeretből, néprajzból valódi irodalom születik.

„Szóvicc, nyelvi humor”: a könyv végére az utcarajzos utcaharccossá változik, s mi képzeletben követjük őt. De az utcaharcos komolyan veendő figura is, ugyanis a felejtésnek üzent hadat.

És ez a legtöbb, amit a művével elérhet.

## ARTZT TÍMEA

### Tóth Krisztina: Szeleknek fordít

Magvető, 2025

Nejlonszákba rejtett állattetekem *Csomagként* kerülnek a járdára. Az emlékekből előtűnő apa sünöket éget, és bedeszkázza a madárfészkeket (*Fészkek*); egy terhes nő pedig a kannibálok elszántságával kanalazza a *Dinnye* húsát. Meghökkenítő képekből csak néhány akad, ám a kötetkompozíció olyan szorosra van húzva, hogy többszöri olvasást igényel a struktúra értelmezése.

Az óceáni hidegben születő *Bálnadallal* (2021) szemben nyaralások emlékei morajlanak a *Szeleknek fordít* (2025) költeményeiben, melyek szembenéznek a múlt idővel, az elmúlt évtizedek formáival és motívumaival, nemcsak költői kifejezésmódban, témaválasztásban, de versformában is. A nyolcvanoldalas karcsú kötet tágasságában fénylik a hold

és a hó, szárnyasok repülnek a tó felett, meleg szelőlő simogatja a bőrünket. A természet szépségét, a madarak viselkedését *Film*-szerűen szemléljük derűs meghittséggel. Jelen kötet legszorosabban a *Bálnadallal* mutat folytonosságot, hiszen a „szélfordítás” ötlete is az előző kötet *Kínai utazások* című haikuciklusában bukkant fel: „Őszi levélen / sodródó, messzi mondat, / szélfordításban.”

Hogyan lehet bármit a szélnek fordítani, erre a kérdésre sem egyszerű a válasz, mert nem egy hajó dagadó vitorláját, hanem egy sötét fa ágait látjuk a könyv borítóján napkeltekor. A haikuból idézett cím nemcsak térbeli fordulásra utal. Az új kötetben már módosul a kép és a gondolat: „Éjjeli nyárfa. / Álmaim jeltolmácsa, / szeleknek fordít” (*Hold túje*). Tehát

a széltől hajladozó nyárfa a szélnek fordítja le az álmokat. Az alkotás folyamata olyan, mint a jeltolmácsolás. A költő a nyárfa „a jelek erdejében”, aki a külvilág felé fordítja le a költő álmait; ám ha megfordul a szélirány, akkor a külvilágból érkező ingerek termékenyítik meg a költő álmait, azaz a verseit. Jelen Magvető-kiadványról szólva az utóbbi öt év (2020–2025) termését. A szél felidézi a repülés képzetét is: álomból életbe, életből halálba; azonos alakú szóként pedig a lap vagy a fénykép szélét is jelöli, a kódexek széljegyzetéről nem is beszélve.

Tóth Krisztina kötetében a tudatos kezdet, a *Porhó* (2001) óta nagy szerepet kap az emlékezés, az idő múlásának feldolgozása, a halállal való szembenézés. A *Világadapter* (2016) című kötetben még csak egy kislány húzta maga mögött szánkóként az időt (*Idő, idő, idő*), és *Futamidők* szorították az embert. A *Bálnadal* kötet pedig egy hideg víztömbbe (*Bálnadal*) vezetett, továbbá magánnyal átítatott lét-szimbolikus *Terekbe*. A *Háttér* című expresszív költemény egy bálna feltrancsírozását vonta a fedélzetre – mintha a költő saját eleven húsát boncolta volna fel az objektív líra eszközeivel. Hiszen az alkotás magányos létében mindig ott az aggodalom, hogy maradjon utánunk nyom; hogy ne tűnjünk el az emlékezetből, de az életből sem: „ahogy a lejtőn ereszkedtünk le este, már nem gondoltuk, hogy be kéne pötyögni / azt az egy sort a telefonba, persze, / fontosabb lett az erdőből kijönni, / világított a hó lent a völgyben” (*Hegytetőn*). A *Szeleknek fordít* az élet mozaikdarabkáit veszi lajstromba.

Az első, *Levendulaföld* ciklust olvasva egy stabil párkapcsolatra látunk rá. A lírai alany húsz év nádasából mereng vissza, miközben a csendből és az iszabpól rész-egész metonímiaként kiemelkedik a férfi, aki inkább a meghitt hétköznapiak része, mintsem apollóni: „Naptól meleg a vállad / ismerem ezer éve”. A nő a férfi után megy, és idillikus kettősük közé behatol egy szokatlan metafora, ami megtöri a statikus kompozíciót: „Ott vagyunk rajta ketten, / mint egy családi képen, / lebeg köztünk a bója / hófehér gyerekarca” (*Bója*). Hogy a jövőbeli gyermek kapocs lesz vagy kísértet, összekötő vagy elválasztó elem, azt a lírai én lebegteti.

A *Strand* is a vízparton játszódik, ebben összekapcsolódik az egyéni és az általános élménye:

„Egy ág belóg a versbe. / A világból kilógok. / Jó volna elmerülni / egy fénylő pillanatra.” A látszólag egyszerű sorban „az ág” az egyedi, a „világ” az általánost jelöli (miközben azért minden ág is egyedi). A „be-” és a „ki-” igekötők egymásmellettsége feszültséget teremt, amit az „elmerülni” szó új irányba mozdít el, de mégsem lefele, hiszen a „fénylő pillanatot” (szinesztézia) csakis felfelé törhet.

A második, *Ajtók* ciklusban forgóajtók dobnak minket egyik hétköznapien kiábrándító élethelyzetből a másikba, amiből „ki kellene lépni”, mint a *Menüettben*. A forgóajtók az életcsapdákat jelölik, míg az álom egyfajta kilépési lehetőség, a halál előszobája: „Valamikor, az álom / mélyén, volt itt egy ajtó. / Nyílt egy titkos folyosó, / amit, ha megtaláltál (...) átmehettél / a másik életedbe (...) Keresd meg, hol az ajtó. / Hogyha sikerül, meghalsz.” (*Ajtók*)

Mindennapi jelenségek lehangoló leltára a *Hell*, olyan, mint egy rapszám vagy egy Erdős Virág-féle látélet. Megjelenik benne a város szemete (tampon, doboz, nejlonzacskó) és deklasszált figurái: szatyoros néni, lenőtt hajú nő, flitterruhás terhes lány; vézna srác, aki egy képzeletbeli lénynek magyaráz; vak, koldus, lomizó, pizzafutár. Mindenki egyfelé tart: pufikabátban, kínai ruhában, zsellértartással – soros, de nem szoros kötésben – egyenként lobban el életünk: „ahogy mindenre kiül a halála, / a fényreklámban a sötét betűk, / ahogy kiég, kiég, kiég, ahogy / egyenként lobban ki az életünk”.

A „mindegy-forma, s tán dilett”, kiegészítve dilettáns költőket veszi célba némi iróniával a harmadik, *Mintamókus* ciklus címadó verse, melynek a célkeresztjében a mai kultúrpolitika áll: „a mintamókus mogyorónyi álma / hogy belevegyüljön az MMA-ba”. A lírai alany látszólag Dumpf Endre bőrébe bújjik, aki Parti Nagy Lajos *Létbűfé* (2017) című elégiakötetben tűnt fel először, valójában inkább csak úgy tesz, mintha játszana az alteregó-szereppel, hogy így tisztelegjen a hetvenéves pályatárs Parti Nagy Lajos életműve előtt.

A ciklusban olvasható alkalmi verseken érzeni, hogy születniük kellett vagy illett: Nádasdy Ádám hetvenötödik (*Egyél, lakás*) és Vörös István hatvanadik születésnapja (*Nénibácsi*) alkalmából. Utóbbi humoros költemény lett, dacára, hogy az öregedéssel és a mai magyar költőssorral néz szembe: „kárhoz-



tatják a rendszert / mert díjat sose kapnak / [...] / így kellett élni és itt / és aztán belehalni / közben meg írni persze / ha marad még időnk rá –”. Nincsenek írásjelek, csak versszakok, hiszen idővel a nemek és a hangnemek is egymásba hajlanak: „a bácsik nénisednek / a nénik bácsisodnak”.

A ciklus legsúlyosabb verse a „mintamókusok” élén áll. A *Megtanulni halni* tiszteletadás a 2021-ben távozott Kántor Péter emléke előtt; címében a *Megtanulni élni* (1990) című Kántor-vers párja. A költőnő szeretne Kántorral párbeszédbe lépni, elsajátítani tőle a meghalás művészetét; de nincsen hozzá jegyzet, és valójában inkább élni tudni szeretne.

A negyedik ciklus, a *Hold tője* a *Bálnadal*-kötet (2021) *Kínai utazások* című haikuciklusának folytatása. Kissé kilógnak ebből a kötetből a rövidke (tizenhét szótagos) háromsorosok, melyek nem tartalmaznak mellbevágó felismeréseket, de a szóképek és a jelentésváltások felől vizsgálva nagyon trükkösek. Nézzünk meg egyet! „Zuhog a hó kint, / emlékszik rád az évszak / Múltunk keréknyom.” A természetes hóesés objektív és egyértelmű rögzítését követően jön egy megszemélyesítés (emlékszik rád az évszak), ami valójában egy dupla metonímia: ok-okozati, mert nem az évszak emlékszik az emberre, hanem az ember az évszakra; továbbá egy nem- és fajfogalom felcserélésén nyugvó metonímia, hiszen a tél helyett az évszak szót nevesíti. Ezt követi a konklúzió (a szillogizmust záró szekvencia): múltunk keréknyom – ez metaforának tűnik, hiszen azonosításon alapszik; a szemiotika felől vizsgálva pedig indexikus jel, hiszen a keréknyom arra utal, hogy ember járt a hóban. Végül pedig kiderül, hogy a természet tényleg hordozója az emberi nyomoknak, ám ezeket a jeleket mi fejtjük meg, amennyiben tudunk olvasni, azaz jeltolmácsolni.

A költőnő látszólag egyszerű, ugyanakkor rendkívül komplex költői eszközökkel dolgozik. A *Hold tőjé*nek költői kifejezőereje mégis a cikluscímben koncentrálódik. A *Hold tője* egy birtokos jelzős szókapcsolat, mely kiemeli az égen tündöklő fehér hold iránytű jellegét, a teljesség ígéretével kecsegtet; továbbá kifejezi, hogy tűpontos, rövid mondatai valami lényegire irányítják a figyelmet. Ám ezek a sorok inkább ötletmagok, mondatszállak, amelyek a néhány versszakból vagy az egy tömbből álló belső versmonológok szövetébe húzódnak bele.

A kötet ötödik egysége, *A százhusz liter föld* – érzelmileg a legteljettebb ciklus, a szülőkhöz tapadó emlékidézés miatt. Aki Tóth Krisztina költészetét leginkább erős képei miatt szereti, az utolsó ciklusban talál végül izgalmas, feszültséget teremtő versekre. Sőt, olyan köteteken átívelő metaforákra, mint a *Dinnye*, ami a *Bálnadal*-kötetben még emberfejként loccsan szét egy teherautó platóján a *Piac-téren*. Ám ebben a könyvben a friss gyümölcsből kikapart húst egy kannibál falánkságával kanallazza ki a dinnyehéjből egy terhes anya. A gyermekáldás olykor disszonáns módon jelenik meg Tóth költészetében.

A jelentésmezők egymásba fordítása során mintha egy kép különböző jelentéssíkjai néznének egymással farkasszemet. A *Dodó* című versben például egy salátafogót azonosít a szerző a nagy csőrű madárral. Sajnáljuk a kihalt madárfajt, de még jobban sajnáljuk az embert, aki kétféleképpen némítható el: ideiglenesen és végleg. Az emlékek is mozaikosan tapadnak a tárgyakhoz, mint az *Edényfogóban*, amelyből leginkább az anya érintése és az otthon melege hiányzik. A gyermekkor tárgyi világa inkább fájdalmas emlékeket tartogat (*Fészek*), a konyhai *Edényfogó* nemcsak az anyai kéz melegének a hiányát közvetíti, hanem a mindig is nélkülözött szeretetét. A fél pár foltos ráncos kesztyű (az anyai kéz) nem emeli magához a gyermekét (a kislábost): „Kevés ölelni, felemelni. / Forró kislábos, láztól / gyöngyözve, párologva / vártam: hozzám se értél.”

A szeretethiány és a halálfélelem konyhai eszközökben, „elnyílt salátaszedőben” vetül ki: „A részbe benyúlok, levadászom, / befőttesgumit szorítok hebegő, / elnyílt csőrére. Úgyis ez a vége. / Ez lesz. Hallgass, dodó.” A vers allegorikus olvasata szerint a lírai én levadássza a halálfélelmet magában. Az antropomorfizált használati tárgyak katalógusba vétele és elrendezése is eszköze annak a szelíd viadalnak, amit a halál ellenében és az elmúlás elfogadásáért folytatunk, de a szeretethiánnyal nincs mit tenni.

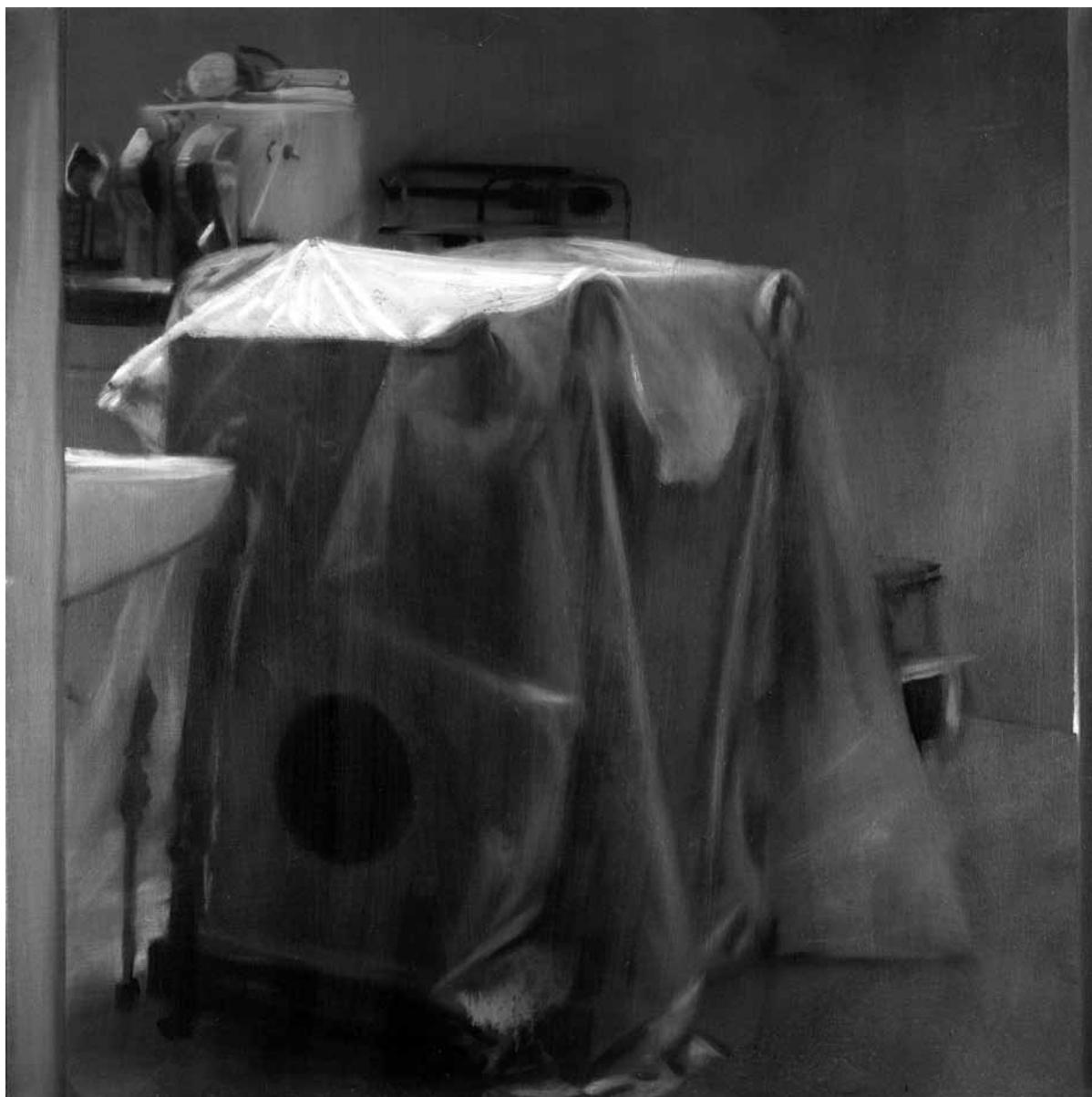
Összességében újklasszicista mesterekre jellemző a stiláris és formai sokszínűség, hideg tónusú, tiszta hang: impresszionista, expresszionista, szürrealista, szimbolista, olykor naturalista képalakítás jellemzi ezt a verseskötetet is, mely egyszerre tárgyias, alanyi és referenciális költészet hordozója. A *Fészek* című záró versben a sünök sírása mellett megjelenik a túlvilág – egy új fészek – ígérete: „Hullott levelekből / égett tüskéssel mind feltá-

madunk”, még a sünt égetők is. Metaforák ütköznek össze, gondolatpárhuzamok teremtenek ambivalenciát a csiszolt formákban, és ennek eredményeként meghökkentő tartalmak is képződnek. Ezek a versek a legemlékezetesebbek.

A nézőpont mindig nyitott, habár a mögötte álló szubjektum rejtőzködésre hajlik – és ezt a rejtőzködést az olvasó nehezen fogadja el. Tóth Krisztina képalkotó és feszültségteremtő ereje mégis felszínre emeli világ-, lét és érzékelésének rétegeit: „Egy fél élet se elég, hogy kibogozd. / Föltekered,

felmész a hegyre, / onnan dobod a múltra, körbehú-  
zod / vele az öröklött balatoni telket. / Keresgéled,  
hogy hol van a hiba, / hol törhetett meg az a veze-  
ték. / Melyik égő a rossz? Mit kéne kicserélni, / hogy  
sziporkázhasson az életed? / Egyik vége a Kaszpi-  
tengerbe lóg, / másik vége a földben, Ázsiában. / My  
Heritage: felvillan néha /egy-egy halvány fény a  
Balkánon is.” A motívumok szoros kötésben tartják  
költészetét, akár az égőket az Égősor zsinórja –  
mely egy újabb motívum az eszköztárában, ezzel  
körbecsavarja a múltat és köteteit.

**LÁSZLÓ DÁNIEL, Festékkeverő gép, 2012, olaj, vászon, 100x100 cm**



## KEDVES OLVASÓINK!

Nagyon fontos számunkra, hogy a jövőben is érdekes és fontos tartalmakkal tudjuk kiszolgálni Önöket, és a magyar irodalom és a többi művészeti területek értékeit közvetíthessük.

A múlt évben is izgalmas témákkal foglalkoztunk, a 2025/02. számban a mesterséges intelligencia és az oktatás kapcsolatával, a 2025/06. számban a magyar gyerekirodalom alakulásának új kérdéseivel napjainkban. Ősszel az irodalmi művek filmes adaptációjának lehetőségeire is sort kerítettünk, és megjelentettük szokásos, a játékkultúrával foglalkozó számunkat. Folytattuk kívül-belül sorozatunkat, amelyben a magyar irodalmat külföldi nyelvre fordító kollégáinkkal készítettünk interjúkat.

Idén is hasonlóan érdekes tematikus blokkokkal készülünk a sok szép vers, mélyen-szántó novella, fontos tanulmány és igényes kritika mellett.

Az egyre bizonytalanabb és átláthatatlanabb körülmények között sodródó kulturális életünkben számunkra is fontos visszajelzés és egyben támogatás is, ha előfizetnek folyóiratunkra a Magyar Posta online felületén.

Előfizetőink minden hónapban a postaládájukba kapják a lapszámokat, és kényelmesen végig tudják olvasni a hétfégi reggeli kávé mellett vagy esténként a vacsora után.

Az előfizetéshez elég, ha az alábbi QR kódot beolvasva egy-két kattintást tesznek a Magyar Posta webshopjában:



Tartsanak velünk és a kortárs magyar kultúrával, őrizzük meg közösen különleges értékeinket!